JSIJ 18 (2020)

חילופי סוראי ונהרדעי בתנ"ך – נוסח, ניקוד ופרשיות פתוחות וסתומות

יצחק ש' פנקובר*

החילופים בין בבל לארץ ישראל (מדינחאי ומערבאי) ביחס לנוסח של נביאים וכתובים מוכרים מתוך רשימה הנמצאת בכתבי יד שונים (כגון כ"י לנינגרד משנת 1008 [ל]) ובדפוס של מקראות גדולות ונציה, רפ"ה. כמו כן, חלק מחילופים אלה מצוטטים בגיליונות של כתבי יד מקראיים. למעשה, גם ביחס לנוסח התורה יש חילופים שונים בין בבל לארץ ישראל, אבל אלו לא הוכנסו לרשימת החילופים, אלא נמצאים מפוזרים בכתבי יד שונים.[1]

ומה ביחס לחילופים פנים-בבליים? לא נמצאת בכתבי היד או בדפוס רשימה כוללת של חילופים פנים-בבליים ביחס לנוסח התנ"ך. מאידך, חילופים כאלה בין סוראי ונהרדעי נמצאים מפוזרים במקורות שונים. מטרת המחקר הנוכחי הוא לאסוף, עד כמה שמצאתי, את החילופים בין סוראי ונהרדעי ביחס לנוסח התנ"ך, וכן ביחס לניקוד התנ"ך (ומעט טעמי התנ"ך).

בעניין פרשיות התורה, יש רשימה בבלית שלהן הכוללת גם פרשיות (בבראשית, שמות ודברים) שנהרדעי חלוקים עליהן.[2] כמו כן קיימת רשימה של כל הפרשיות הסתומות בתורה לפי נהרדעי, שבהן הם חלוקים על סוראי.[3] בהמשך נאסוף את כל ההערות של חילופי נהרדעי-סוראי בעניין פרשיות התורה הנמצאות בגיליונות של כתבי יד, ונשווה אותן לרשימות הבבליות שלעיל.

יש להוסיף, שיש רשימה של 41 חילופים בתורה בענייני נוסח ופרשיות (שיש לנקד מעל המילה או האות הנידונה, ולהוסיף סימן של ן' בגיליון),[4] ויש מקום להניח שהחילופים הם פנים-בבליים.[5]

---

*המחלקה לתנ"ך אוניברסיטת בר-אילן.

[1] ראה לאחרונה: ענת חיות, רשימות חילופי מערבאי ומדנחאי, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשע"ג. הרשימה שהמחברת ערכה בעניין 279 חילופים בנ"ך מבוססת על 15 כתבי יד (רק חלקם עם רשימה מלאה) ושני דפוסים (בנוסף למק"ג רפ"ה, גם הרשימה שאסף כ"ד גינצבורג, מסורה, ח' 618-640, על פי מקורות שונים). בנוסף, היא הציגה את 38 החילופים בתורה שברשימת גינצבורג (שניים שחזרו על עצמם: חלוקת המילה "בית אל" לשתי מילים או כמילה אחת; ניקוד המילה "ממנו"), וכן 7 החילופים בתורה המצויים בכ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 205 (כולל ארבעה מקרים של חלוקת פסוק לאחד או לשניים). וראה עוד אצל גינצבורג, מסורה, כרך ד, הערות לרשימות ח' 618-621, עמ' 414-415.

[2] "אילו הפסקיות פתוחות וסתומות וסדורות שבתורה" – כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156; י' עופר, "רשימה בבלית של פרשיות פתוחות וסתומות בתורה", בתוך: משאת אהרן – מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, מ' בר-אשר וח"א כהן (עורכים), ירושלים תש"ע, עמ' 409-434; ושם בתחילת בראשית, בסוף שמות ובסוף דברים (לאחר חומר נוסף) צוינו הפסקאות שעליהן חולקים נהרדעי, ומדי פעם בתוך הרשימה ציינו מחלוקת בין נהרדעי וסוראי.

[3] "הלין פיסקי דפליגין עליהון נהרדעי....[רשימה של 70 פרשיות], כול' סתומין..." – כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, Lutzki 715 (הכוונה כאן היא לרשימה האמצעית בכתב היד); גינצבורג, מבוא, עמ' 981.

[4] הרשימה נמצאת בשני כתבי יד: ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II B 10 (=ל3); אוקספורד, בודליאנה heb. d 62, 44 (=Masorah 10). כ"ד גינצבורג הדפיס את הרשימה הראשונה, מסורה, ג', עמ' 278; דיאז-אסטבן הדפיס את הרשימה השנייה, אם כי הוא לא עמד על משמעותם של כל החילופים: *Boletín de la Asociaciósn Española de Orientalistas* 2 (1966), pp. 89-107; 3 (1967), p. 244. עופר, בבלית (להלן, הערה 13), עמ' 240-242, הדפיס את שתי הרשימות מחדש, ועמד לראשונה על משמעותם של כל החילופים, שם, עמ' 242-249. לעניין הסימן של

מכל מקום, ברשימה עצמה לא נזכרו במפורש מי הם החולקים. כפי שנראה בהמשך, רק 8 מתוך 41 הדוגמאות נזכרו במקורות אחרים כמחלוקות בין סוראי ונהרדעי.[6]

ראשיתו של מחקר זה בשנות השבעים של המאה הקודמת, אז עברתי על המסורה הבבלית לתורה שההדיר כ"ד גינצבורג בכרך ג' של ספרו המסורה,[7] שבו מצוטטים חילופים שונים של סוראי ונהרדעי. כמו כן עברתי על מאמרו של שטראק בספר הזיכרון לקוהוט, שם הוא רשם גם חילופים בין סוראי ונהרדעי שמצא בגיליונות של כתבי יד של פירקוביץ.[8] בנוסף, במשך השנים אספתי חומר מתוך מחברים שונים שהזכירו מעט חילופים בין סוראי ונהרדעי.[9]

השלב הבא של המחקר היה בקיץ 1990, כשביקרתי במשך חמישה שבועות בסנט פטרבורג (לנינגרד לשעבר), ובדקתי כשלוש מאות כתבי יד מקראיים מאוסף פירקוביץ (רובם לא שלמים).

ן' בגיליון ראה: J. S. Penkower, "The 12th-13th Century Torah Scroll in Bologna – How it Differs from Contemporary Scrolls", in: M. Perani (ed.), *The Ancient Torah Scroll in Bologna, Features and History*, Leiden and Boston 2019, pp. 135-166.

[5] ראה עופר, בבלית, עמ' 249-253.

[6] נוסח: מלא וחסר – בר' א 16 (הגדול); קרי וכתיב – בר' כז 3 (צידה, ציד ק'), שמ' יז 2 (וסקלני); מילה אחת או שתים – בר' ד 22, פעמיים (תובל קין); שמ' יז 16 (כס יה); במ' כד 23 (משמואל); פרשיות – שמ' כג 26. בחלק אחר מהחילופים מקורות בבליים מזכירים שיש "פלוגתא". בסך הכול בכחצי מהדוגמאות ברשימה יש עדות על מחלוקת בבבל; ראה עופר, בבלית, עמ' 244-248.

[7] כ"ד גינצבורג, המסורה, כרך ג, לונדון 1885 (ד"צ: ירושלים תשל"א; ניו יורק 1975), עמ' 205-258: "המסורה מצופוט קאלי"; על פי כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II B 1549. וראה עוד, גינצבורג, המסורה, כרך א, ח' 666, עמ' 611 (מעט חילופי סוראי). וראה: C. D. Ginsburg, *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London 1897, reprint: New York 1968, p. 515 n. 2

[8] H. L. Strack, "Ueber verloren gegangene Handschriften des Alten Testaments", *Semitic Studies in Memory of Rev. Dr. A. Kohut*, Berlin 1897, pp. 560-572. במאמר הזה הזכיר את כתבי היד הבאים (מאוסף פירקוביץ השני) בעניין חילופי סוראי נהרדעי: 30, 51, 55, 66, 81, 84, 91, 96, 99 T[schufut Kale].

[9] ר' מאיר טודרוס אבולעפיה (רמ"ה), מסורת סייג לתורה, פירנצה 1750 (ד"צ: תל אביב תשכ"ט), שמ' יז 4; ר' דוד קמחי, ס' השרשים, מהדורת ביזנטל ולברכט, ברלין 1847 (ד"צ: ירושלים תשכ"ז), ערך חול; מקראות גדולות ונציה רפ"ה, הערות יעקב בן חיים לדב' לב 6, נח' ג 37; מנחם די לונזאנו, אור תורה (ונציה 1618), דב' לב 6; ידידיה נורצי, מנחת שי, מנטובה 1742, מהדורת צ' בצר (על התורה): ירושלים תשס"ה, בר' מז 19, שמ' יז 4, דב' לב 6.

P. J. Bruns, "de vaariis lectionibus bibliorum Kennicottianorum", *Repertorium für Biblische und Morgenländische Litteratur* XII (1783), 242-278, XIII (1783) 31-94, esp. 56-57, 70, 98; J. B. De Rossi, *Variae Lectiones Veteris Testmenti Librorum*, I-II, Parma 1784-85 (reprint: Amsterdam 1969 [one vol.]), esp. II, 65-67, 124-125; S. Baer (ed.), *Liber Genesis*, Leipzig 1869; p. 81 n.1; H. L. Strack, *Prolegomena critica in Vetus Testamentum Hebraicum*, Leipzig 1873, p. 41; H. L. Strack, Introductory material, *Prophetarum Posteriorum, Codex Babylonicus Petropolitanus*, Petrograd 1876 (reprint New York 1971), p. 014; ש' פינסקר, מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי, ווין 1863, עמ' 129; י' ספיר, אבן ספיר, א, ליק 1866, טז ע"א בהערה; ב, מגנצא 1874, עמ' קצב; H. Graetz, *MGWJ* 20 (1871), 49-50; [Z. Frankel], *MGWJ* 21 (1872) 8-15; A. Berliner, Introduction, *Die Massorah zum Targum Onkelos*, second expanded edition, Leipzig 1877, pp. XIII-XIV; P. Kahle, *Die Masoretische Text des Alten Testaments, Leipzig* 1902 (reprint: Hildesheim 1966), p. 18, p. 37 n. 1, p. 87 and n. 4, p. 85, p. 88, p. 107 n. 1; *Masoreten des Oestens*, Leipzig 1913 (reprint: Hildesheim 1966), p. 84, p. 87, p. 109, p. 142, p. 149; J. Mann, *JQR* 8 (1917/18), 352-353 (reprint: *The Collected Articles of Jacob Mann*, vol. II, Gedera 1971, 60-61); G. Vajda, *REJ* 7 (1846/7), pp. 92-93 and n. 1; G. Weil, *Textus* 2 (1962) 103-119; *Textus* 3 (1963) 74-120; *Textus* 4 (1964) 30-54; ב' קלאר, מחקרים ועיונים, בלשון בשירה ובספרות, תל-אביב תשי"ד, עמ' 325 והערה 27 (=עניני לשון, ח' ילון [עורך], ירושלים מרחשון תש"ג, עמ' 35 והערה 27).

בגיליונותיהם של חלק מכתבי יד אלה מצאתי חילופים בין סוראי ונהרדעי; מעט מן החומר הזה נמצא במאמר הנ"ל של שטראק.[10]

בשלב הבא בדקתי שלושה ספרים חדשים וחשובים שהתמקדו במסורה הבבלית: ישראל ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי (שם בדק יותר מחמש מאות כתבי יד וקטעים בניקוד בבלי);[11] מרדכי ברויאר, המסורה הגדולה לתורה... בכתב יד ל[ם] (בכתב היד יש שימוש נרחב במסורה הבבלית);[12] יוסף עופר, המסורה הבבלית לתורה עקרונותיה ודרכיה[13] – בחלק השני של הספר ההדיר המחבר מחדש ובצורה טובה יותר את החיבור שההדיר גינצבורג, וזאת על פי קריאה מדויקת יותר של כתב היד ובשימוש של כתבי יד רבים נוספים, בתוספת הערות. בכל שלושת הספרים יש חומר חשוב לעניין החילופים בין סוראי ונהרדעי.

השלב האחרון היה לאחרונה, כשעברתי על כל החומר שאספתי במשך השנים ובדקתי שנית את מה שרשמתי בנוגע לכתבי היד בסנט פטרבורג[14] ולכתבי יד אחרים[15] – הכול על פי צילומים שאליהם הגעתי דרך הקישורים בקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתבי יד עבריים (שלאחרונה הורד מהמרשתת), דרך התוכנה "כתיב" ודרך פרויקט הגניזה של פרידברג.

ברשימה שלהלן נצטט תחילה את חילופי הנוסח (84), וזאת לפי קטגוריות המסודרות בתדירות יורדת: מלא וחסר (28), קרי וכתיב (18), חילופי אותיות: א-ה בסוף מילה (9), שאר חילופי אותיות (8), מילה אחת או שתיים (8), חילופי מילים (5), ה' בתחילת מילה (2), ל' בתחילת מילה (1), +- מילה (1), צורה מוארכת (1), צורת שם (1), קמץ ה' בסוף (1), אות מנוקדת מעליה ומתחתיה (1).

---

[10] מתוך 9 כתבי היד ששטראק ציין במאמרו בס' הזכרון לקוהוט (לעיל, הערה 8), המצטטים סוראי ונהרדעי, זיהיתי ארבעה בביקורי בסנט פטרבורג: T51 = ס"פ, הספרייה הלאומית ב, 80; T84 = ב, 61; T96 = ב, 24; T99 = ב, 88. את שאר חמשת כתבי היד שהזכיר שטראק לא הצלחתי לזהות. מאידך, גיליתי הערות בכתבי יד אחרים ששטראק לא ציינם.

[11] ירושלים 1985, ב' כרכים (על מספר כתבי היד ראה בהקדמה, עמ' ז). וראה גם י' ייבין, כתר ארם צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים 1968, עמ' 80-82; *Textus* 7 (1969) 89; "קטע מחיבור מסורתי בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס", ס' זיכרון לחנוך ילון, ירושלים 1974, עמ' 135, 137, 150-151, 155.

[12] ירושלים 1992, בשני כרכים; הדפסה שנייה, ירושלים 2002, בכרך אחד מוקטן. וראה גם מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים 1976.

[13] ירושלים 2001.

[14] כתבי היד ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. I B 3 (=MS Petrograd); Evr. II B 9, B 10 (=L3, T17), B 13, B 14, B 17 (=L1), B 24 (=T96), B 25, B 34, B 61 (=T84), B 80 (=T51), B 88 (=T99), B 123, B 143, B 1546, B 1549 (Masorah 11); Evr. II C 156; Evr. III B 82 (Antonin 82); Evr. III B 271 (Antonin 271).

[15] כתבי היד Berlin, SB, Or. fol. 1213 (Efurt 3), Or. Qu. 680 (facsimile edition: Jerusalem 1973); Cambridge, Emanuel College I.1.5-7; Cambridge, Trinity College 11 (=Ginsburg 1); Cambridge, Trinity College 13 (=Ginsburg 3); Cambridge UL, T.-S. A 38,15 (prev. A 1,53); B 4,20; B 4,21; B 4,28; D 1,8 (Masorah 3), D 1,9 (Masorah 5); D 1,33 (Masorah 7), D 1,58 (Masorah 6); D 1,71; D 1,77 (Masorah 34); K 26,25 (Masorah 12); K 26,27 (Masorah 12); Karslruhe, Reuchlin 3 (K154; facsimile edition: Copenhagen 1956); (formerly) Letchworth, Sassoon 507 (S; =Jerusalem, NLI 24^0 5702), (formerly) Sassoon 1053 (S1); London, BL, Add. 15451, Harley 5710-11, Harley 5722; Kings 1; Or. 2363, Or. 2373, Or. 5554a,4 (Masorah 7); Moscow, RSL, Guenzburg 1502; New York, JTS Lutzki 506, Lutzki 510 (part of Berlin Or. Qu. 680), JTS 2968 (ENA 251); Oslo, Schoyen 5070 (K682); Oxford, Bodleian Library, heb. d 33,5; [d 62,7]; d 62,44, d 66,134; e 60; e 77,19b (Masorah 1); Marsh Or. 1 (=K18/Neubauer 19); Paris, BN héb. 1-3, héb. 65; Parma, BP, de Rossi 16 (Parma 2005, Richler 109), 674 (P 2948, R147), 695 (P 3228, R 129), 754 (P 2673, R 104; Zurich, Jeselsohn 5.

לאחר מכן נביא את חילופי הניקוד (59) ומעט חילופי טעמים: מלרע-מלעיל (4), אוקומי (1), פסק (1). לבסוף נביא את חילופי הפרשיות בתורה על פי הערות בגיליונות כתבי היד (26) והשוואתם לרשימות הבבליות של הפרשיות; כמו כן נציין מקרה אחד של חילוף פרשיות בנביאים, ומקרה אחד של מחלוקת בחלוקת פסוק בתורה לאחד או שניים.

להשלמת הנושא נסיים עם חילופי ניקוד (43) ומעט חילופי נוסח (5) הרשומים בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 בשם "סוראי". כפי שציין ייבין, בכתב יד זה השם "סוראי" משמעו המסורת הבבלית בכללה.[16]

זמנם של החילופים

בדומה לחילופים המוכרים שברשימת חילופי מערבאי ומדינחאי, גם לגבי החילופים שבין סוראי ונהרדעי לא נאמר במפורש מתי נוצרו ועל פי אילו כתבי יד נקבעו. חלקם רשומים במסורה הבבלית, וחלקם נמצאים בגיליונות של כתבי יד, בעיקר מזרחיים קדומים.

בעניין התקופה שבה נוצרו חילופי סוראי נהרדעי, יש לציין תחילה שעל פי איגרת רב שרירא גאון, נהרדעי נחרבה בשנת 258/9,[17] ואפשר שנחרבה מעט שנים לאחר מכן, בשנת 262/3.[18] חלק מתלמידי האמורא שמואל (שנפטר קודם לכן בשנת 253/4),[19] ראש ישיבת נהרדעא, עברו לפומבדיתא. כזכר לשורשי נהרדעא בישיבת פומבדיתא, השורה הראשונה של תלמידי החכמים בישיבה כונתה "שורת נהרדעאי", וכינוי זה המשיך להתקיים גם במאה העשירית, בזמנו של רב שרירא גאון.[20]

לאור עובדות אלה יש לשאול: האם חילופי סוראי נהרדעי נאספו לפני שנהרדעא נחרבה במאה השלישית? יש מקום להניח שעיקר איסוף החילופים האלה נעשה בתקופה מאוחרת יותר, בתקופת הגאונים, בימי בעלי המסורה הבבליים; הרי חלק ניכר מחילופי סוראי נהרדעי נמסרו במסורה הבבלית. מכל מקום, בחלק קטן מהחילופים יש עדויות מפורשות לכך שהחילופים קדומים יותר, מתקופת האמוראים:

---

[16] ייבין, בבלי, עמ' 34, 155.

[17] ראה אגרת רב שרירא גאון, מהדורת ב"מ לוין, חיפה תרפ"א, עמ' 82: "ובשנת תק"ע (=לשטרות) אתא פאפא בר נצר ואחרבא לנהרדעא" (כך לפי מה שלוין כינה "נוסח צרפתי", והוא הנחשב היום קרוב לנוסח המקורי של האיגרת, ראה כאן להלן, ברודי); י' גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד, ירושלים תשנ"א, עמ' 263-264; R. Brody, *The Geonim of Babylonia and the Shaping of Medieval Jewish Culture*, New Haven and London, Yale University Press: 1998, pp. 21-22, 35-36.

[18] ראה גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד, עמ' 263-264.

[19] אגרת רב שרירא גאון (לעיל, הערה 17), עמ' 82: "ושכיב שמואל בשנת תקס"ה".

[20] ראה J. Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim as a Source of Jewish History", *JQR* VIII (1918), p. 352 (=*The Collected Articles of Jacob Mann*, Vol. II, Gedera, Israel, 1971, p. 60); ibid, *Text and Studies* I, Cincinnati 1931, p. 103; ש' אברמסון, במרכנזים ובתפוצות בתקופת הגאונים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 44; Brody (לעיל, הערה 17), עמ' 35-36. בדבריי כאן במבוא אני משתמש במונחים "ישיבת (נהרדעא; פומבדיתא)", "ראש ישיבה", גם לגבי תקופת האמוראים. מכל מקום, לפי דעתו של רובינשטיין, הישיבה בבבל, כמוסד, ראשיתה לאחר תקופת האמוראים, בתקופת הסבוראים, ה"סתמאיים" (בין השנים 450-600). ראה: J. Rubinstein, "The Rise of the Babylonian Rabbinic Academy: A Reexamination of the Talmudic Evidence", *JSIJ* 1 (2002), 55-68; לעומת זאת, בתקופת האמוראים במקום "ישיבה" מדויק יותר לדבר על רב שמסביבו חוג מצומצם של תלמידים (אולי בביתו). תודתי לד"ר עמרם טרופר שהפנה אותי למאמרו של רובינשטיין.

(1) במספר כתבי יד נמצאת הערת מסורה המצביעה על מחלוקת משולשת בכתבי יד מתקופת האמוראים, מהמאה השלישית-רביעית, בין כתבי היד של ר' יהודה בר יחזקאל, בית ילתא וסוראי, בעניין כתיבת המילה "הלה'" (דב' לב 6): "הלייי – בחד כתי' בסיפרא דיהודה בר יחזקאל, ובסיפרי דבית ילתא כתבין הל לחוד וקודשא לחוד, וסוראי אמרין הי לחוד לייי' לחוד".[21] ר' יהודה בר יחזקאל (מתלמידי רב ושמואל) היה ראש ישיבת פומבדיתא;[22] ואילו ילתא הייתה אשתו של רב נחמן בר יעקב (תלמידו של שמואל), ראש ישיבת נהרדעא.[23]

(2) בכ"י ש, מציינים במסורה הקטנה לבר' כז 3 (צידה) שיש כאן קרי (ציד) ושיש מחלוקת בנידון: לפי נהרדעי, אין כאן קרי וכתיב שונים אלא הכתיב זהה לקרי "ציד".[24] והינה בשלוש עדויות אחרות[25] צוין שלגבי הקרי והכתיב יש פלוגתא דרב נחמן (=ציד קרי וכתיב), הלוא הוא רב נחמן בר יעקב, ראש ישיבת נהרדעא. לשון אחר: מה שנמסר במקור אחד כחילוף נהרדעי, למעשה חוזר אחורה עד לאמורא רב נחמן, ראש ישיבת נהרדעא.

(3-5) בכמה מקורות מצביעים על מחלוקת בין סוראי ונהרדעי בכתיבת המילים "כס יה" "הללו יה", "במרחב יה", כשתי מילים או כמילה אחת: "כסיה (שמ' יז 16), הללויה (=x24), במרחביה (תה' קיח 5), בסיפרי דסורא' בחד כתי', ובסיפרי נהרדעי בתרי כתי'".[26]

והינה בתלמוד הירושלמי מצביעים על מחלוקת בין האמוראים (בסורא ובנהרדעא) ביחס ל"הללויה": "רב ושמואל. חד אמ' 'הללו יה', וחורנה אמ' 'הללויה'. מאן דאמ' 'הללו יה', נחלק ואינו נמחק; מאן דאמ' 'הללויה', נמחק ואינו נחלק. ולא ידעין מאן אמ' דא ומאן אמ' דא. מן מה דאמ' רב: שמעית מן חביבי אם יתן לי אדם ספר תילים שלר' מאיר, מוחק אני את כל 'הללויה' שבו, שלא נתכוון לקדשן – הוי דו אמ' 'הללו יה'".[27]

ובתלמוד הבבלי מצביעים על מחלוקות בין אמוראים ביחס למספר מהמילים: "אמר רב חסדא אמר רבי יוחנן: 'הללויה', ו'כסיה', ו'ידידיה' – אחת הן. רב אמר: 'כסיה' ו'מרחביה' – אחת הן. רבה אמר: 'מרחביה' בלבד; ...תא שמע, דאמר רב: חזינא תילי דבי חביבא דכתיב בהו 'הללו' בחד גיסא ו'יה' בחד גיסא".[28]

לפי עדויות אלה, המחלוקת המשולשת היא זו: לדעת רב (בסורא): "כסיה" נכתבת כמילה אחת, וכן "במרחביה", ואילו "הללו יה" נכתבת כשתי מילים, וכך ראה רב בכ"י של תהילים דבי חביבא; לעומת זאת לדעת שמואל (בנהרדעא), "הללויה" נכתבת כמילה אחת, וכן למדנו שבכ"י תהילים של התנא ר' מאיר (אמצע המאה השנייה) "הללויה" נכתבת כמילה אחת; ולדעת רבה (בר נחמני, בפומבדיתא),[29] "כס יה" (וכן "הללו יה") נכתבת בשתי מילים, ורק "במרחביה" נכתבת כמילה אחת.

---

[21] ראה להלן, הערה 117.
[22] ח' אלבק, מבוא לתלמודים, תל-אביב תשכ"ט, תשל"ה, עמ' 199-200.
[23] אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 298-299.
[24] "ן (=סימן שיש כאן קרי), ציד ק', ופולגין נהרדעאי על ציד, אמרין לא כתבה ה' [=ציד כת' וקרי]".
[25] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 15451; מקראות גדולות ונציה רפ"ה; אכלה ואכלה פריס מס' 112 וכן אכלה ואכלה האלי 94. ראה להלן, הערה 79.
[26] ראה להלן, הערה 115.
[27] ירושלמי, סוכה ג, יב, עג ע"ד (טור 647, במהדורת האקדמיה ללשון העברית); מגילה א, יא, עב ע"א (טור 752).
[28] פסחים קיז ע"א.
[29] ראה אלבק, מבוא התלמודים, עמ' 307-308.

לשון אחר: מה שנמסר במספר מקורות כחילופי סוראי ונהרדעי בעניין חלוקת המילים, כבר נמסר בתלמודים כמחלוקות בין אמוראים מסורא ונהרדעא.

(6) במחלוקת בעניין ניקוד המילה "העשרתי" בבר' יד 23 – האם לנקד בתחילת המילה בשני סגולים או בשני פתחים – צוין בכ"י אחד, שציטט גינצבורג:[30] "תריץ מר שמואל בר שילת, בנהרדעא פתח". כאן מציינים "מר שמואל בר שילת", ולעומת זאת מוכר בתלמוד "רב שמואל בר שילת", שהיה בזמנו של רב, במאה השלישית לספירה, והיה מלמד תינוקות מעולה; ועוד, הוא שאל את רב ואמר הלכה בשמו.[31]

ושמא יש לזהות את "ר' שמואל", הנזכר בהערת מסורה אחרת בכ"י בניקוד בבלי,[32] עם ר' שמואל בר שילת הנידון.

(7) לבסוף, נעמוד על הערת מסורה בעניין מספר הפסוקים בתנ"ך, והכוללת לכאורה רשימה של חכמי מסורה הקשורים בחלקם עם נהרדעא. רשימה זו נמסרה במקורות מעטים בגרסה ארמית,[33] ובמקורות רבים יותר בתרגום לעברית.[34] כפי שנראה בהמשך, יש לשלול את המהימנות ההיסטורית של רשימת חכמי המסורה.

ראשית כול, נציין שבהערה זו נמסר שיש 22,747 פסוקים בתנ"ך.[35] הערה זו סותרת הערת מסורה אחרת המציינת שיש 23,203 פסוקים בתנ"ך;[36] לאמור: יש הבדל של 456 פסוקים. קשה להסביר

---

[30] גינצבורג, המסורה, ח' 673, עמ' 612.

[31] אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 178.

[32] כ"י ברלין Or. Qu. 680 [60א]: קהל' ד 17 (מַתַּת, בניקוד בבלי), מס"ג: "מתת (= מַתָּת) ב' דר' שמואל, מתת לאחד (דב' כח 55), מתת הכסילים (קהל' ד 17)".

[33] כ"י ברן, בורגרביבליותק 419; ובעקבותיו: מקראות גדולות, ונציה, 1517, בסוף המהדורה; כ"י רומה, הקהילה היהודית 2, 297א-ב (עם מעט שינויים בנוסח). וכן בסוף כ"י חומש, קווארטו קטן, עם מסורה וציורים, דקדוקי הטעמים בתחילתו, מאוסף הוראס גינצבורג; ציטט ממנו: A. Neubauer, *Aus der Petersburger Bibliothek*, Leipzig 1866, p. 103; והפנה לנויבואר, ר' קירכהיים (מהדיר), פירוש על דברי הימים, מיוחס לאחד מתלמידי סעדיה גאון, פרנקפורט דמיין 1874, בהערותיו בסוף, עמ' 56. תודתי למר בנימין ריצ'לר שזיהה כתב היד שהזכירו נויבואר ככ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 663; ראה שם לקראת סוף כתב היד, דף 246א-ב, לפני רשימת חילופי ב"א וב"נ (בס' דברים). יש לציין שכל כתבי היד הנזכרים בהערה זו הם ספרדיים.

[34] בסוף כ"י האלי, ספריית האוניברסיטה, Y b 4[0] 10, מהדורת B. Ognibeni: *La Seconda Parte Del Sefer ʻOklah We ʻOklah*, Madrid-Fribourg 1995, p. 461; כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 15, 4ב; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2727, 134א-135א (במסגרת מסביב לחילופי ב"א וב"נ); כ"י פרמה, ספריית הפלטינה, די רוסי 196 (פרמה 3183), 326א (מסביב לצורת שירת הים בסוף כתב היד; וחסר בסוף סכום הפסוקים); כ"י טורין 214 (לאחר סיום פירוש תלמיד רס"ג לדברי הימים), כפי שרשם קירכהיים (לעיל, הערה 33) על פי העתקת ברלינר (ושם הנוסח קצת משובש; גם כאן חסר בסוף סכום הפסוקים, ועוד יש תוספת בסוף שאינה שייכת למסורת זו); כ"י קווארטו מנייר של מסכת כלה מאוסף אורי גינצבורג, ציטט ממנו: נויבואר (לעיל, הערה 33); לקראת סוף חיבור "סדר עולם", כ"י אוקספורד, בודליאנה heb. d 11 (Neubauer 2797), 220-227, ההדירו: A. Neubauer, *Medieval Jewish Chronicles*, vol. 1, Oxford 1887, reprint: Jerusalem 1967, pp. 175-163, esp. p. 174 (הפנה לכאן G. Weil, *Textus* II [1962] p. 109 n. 17, ויש לתקן שם את העמוד).

[35] בארמית: "וסכום אוריתא ונביאים וכתובים, עשרים וארבעה ספרי, די סמכו כ"ד לא טעי [צ"ל: די סכמו כד לא טעו]: תרתי' רבוין ותרתין אלפין ושבע(ת) מאות וארבעין ושבעה, לא פחות ולא יתר" (כ"י ברן 419); ובעברית: "ושכמו [צ"ל: וסכמו; וכן בכ"י פריס 15, 4א] את התורה ואת הנביאים ואת הכתובים, עשרים וארבעה ספרים, שלא טעו ושלא שגו: פסוקים שתי רבואות ושני אלפים ושבע מאות וארבעים ושבעה, לא פחות ולא יותר" (בסוף כ"י האלי, אכלה ואכלה, מהדורת אוגנבני, עמ' 461). בעניין הנוסח "כד לא טעו" (=בהיותם לא טועים), המשקף ארמית של הגאונים, ראה M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian* Aramaic, Ramat-Gan 2002, p. 552b, line 8ff, המביא דוגמאות של השימוש של "כד" בארמית של הגאונים.

הפרש גדול כל כך בין שני המניינים. הספירה בהערה השנייה היא המסורה האותנטית, ומוסיפים בהערה זו שני פסוקים לסימן, הכוללים מספרים שביחד שווים ל-23,203.[37] ועוד, "בעלי מקרא" קבעו סימן אחר של פסוק אחד, ובו דרישת המספר הנזכר בפסוק ביחד עם הגימטרייה של כמה מילים בפסוק שוות ל-23,203.[38]

נחזור לרשימה של חכמי המסורה:

> הדה מסורתא דמסר דוסא בר' אליעז'[ר] בר אפסויי, דקביל מר' יהודה בבלאה, דקביל משמעון אבוהי, והוא קביל מרב אדא, ורב אדא מרב המנונא די אפיק' בנהרדעי', והוא קביל מן מנקיי [קרי: נקיי] די גליה מארעא דישראל לבבל, דאגלייה דופס [צ"ל: רופס], כי היכי דלא תהוא אוריתא בארעא דישראל[39]

> המסורת הזו שמסר דוסא בן אלעזר בנו של ר' אפסי, שקיבל מר' יהודה הבבלי, שקיבל משמעון אביו, ושמעון אביו קבל מר' אדא, ור' אדא היה באותה שעה אדם גדול במקרא, שקבל מרב המנונה, ור' המנונה ור' אדא קבלו שניהם מנקי שגלה מארץ ישר' לבבל, שהגלהו רופס, שלא תהא תורה בארץ ישראל.[40]

כמעט כל השמות ברשימה מוכרים מהתלמוד הבבלי או מהתלמוד הירושלמי. אלא שכאשר מדייקים בפרטים מגלים שיש כאן שגיאות שונות. (1) סביר להניח שרופוס הוא Tineius Rufus, שמשל בארץ ישראל (130-132) בזמן של מרד בר כוכבא, ואפשר שהיה אחראי על הרדיפות והרציחות של מורי ההלכה.[41] (2) נקיי, הנזכר בתלמוד הירושלמי, חי בתקופת בית המקדש השני, ולפי מסורת אחת

---

[36] ראה למשל כ"י ל (ד"צ, כרך ג', עמ' 275): "מספר הפסוק'[ים] שלמקרא כולו: שלושה ועשרים אלף ומאתים ושלשה פסוקים".

[37] כ"י ל (שם): "וכלם כלולים בשני פסוקים: 'ויהיו ימי **אדם** אשר חי תשע מאות שנה וחמשים [צ"ל: ושלשים; וכן בכ"י T19, ראה בער-שטראק, דקדוקי הטעמים, עמ' 55, קטע 68] שנה וימת' (בר' ה 5); 'ויהי כל בכור **זכר** במספר שמות מבן חדש ומעלה לפקדיהם שנים ועשרים אלף שלשה ושבעים ומאתים' (במ' ג 43)... סימן 'זכר אדם'; עליו אין להוסיף וממנו אין לגרע". אם כן, המספר בפסוק הראשון הוא: 930, ובפסוק השני: 22,273; וביחד: 23,203. על האותנטיות של המספר 23,203 כסכום לפסוקי המקרא ראה L. Blau, "Massoretic Studies IV", *JQR* IX (1897), 489. שיטה זו של צירוף המספרים בשני פסוקי מקרא כדי לציין מספר כולל היא שיטה קדומה במסורה. בעלי המסורה השתמשו בה כדי לקבוע סימנים לסכומים של כל אות בתנ"ך (וליתר דיוק, כל אות בנ"ך; ראה L. Blau, "Massoretic Studies I", *JQR* VIII [1896], 350-352), ועל פי סימנים אלה בנה ר' סעדיה גאון שיר (מסובך): "אהל מכון בניני". ראה אליהו בחור, מסורת המסורת (בסופו), ונציה רצ"ח; מהדורת C.D. Ginsburg, לונדון 1867; ד"צ: ניו יורק 1968, עמ' 269-278; וראה מ' זולאי, "מה מקורו של רס"ג בשיר האותיות", האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' 280-288 (=מלילה ב [1946], 162-170).

[38] כ"י T19 (בער-שטראק, שם; השווה גינצבורג, המסורה, כרך ג', עמ' 322א, קטע 18 [יש כאן דילוג על פי הדומות]): "וזה לבעלי מקרא סימן: 'רכב אלהים רבתים אלפי שנאן, אדני בם סיני בקדש' (תה' סח 18); 'רבתים אלפי שאנן' – עשרים ושנים אלף ('אלפי' נחשב כאלפיים; מיעוט רבים שניים), 'אדני בם סיני בקדש': ס' – שש מאות, ק'ש' – ד' מאות, הרי אלף, נ"י סינ"י – מאה ותשעים, א'ד' ב'ב'ד' – שלשה עשר". אם כן, יש כאן: 22,000, 1000, 190, 13, ובסך הכול: 23,203.

[39] כ"י ברן 419; בנוסח שבסוף מק"ג 1517, הסמוך על כ"י ברן, תיקנו את הנוסח השגוי "דופוס" לנוסח המקורי "רופוס".

[40] כ"י האלי, בסוף אכלה ואכלה (לעיל, הערה 34).

[41] ראה L. Roth, "Tineius Rufus", *Encyclopaedia Judaica* (1972) XV:1148; I. Singer, S. Krauss, "Rufus, Tineius", *Jewish Encyclopedia* (1906), lX:510.

היה מורה (כנראה לתנ"ך).[42] ומסתבר, שנקיי חי **לפני** תקופת רופוס בארץ ישראל. (3-4) לפי הרשימה, רב אדא קיבל מרב המנונא. והינה בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי אנו מוצאים יחס הפוך: רב המנונא (השני, בדור השלישי) ישב לפני רב אדא (בר אהבה/אחוה, בדור השני), שאל אותו, ואמר בשמו מה שאמר בשם רב.[43] זאת ועוד, כאן מזכירים את רב המנונא בקשר לנהרדעא, אבל רב המנונא פעל בעיקר בחרתא דארגיז, הסמוכה לסורא.[44] (5) לפי הרשימה, רב המנונא קבל מנקיי. ברם נקיי חי במאה הראשונה, בזמן בית המקדש השני, ואילו רב המנונא (השני) חי במאה השלישית/הרביעית (ואפילו רב המנונא הראשון, תלמידו של רב, חי במאה השלישית). (6) ברשימה מציינים את ר' יהודה בנו של שמעון, שהיה בבבל. ואילו ר' יהודה ב"ר שמעון הנזכר בתלמוד היה בארץ ישראל, בדור הרביעי.[45]

ראינו אפוא שרוב השמות ברשימה "הדה מסורתא דמסר דוסא" מוכרים, אך הפרטים אינם מתאימים לדמויות המוכרות מבחינת הזמן והמקום. יש להסיק אפוא שאין זו רשימה אותנטית. אם כן, אין להביא הערה זו כמקור לפעילות מסרנית בתקופה קדומה בנהרדעא. וכבר שד"ל[46] וקירכהיים[47] שללו את האותנטיות של הרשימה (ללא נימוקים).

לסיכום: חלק קטן מחילופי סוראי נהרדעי מעידים על עצמם שהם אכן קדומים, מתקופת האמוראים. ברם עיקר איסוף חילופי סוראי נהרדעי נעשה בתקופת הגאונים בסורא ובפומבדיתא, בימי בעלי

---

[42] ירושלמי מעשר שני ה, ב (נו ע"א; טור 304): "נקיי הוה שמש במגדל וצבעייא [צ"ל: צבעייא=של הצובעים; ראה להלן בסוף ההערה הציטוט מבראשית רבה], בכל ערובת שובא [=ערב שבת] מן דהוה עביד קנרילוי [צ"ל: קנדילוי=נרות], הוה סליק שבת בבית מקדשא, ונחית ומדליק לון. ואית דאמרין ספר הוה, בכל ערובת שובתא הוה סליק פשט סדרוי לבית המקדש, ונחית שבת בבייתיה". לפי הדעה השנייה: נקיי היה מורה [לתנ"ך], ובכל ערב שבת היה עולה לבית המקדש ומלמד את הסדרים [=של השבוע] בתורה. והשווה איכה רבה בובר ג, ט/סג ע"ב ("ופשיט תלתא סידרוי"; ושם ערבבו בין שתי המסורות שבירושלמי). וראה בראשית רבה, עט, ו/944: "ועבר בהדין מגדל צבעייה, שמע קליה דנקיי ספרא". וראה M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat-Gan 1992, הערכים: #2ספר, טור 386ב; פשט, טור 453א; סדר, טור 368ב.

[43] ירושלמי יבמות יג, ו (יג ע"ד; טור 893): "רב המנונא הוה יתיב קומי רב אדא בר אחוה"; בבלי גיטין פא ע"ב: "... ושאילתיה לרב המנונא, ורב המנונא לרב אדא בר אהבה..."; ירושלמי יבמות ח, ה (ח ע"ד; טור 865): "רב אדא, רב המנונא, רב אדא בר אחווא בשם רב, הל'[כה] כר'[בי] שמעון". ראה אלבק, "רב אדא בר אהבה", מבוא לתלמודים, עמ' 193.

[44] ראה ב"ש כהן, "ישיבות מקומיות בבבל בתקופת התלמוד (רב אדא בר אהבה, רב ששת ורב המנונא)", ציון ע (תשס"ה), 447-471; ובמיוחד: על רב אדא בר אהבה, שעמד בראשות ישיבה מקומית בסביבות סורא או פומבדיתא, עמ' 458-462; ועל רב המנונא [השני], שפעל בעיקר בחרתא דארגיז (בבלי, עירובין סג ע"א), הסמוכה לסורא, עמ' 463-470. ולהרחבה בעניין כמה "רב המנונא" נמצאים בתלמוד הבבלי, ראה: B. S. Cohen, "How Many R. Hamnunas in the Babylonian Talmud? A Study in Talmudic Chronology", *Review of Rabbinic Judaism* 10 (2007), 95-113; שם הבהיר, שיש שני "רב המנונא" בתלמוד הבבלי: הראשון היה תלמיד של רב, בסורא, בדור השני; ואילו השני היה כפוף לחכמים ר' יהודה ור' הונא בדור השני ולחכמים עולא ור' חסדא בדור השלישי, ועיקר פעולתו היה בחרתא דארגיז, הסמוכה לסורא. וראה אלבק, "רב המנונא", מבוא לתלמודים, עמ' 195–196, 281-283.

[45] ראה אלבק, מבוא התלמודים, עמ' 329-330.

[46] ראה אגרות שד"ל, מהדורת ש"א גראבער, חלק שני, פרזעמישל תרמ"ב, עמ' 280 (במכתב לשי"ר, משנת 1833, ראה עמ' 275); וכן שד"ל, "הקדמה ללשון עברי", תרגם מהאיטלקית (פדובה, 1836) י"ח קסטיליוני, בתוך: יד שד"ל, קראקא 1895, בסוף הערה 2, עמ' 17-18.

[47] קירכהיים (לעיל, הערה 33), עמ' II-III, והערה 1 בעמ' III. נוסיף, כי Weil, *Textus* II (1962), 107-109, בסעיף על זיהוי המלמדים (ביחס למסורה) בבבל, ציטט מספר מהנוסחים של רשימת "הדה מסורתא דמסר דוסא" בארמית ובעברית. ברם הוא לא דן בפרטים ההיסטוריים, אלא הסתפק בהפניות (עמ' 109 הערה 18) לכמה חוקרים שקדמוהו.

המסורה הבבליים.[48] זמנם של כתבי היד שבהם השתמשו כבסיס למרבית החילופים האלה איננו מתועד, אולם סביר להניח שזמנם הוא בין תקופת האמוראים (כשנהרדעא הייתה קיימת, וכן לאחר חורבנה, כשחלק מחכמי נהרדעא עברו לפומבדיתא) לתקופת הגאונים (שבה עוד כינו בפומבדיתא את השורה הראשונה בישיבה "שורת נהרדעאי").

וכאן המקום לעמוד על חיבור הנזכר ברשימת ספרים בכ"י מהגניזה הקהירית: "כתאב אלכ'לאף בין סורא ואלאנבאר" = החילופים בין סורא ופומבדיתא.[49] יעקב מאן, שפרסם את רשימת הספרים בשנת 1921 ושוב בשנת 1931,[50] הציע שמדובר בחיבור מסורה שרשם את החילופים שבין סורא ופומבדיתא, ובפרט החילופים שבין סורא ונהרדעא, כאשר נהרדעא עברה לפומבדיתא.[51] אם השערתו צודקת, נוכל רק להוסיף 'חבל על דאבדין', ובמחקר זה באנו להשלים את החסר ולאסוף את החילופים ממקורות רבים ומגוונים.

מאן אף הוסיף בשנת 1931 שגם בתחום המנהגים היו חילופים בין סורא ופומבדיתא, כפי שעמד על מספר חילופים כאלה שמחה אסף, במאמרו משנת 1912. אולם, כפי שהוסיף מאן, לא ידוע לנו חיבור על חילופי מנהגים אלה, זאת לעומת החיבור הידוע על חילופי מנהגים בין בני בבל ולבני א"י.[52]

---

[48] וראה כבר Mann (1918; לעיל, הערה 20), עמ' 353 (= 1971; לעיל הערה 20), עמ' 61, שעמד על שניים מהחילופים הקדומים הקשורים לנהרדעא (בר' כז 3, דב' לב 6; וראה את הפרטים לעיל בפנים), וציין שעבודתם של בעלי המסורה הבבליים לא הסתיימה בתקופה התלמודית, אלא סביר יותר שהמשיכה בתקופת הגאונים. הוא אף שיער שהעבודה של המסרנים התקיימה בישיבות, וכן הציע ש"שורת נהרדעי" בישיבת פומבדיתא התעסקה בענייני מסורה והמשיכה את העבודה שהחלה עוד בתקופה הקדומה בנהרדעא. אוסיף שמאן טעה (שם) בעניין דעתו של ר' יהודה בר יחזקאל בדב' לב 6, משום שהוא תיקן בטעות את נוסח ההערה: "בחד כתי' [ו]בסיפרא דיהודה בר יחזקאל ובסיפרי דבית ילתא כתבין הל לחוד וקודשא לחוד וסוראי אמרין הי לחוד ליי' לחוד". כתוצאה מתיקונו הוא טען שיהודה בר יחזקאל מסכים עם סיפרי דבית ילתא שיש לכתוב "הל יי". ברם, לאמיתו של דבר, יש לקרוא את ההערה כמות שהיא: "בחד כתי' בסיפרא דיהודה בר יחזקאל"; היינו, לדעתו יש לכתוב "הליי", ונמצא שיש כאן מחלוקת משולשת בכתיבת המילה: "הליי", "הל יי", "ה ליי".

[49] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S 10K 20.9, דף 1ב. לעניין זיהוי אלאנבאר = פומבדיתא ראה בנוסח הערבי של החיבור של ר' נתן הבבלי: "בפמבדיתא – והי אלאנבאר"; ראה I. Friedlander, "The Arabic Original of the Report of R. Nathan Hababli", *JQR* XVII (1905), 747-761, esp. 753. וכפי שציין מאן בקצרה (להלן הערה 51), ראה שם, בתרגום לאנגלית, עמ' 756, ובהערה 3, שם פרידלנדר ציין שהזיהוי הזה אושר גם על ידי הנאמר במסעותיו של ר' בנימין מטודלה: "(לאלינבר) [לאלאנבר] היא פום בדיתא אשר בנהרדעא" (ראה *JQR* XVII [1905], p. 292). על המקורות לזיהוי אלאנבר = פומבדיתא העיר גם ב' קלאר (ראה להלן, הערה 183).

[50] J. Mann, "Listes de Livres Provenant de la Gueniza", *REJ* LXII (1921), pp. 169-177, esp. p. 170 (=*The Collected Articles of Jacob Mann*, Vol. III, Gedera, Israel, 1971, pp. 300-308, esp. p. 301); ibid, *Text and Studies, vol. 1, Cincinnati 1931*, pp. 651-655 (and, in addition, another fragment: pp. 656-658), esp. p. 652.

[51] Mann (1921; above, n. 50), p. 173 n. 20 (=1971, p. 304 n. 20); ibid (1931; above, n. 50), p. 670 n. 105.

[52] Mann (1931; above, n. 50), p. 670 n. 105. מאמרו של אסף, "חילופי מנהגים והוראות בין ישיבות סורא ופומבדיתא", פורסם שנית בתוך ספרו: תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשכ"ז, עמ' רסא-רעח. כפי שציין אסף, הוא מוסיף עשרה חילופים לשניים שנזכרו קודם לכן ע"י A. Büchler, *REJ* 50 (1905), pp. 161-162, 177-181; וראה גם א"א הרכבי, הקדם ב (1908), עמ' 85-86, 88-90 (יש לתקן את הפרטים הביבליוגרפיים אצל אסף, עמ' רסה); וראה גם I. Elbogen, *JQR* 19 (1907), pp. 242-244. להסתייגות מהמתודה של אסף במאמר זה ראה Brody (לעיל, הערה 17), עמ' 149 והערה 40; עמ' 199 והערה 57. לחיבור הידוע של חילופי מנהגים בין בני בבל וארץ ישראל, ראה י' מילר (מהדיר), חלוף מנהגים בין בני בבל לבני ארץ ישראל, וינה תרל"ח; ב"מ לוין (מהדיר), אוצר מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל, ירושלים תש"ב; ד"צ: ירושלים תשל"ג/1972.

אפשר להוסיף, שגם לא ידועה רשימת מסורה של חילופי סוראי נהרדעי, זאת לעומת רשימת המסורה הידועה של חילופי מערבאי מדינחאי.

ראינו שלתוכן החיבור "כתאב אלכ'לאף בין סורא ואלאנבאר" ניתן להציע שני פירושים: חיבור מסורה על חילופי נוסח בין סוראי ונהרדעאי או חיבור על חילופי מנהגים בין סורא ופומבדיתא. על פי כמות החילופים הידועים ממקורות אחרים בנוגע לשתי קטגוריות אלה, אני נוטה להסיק שמדובר בחיבור מסורה.

<u>היחס שבין חילופי סוראי נהרדעי בבבל לנוסח בארץ ישראל</u>

אם נשווה את חילופי הנוסח והניקוד (ומעט טעמים)[53] שבין סוראי ונהרדעי לנוסח והניקוד שבארץ ישראל, ובפרט לכתר ארם צובה או לכ"י לנינגרד משנת 1008, נקבל את התוצאות הבאות:

	סך הכול חילופים	נהרדעי מתאים לכ"י א, ל	נהרדעי באחוזים	סוראי מתאים לכ"י א, ל	סוראי באחוזים	חילופים שונים מכ"י א, ל
נוסח, ניקוד וטעמים	149	85	57%	59	40%	5
נוסח	84	54	64%	30	36%	
ניקוד	59	30	51%	25	42%	4
טעמים	6	1	17%	4	67%	1

נמצא, שנהרדעי קרוב יותר לכתבי יד ארץ ישראל (א, ל) בחילופי נוסח (64%) ובחילופי ניקוד (51%), מסוראי, המגלה פחות קרבה גם בנוסח (36%) ובניקוד (42%). בחילופים המעטים בטעמים, סוראי מגלה קרבה גדולה יותר לכתבי יד ארץ ישראל (67%), מאשר נהרדעי (17%). בסך הכול של שלוש קטגוריות אלה, נהרדעי קרוב יותר לכתבי יד ארץ ישראל (57%), מאשר סוראי (40%). בחלק קטן מהחילופים (ניקוד – 4 מקרים, טעמים – מקרה אחד), שניהם אינם מתאימים לכתבי יד ארץ ישראל.

חילופי נוסח

מלא וחסר

בר' א 16 (א: הגדל)[54]

[53] אינני מסכם כאן את התוצאות לגבי פרשיות פתוחות וסתומות שלהלן, מכיוון שהן אינן משקפות את כלל חילופי הפרשיות שבין סוראי ונהרדעי (ראה להלן ברישום חילופי הפרשיות). כמו כן אינני מסכם כאן את התוצאות לגבי סוראי בכ"י Or. 2373 שלהלן, מכיוון שבכתב יד זה, השם סוראי משקף את הנוסח הבבלי בניגוד למערבאי.

[54] כ"י T30, שטראק, ס' קוהוט, עמ' 566; כ"י ש (דב' לד 12): הגדול ח' מלי בתו' וסימ'..., המאור הגדול (בר' א 16) מלי לנהדרעי, חסי לסוראי, ונהרדעאי מסירין ט' מל'; ייבין, כתר, עמ' 74; ברויאר, כתר, עמ' 194. ברויאר, כ"י ל[ב] (בר' א 16), עמ' 49: הגדול ט' מל' באור'..., המאור הגדול פולג' דסיר' (=הגדל חס', ולכן, לסוראי: ח' מל'); עופר, בבלית, עמ' 247, 261. אותה מחלוקת מצוטטת בכ"י ש1 (דב' לד 12), עמ' 190, בשם מערבאי (ח' מל'), ומדינחאי (ט' מל', כולל המאור הגדול); ראה ברויאר, שם, שם; עופר, שם, עמ' 263. גם בכ"י גינצבורג 1 = כ"י קיימברידג', טריניטי קולג' 11 (בר' י 21), מעירים במס"ק, שבבר' א 16 יש מחלוקת בין מדינחאי (הגדול) לבין מערבאי (הגדל); ראה

הגדל – סוראי ומערבאי
הגדול – נהרדעי

בר' כד 46 (א: ותּוֹרד)[55]
ותרד – סוראי
ותורד – נהרדעי

בר' מז 18, 19 (א: ואדמתנו; אדמתנו, אדמתנו, ואדמתנו)[56]
ואדמתנו; אדמתנו, אדמתנו, ואדמתנו – סוראי
ואדמתינו, אדמתינו, אדמתינו, ואדמתינו – נהרדעי

יהו' כא 26 (א: למשפּחוֹת)[57]
למשפחת – סוראי
למשפחות – <נהרדעי>

מל"א ו 1 (א: בשמֹונים)[58]
בשמנים – סוראי
בשמונים – נהרדעי ומערבאי

גינצבורג, מבוא, עמ' 737 והערה 4. זו גם אחת מהמילים שיש לנקד עליהן (כאן על הוי"ו), כדי לציין שיש בה מחלוקת בכתיב (כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 7 ,d. 62); ראה עופר, בבלית, עמ' 242-244, 247. יש להעיר שעופר השלים את סוף ההערה בכ"י ש1 כך: "ופליג' [סוראי עלי]הון", ואילו ברויאר לא הציע השלמה: "ופליג' [ ] הון"; בדיקה בצילום דיגיטלי משובח של כתב היד מגלה שכתוב שם: "ופליג' ביניהון", היינו מערבאי ומדינחאי; יש לתקן בהתאם את עופר, עמ' 263 הערה 7.

[55] כ"י פרמה, ספריית הפלאטינה, די רוסי 695 (פרמה 3228), בר' כד 46: ותורד – מס"ק: פליגת' בין סוראי לנהרדעא אם חס' אם מל'. (פירשתי את המחלוקת לפי סדר המילים: סוראי נהרדעא – חסר מלא).

[56] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Harley 5710, דף 32ב: מס"ג (בר' מז 17-18) אדמתנו ואדמתנו – לסוראי כלהו' (= ואדמתנו [18]; אדמתנו, אדמתנו, ואדמתנו [19]) חס', ולנהרדעאי כל' מל'; בתראי וקדמאי חס' עד דייתי עזרא. ראה גינצבורג, מסורה, א' 139, עמ' 28, והערותיו לרשימה זו בכרך ד, עמ' 31; ושוב: מסורה, ח' 666, עמ' 611. ההערה צוטטה מכתב יד זה על ידי בעל מנחת שי, במ' מז 19.

[57] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, בר' י 18): משפחות הכנעני דואחר נפצו (בר' י 18) של'[ם] באור'; וכל אור' [נחשב כמקרה אחד, ורשומים עוד ד' מקרים] – הלין ה' משפחֹת חס' בע, וסוראי מוספין כל ערים (יהו' כא 26). כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S D 1,33b (מס' 7; בר' י 18): משפחֹת ה' בע' [היינו, בכתיב חסר; ורשומים חמישה מקרים], וסוראי מוספין כל ערים (יהו' כא 26). עופר, בבלית, עמ' 384, 389; גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 225.

[58] כ"י T81 (בהערה על בר' ה 26); ראה שטראק, ס' קוהוט, עמ' 568: שמונים ו' מל', וכל דברי הימים כוותיה במ"ג [וצ"ל: במ"א = דה"ב ב 17; ראה גינצבורג, מסורה, ש' 708, עמ' 638]. מדנח'[אי] בן חמש ושמונים (יהו' יד 10) של' (בכתר: ושמנים); ופלוג' סוראי ויהי בשמנים שנה (מל"א ו 1) חס', נהרדעי ומערבאי בשמונים של'. השווה גם עם רשימת המסורה בכ"י ל[מ] (ברויאר, עמ' 70), שמציינת לגבי "ויהי בשמונים" (מל"א ו 1) – "פולג'", ומתוך כ"י T81 אנו לומדים שהמחלוקת בכתיב כאן היא בין נהרדעי ומערבאי (שמונים) ובין סוראי (שמנים). ועוד, הרשימה בכ"י ל[מ] כוללת בין המלאים "בן חמש ושמונים" (יהו' יד 10), ומתוך כ"י T81 אנו למדים שזאת דעת מדינחאי (ואין מקרה זה כלול ברשימה של גינצבורג שלעיל). וראה עוד בהערותיו של ברויאר, שם עמ' 70, על ההבדלים בין הרשימות הנ"ל בכ"י ל[מ] ובמסורה של גינצבורג. רשימה (מקוטעת) הדומה לרשימה בכ"י ל[מ] נמצאת בכ"י קיימברידג', T-S D 1, 58 (מס' 6), ראה עופר, בבלית, עמ' 326 (ושם נמצא בסוף הרשימה המקרה של דה"ב ב 17, שחסר בטעות מכ"י ל[מ], וכן סימן של שלושת הפסוקים בכתובים שבכתיב חסר, כולל דה"ב ב 17).

יש' נג 11 (א: יצדִיק)[59]
יצדק – סוראי
יצדיק – נהרדעי

יש' סה 1 (א: לוֹא)[60]
לא – סוראי ומערבאי
לוא – מדינחאי

יר' יז 9 (א: ואנֵש)[61]
<ואנוש – סוראי>
ואנש – נהרדעי

יר' יח 21 (א: ותהיֶנה)[62]
ותהיינה – סוראי
ותהינה – נהרדעי

יר' לא 18/17 (ל: השְבני)[63]
השבני – סוראי
השיבני – <נהרדעי>

יר' לב 41 (א: להֵיטב)[64]
להטיב – סוראי
<להיטיב – נהרדעי>

מיכה ב 7 (ל: הֹלך)[65]
הלך – סוראי

---

[59] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 25 (יש' נג 11); יצדיק - מס"ק: חס' לסור'; מס"ג: יצדיק דמעמל נפשו (יש' נג 11) – לית חס' לסור', ופלוג' לנהרדעאי.

[60] כ"י T81: לוא [= וגם: ולוא] – ל'ה' מל', ב' מנהון באור', ומדנ' מסר' ל'ה' מל'. ולא נכרית (מל"א יח 5) – למדנ' חס', למער' מל'; אל גוי לא קרא שמי (יש' סה 1) למדנ' מל', למער' ולסוראי חס' (כלומר, לפי שתי הדעות יש ל"ה מלאים, אבל לגבי אחד מהמקרים יש מחלוקת: למערבאי המלא הל"ה הוא מל"א יח 5, ואילו למדנ' המלא הל"ה הוא יש' סה 1). שטראק, ס' קוהוט, עמ' 568. והשווה כ"י ש1 (ויק' ה 1: לוא) – מס"ג (כאן בלי להזכיר "סוראי"): לוא ל'ה' מל, ב' בתור'..., ב' בשמואל, ה' במלכ', א' בישעיהו, כ'ג' בירמיהו, ב' ביחזקאל, קינה חד; אלין למער', ומדנח מסר' לוא ל'ה' מל, ופליגין למער' על ב' ולוא נכרית מהבהמה - מל' למער', ומדנ' חס'; וחד אל גוי לא קרא בשמי - חס למער', ומל' למדנחא'. וראה עוד, ברויאר, כ"י לִ, עמ' 186 הערה 1.

[61] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 61 [= T84] (יר' יז 9); ואנש (יר' יז 9) – מס"ק: ל' וחס' לנהרדע'.

[62] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 61 [= T84] (יר' יח 2); ותהיֶנה – מס"ק: לנהרדע' חס', ולסורא' מל. שטראק, ס' קוהוט, עמ' 568-569, מציין את החילוף בכ"י T84.

[63] כ"י T91: השיבני (יר' לא 18/17) – לסור' חס'. ראה שטראק, ס' קוהוט, עמ' 569; ייבין, בבלי, עמ' 655. ביחס למספר הפסוק כאן בפרק לא: תנ"ך קורן, BH3 - לא 17; תנ"ך ברויאר – לא 18 (תלוי במחלוקת היכן מתחיל פרק לא). וראה כ"י ל: השיבני – ב' חס'!

[64] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 61 [= T84] (יר' לב 41): להֵ(י)טיב – מס"ק: להטיב כת' לסורא'.

[65] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, אנטונין 271 (Evr. III B 271; בר' טו 2): בסוף רשימה של "הולך" של': עם הישר הולך (מיכה ב 7) – [פולג' ד]סוראי. עופר, בבלית, עמ' 395, והערה 398.

הולך – <נהרדעי>

מיכה ז 17 (א: וִיִראו)[66]
<ויראו> – סוראי
וייראו – נהרדעי

זכריה ו 5 (ל: רוּחות)[67]
רחות – סוראי
רוחות – <נהרדעי>

מלאכי ג 14 (א: עבַד)[68]
עבוד – סוראי
עבד – נהדרעי

משלי א 25 (א: ותוכחתי)[69]
ותכחתי – סוראי
[ותוכחתי – נהרדעי]

איוב ו 30 (א: הוות)[70]

---

[66] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, דב' ב 4): וייראו ה' דק, מכם (דב' ב 4), [ועוד ד' מקרים, כולל מיכה ז 17]; דממך (מיכה ז 17) חס', ושל' לנהרדעי. גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 247; עופר, בבלית, עמ' 535. ראה עוד גינצבורג, מסורה, י' 565, עמ' 737, ובהערותיו לרשימה, ד, עמ' 520.

[67] כ"י ש1 (לשעבר: ששון 1053), במ' טז 22: הרוחֹת, מס"ק – ב' כת כן; מס"ג - כל הרוחת בק' מל' <הכוונה "רוחות" בלישנא> בר מן ג', ב' מנה' כתב' הרוחת – אל אלהי הרוחת (במ' טז 22), יפקד י-הוה אלהי הרוחת (במ' כז 16), וחד כתב הרחות – וזרתים לכל הרחות האלה דעילם (יר' מט 36) ל' כתב' כן, וסור'[אי] פלגין על: אלה ארבע (זכ' ו 5) וכת' אתו רחות.

[68] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 61 [= T84] (יר' מ 9); מס"ג: [עבוד ג' בליש'] אל תיראו מעבוד הכשדים (יר' מ 9), ויבן את מזבח יוי (=לעבוד, דה"ב לו 18), [ו]יסר יאשיהו את כל התועבות (=לעבוד, דה"ב לד 33); וסורא' מוספ' אמרת'[ם] שוא עב[ו]ד (=ו' בין השיטים) אל'[הים] (מלאכי ג 14). ראה שטראק, ס' קוהוט, עמ' 569, המעיר שכ"י T84 (יר' מ 9) מציין שלפי סוראי מלאכי ג 14 = עבוד, בכתיב מלא. ועוד העיר שטראק שבכ"י T55 צוין (מלאכי ג 14): עבוד – לית מל' לסור', לנהר' חס'.

[69] כ"י קיימברידג', T-S, Misc. 28,3 (תימני, מאה יג-יד; מסורה קטנה), 11 ע"א: ותכחתי (משלי א 25) – חס' [בע] לסור' ופולג'. לפי סוראי, הכתיב של "ותכחתי" הוא חסר רק במשלי א 25. לפי הכתר, הכתיב של "תכחתי" (כולל קידומות) הוא תמיד מלא (חבק' ב 1; תה' עג 14; משלי א 23, 25, 30; איוב יג 6). תודתי לפרופ' יוסף עופר שהפנה אותי למקור זה.

[70] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 47ב (משלי יז 4 [לשון הוות (!)]) – הות ב' חס', מרע (משלי יז 4), כסיל (משלי יט 13), וסוראי מוספין דאם חכי (איוב ו 30); כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, במ' לב 41 [חותיהם, חות יאיר]): כול לישנא דחות בחת חס', וכול דגבי הי של' בר מן ב' – הות לאביו (משלי יט 13), שקר מזין (משלי יז 4), [לא יבין הוות] (איוב ו 30) פולג דסוראי. גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 239; קאלה (1902), עמ' 87 והערה 4; וייל, *Textus* 2, 1962, עמ' 106 (ושם יש לתקן: חות, הכי, חוות, הכי < הות, חכי, הוות, חכי); עופר, בבלית, עמ' 510. בכ"י ל[ב], מונים ג' חריגים (ולא ב' כמו בשני כתבי היד שלעיל) של "הות" בכתיב חסר, השלישי הוא "לא יבין הוות(!), ופלוג". וזו בדיוק המחלוקת שלעיל: לדעת סוראי – חסר, ולדעת נהרדעי – מלא. ברויאר, כ"י ל[ב], עמ' 657, ובהערות; גינצבורג, מסורה, ד, הערות לרשימה ה' 108, עמ' 294. גם בכ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II B 1546 צוינה המחלוקת ללא שמות: חות (איוב ו 30) – מס"ק: של ופול[ג]; ראה קאלה, מסרנים מזרחיים (1913, מהדרות צילום 1966), עמ' 142.

הות – סוראי
<הוות – נהרדעי>

איוב מב 8 (א: עִוֹלה)[71]
עולה – סוראי
עלה – <נהרדעי>

רות א 9 (א: ותִּשָּׁאנה)[72]
ותשנה – סוראי
ותשאנה – <נהרדעי>

איכה א 4 (ל: שׂוממין)[73]
שממין – סוראי
שוממין – נהרדעי

איכה א 12 (ל: מכאוֹב)[74]
מכאב – סוראי

---

[71] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 17 (ל1, במ' כח 27), 174ב: עולה דבכורים ל' מל' בתורה, יהושע כול' חס' בר מן ג' מל'... שפטים כול' חס' בר מן א' מל'... שמואל כול' חס' בר מן ג' מל'... מלכים כול' חס, ישעיהו כול' חס בר מן ב'... וכל ירמיהו מל' בר מן א' חס'...וכל יחזקאל מל' בר מן ה' חס'...וכל תרי עש' חס', וכל כתיביה חס' בר מן י'ב מל'.... וכל תהלים ואיוב ועזרא; וסוראי מוסיפים והעליתם עולה דאיוב (מב 8). רשימה זו היא בעייתית; לא ברור ממנה מה בדיוק מוסיף סוראי, האם "עולה" או "עלה" באיוב מב 8? ר' ירקוני, כתב-יד שלמה בן בויאעא, שיטתו ומונחיו, עבודת גמר, אונ' תל-אביב, תשל"ג, עמ' 151, פרשה שסוראי מוסיפים מקרה של "עלה". אבל הרי נאמר לפני כן: "וכל תהלים ואיוב ועזרא" [=מלא], ואם לדעת סוראי איוב מב 8 הוא בכתיב חסר, מה משמעות הביטוי "וסוראי מוסיפים"? היינו מצפים למונח כמו "גורעים" (היינו, מוציאים מאיוב דוגמה אחת, והיא חסרה). מאידך, אם נפרש שסוראי מוסיפים דוגמה אחת של "עולה" בכתיב מלא, זאת הערה מיותרת, שהרי כבר נאמר לפני כן "וכל תהלים ואיוב ועזרא" [=מלא]. כפי שהבהיר לי פרופ' יוסף עופר, הרשימה בכ"י ל1 היא למעשה עיבוד טברני (לא מוצלח לגמרי) של רשימת מסורה בבלית, וזה המקור לבעיות שלעיל. מהרשימה המקורית, שמנתה רק מקרים של "עולה" בכתיב מלא בתנ"ך (בלישנא), אנחנו לומדים שסוראי הוסיפו את "עולה" באיוב מב 8 בכתיב מלא לרשימת המלאים המקורית. את הרשימה הבבלית המקורית, ניתן לשחזר מתוך שתי רשימות: גינצבורג, מסורה, ע' 196, עמ' 380: עולה כ"ד מל' וסימ'... וסוראי מוסיפים והעליתם עולה בעדכם (איוב מב 8); כ"י ל[מ] (במ' כח 27), ברויאר, כ"י ל[מ], עמ' 643-644: עולה כ"ד מל'... והעליתם (איוב מב 8) פולג'...; מתוך השוואת שתי הרשימות (על אף שהושמטו מעט דוגמאות ברשימת גינצבורג) נראה שהרשימה המקורית ספרה כ"ג מלאים על "עולה", והעירה בסופה על המקרה הנוסף לפי דעת סוראי. בשלב שני הכניסו את המקרה של סוראי לתוך הרשימה, ציינו לגביו "פולג'", ושינו את כותרת הרשימה ל"עולה כ"ד מל'".

[72] כ"י T55 (זכ' ה 9): ותשאנה – ב חס' (=ותשנה), ואשא עיני (זכ' ה 9), ותשנה קולן (רות א 14), וסוראי מוספין יתן יי' לכם (רות א 9); שטראק, ס' קוהוט, עמ' 569. ובדומה, כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II B 9 (זכ' ה 9): ותשאנה – ב' חס' וסימנה' את האיפה (זכ' ה 9), ותשאנה קולן בתר' (רות א 14), וסורא' מוספין קולן קדמאה (רות א 9); ייבין, בבלי, עמ' 668. כפי שציין שטראק, וכן ייבין, לפי גינצבורג, מסורה (ח' 634), עמ' 597, יש חילוף דומה בין מערבאי ומדינחאי ברות א 14: ותשנה (מערבאי), ותשאנה (מדינחאי); אם כי יש להודות שהמילים המזהות ("ותשנה קולן") יכולות גם להפנות לרות א 9. נמצא, שאותה לשון "ותשאנה/ותשנה" קולן" נמצאת ברות א 9 וגם ברות א 14; לפי סוראי שני המקרים הם בכתיב חסר, ואילו לדעת החולקים רק המקרה השני הוא בכתיב חסר (וכך בכ"י א).

[73] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 65ב (איכה א 4) – שוממין (איכה א 4), מכאוב (א 12), קומי דרני (ב 19), חסדיו דכי אם הוגה (ג 32), מעבור תפלה (ג 49), לנהרדעי של' בסיפ', ולסוראי ח[ס]' בסיפ'. קאלה, 1902, עמ' 107 הערה 1; עופר, בבלית, עמ' 237.

[74] שם.

מכאוב – נהרדעי

איכה ב 19 (ל: קומי)[75]
קמי – סוראי
קומי – נהרדעי

איכה ג 49 (ל: מעבור)[76]
מעבר – סוראי
מעבור – נהרדעי

קהלת ג 5 (ל: לחבוק)[77]
לחבוק – סוראי
<לחבק – נהרדעי>

נחמיה ט 25 (ל: בּרוֹת)[78]
ברת – סוראי
ברות – <נהרדעי>

קרי וכתיב
בר' כז 3 (א: צידה, ציד ק')[79]

---

[75] שם.

[76] שם.

[77] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 59ב (קהל' ג 5) – לחבק (=לחֲבֵק; קהל' ג 5), חבק (=חֹבֶק, קהל' ד 5), כול' חס', וסוראי אמרין לחבוק כול' (ושמא עדיף במקום "כול'" > "מל'"; קהל' ג 5). וויל, *Textus* 2, 1962, עמ' 106; שם פירש את המילה השנייה בהערה כאילו היא חזרה על המילה הראשונה. ייבין, בבלי, עמ' 490, מציין שלא ברור למה הכוונה במילה השנייה "חבק". ושמא צריך לתקן את הנוסח בהערת המסורה: במקום "לחבק חבק כול' חס'", צ"ל: "לחבק מחבק כול' חס'", שגם "מחבק" מופיעה בקהל' ג 5, ולפי מקורות בניקוד בבלי (ייבין, שם), ניקודו: מַחֲבֵק [בניקוד בבלי].

[78] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, דב' ו 11): וברת (=דב' ו 11) כת' בע (=המקרה היחיד של כתיב חסר דחסר בלשינא ד"ברת"), וכול' ברות (=כל שאר לישנא דברות, בכתיב חסר ומלא: בר' לז 20 [הברות], שמ"א יג 6 [ובברות], נח' ט 25 [ברות], דה"ב כו 10 [ברות]); וסוראי מוספין ברת חצובים (נח' ט 25). גיצבורג, מסורה, ג, עמ' 255; עופר, בבלית, עמ' 556. לפי הערה זו, יש מקרה אחד של לישנא ד"ברת" בכתיב חסר דחסר, וכל השאר (ד' מקרים) הם בכתיב חסר ומלא (ברות). סוראי מוסיפים מקרה אחד של לישנא ד"ברת", היינו, לדעתם יש שני מקרים של כתיב חסר דחסר: דב' ו 11 (וברת), וגם נח' ט 25 (ברת). תודתי לפרופ' יוסף עופר שהבהיר שהרשימה דנה בלישנא ד"ברת" (ראה גם ברויאר, כ"י ל[מ], בר' לז 20, עמ' 212, והערה 1). כפי שהציע לי פרופ' עופר, ברשימה שפרסם ברויאר, שם, עמ' 213, "הברות, ברות ה'", יש להשלים מילה אחת: "דוילכדו דעזרא (נח' ט 25) [פלוג]", והכוונה לדעת סוראי שברשימתנו שלעיל, היינו לדעת סוראי בנח' ט 25 הכתיב הוא "ברת", ולא "ברות". רשימה דומה (ללא עניין הפלוגתא) בגינצבורג, מסורה, ב' 192 (עמ' 176), וראה בהערותיו לרשימה זו.

[79] כ"י ש (בר' כז 3): צידה - ן' ציד ק', ופולגין נהרדעאי על ציד, אמרין לא כתבה ה' (=ציד כת' וקרי); מקראות גדולות ונציה רפ"ה: צידה (בר' כז 3): צידה – מס"ק: צידה ה' יתיר', אבל פלוגת' דרב נחמן (=ציד כתיב וקרי; והוא רב נחמן בר יעקב, ראש ישיבת נהרדעא). וכן בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 15451 (בר' כז 3): צידה – ציד ק', פלוג' דרב נחמן; ראה גינצבורג, מבוא, עמ' 611 הערה 5 (ויש לתקן את העתקתו על פי הנוסח כאן). וכן אכלה ואכלה פריס מס' 112, ואכלה ואכלה האלי 94 מציינים פלוגתא דר' נחמן לגבי "צידה" בבר' כז 3. ועוד, "צידה" נמנית בין המילים שיש לנקד מעל הה"א, כדי לציין שיש מחלוקת בעניין קרי וכתיב; ראה עופר, בבלית, עמ' 246. דעה הפוכה נמצאת בכ"י T66, שטראק, ס' קוהוט, עמ' 566: צידה – סוראי; צידה, ציד ק' – נהרדעי ומערבאי (ושמא צ"ל: ציד – סוראי).

צידה, ציד ק' – סוראי
ציד – נהרדעי

שמ' יז 4 (א: וסקלני)[80]
וסקלנו, וסקלני ק' – סוראי
וסקלני – נהרדעי

שמ' כא 8 (א: אשר לא יעדה, לו ק')[81]
לא, לו ק' – סוראי
<לו – נהרדעי>

דב' לג 2 (א: אשדת, "כת מלה חדה וקר' תרת[']מלין" = אש דת ק')[82]
<אש דת – סוראי>
אשדת, אש דת ק' – נהרדעי

שופ' יד 15 (א: הלירשנו קראתם לנו הֲלֹא)[83]

עוד נציין שבכ"י T81, שטראק, שם, שמות החולקים השתנו: למער' ולמדנח צידה כת' ציד קר'; ופלוג' במקצ' על כת', ושווין בקריי. ראה גם שטראק, מבוא למהדורתו של כ"י פ, עמ' 014, לגבי יר' ג 7 (ציטוט ההערות בכתבי יד T66, T81).

[80] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 88 [= T99] (שמ' יז 4): וסקלני – מס"ק: יפ'[ה] למע'; מס"ג: עוד מעט וסקלנו כת' לסוראי וסקלני קר', ולנהרדעי וסקלני כת' וכן קר', דמסיר' ל[נהר]דעי וסקלני כת' ודק'; ולמערבאי וסקלני כת' וכן קר', דמסיר' להון באלפבית[א] רבתא חד מן מ'ז' מלין דכת' בסוף תיבותא ו' קרי' י, והדין וסקלני לית במניהון, [פ]לוג' בי[ן] נהרדעי לסוראי. כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 [=T51] (שמ' יז 4): וסקלני – מס"ק: ל' פולג'; מס"ג: עוד מעט וסקלני – כן כת' וכן קרי לנהרדעי, ולסוראי וסקלנו כת' וסלקני קרי. ראה בדומה גם שטראק, ס' קוהוט, עמ' 567, המציין את כתבי היד T51, T99, שלפי שניהם: סוראי – וסקלנו, וסקלני ק', ואילו נהרדעי ומערבאי – וסקלני. ונוסיף, שגם הרמ"ה במסורת סייג לתורה ציטט את דעת סוראי: "ולסוראי וסקלנו כתיב וי"ו בסוף תיבותא וקרי יו"ד"; ומנחת שי, שמ' יז 4, הביא את לשון הרמ"ה בנדון (לרבות סופו: "וליתה, דכולהו נוסח דיקי יו"ד כתי' ויו"ד קרי"). ועוד, המילה "וסקלני" היא מבין המילים שיש לנקד מעל הנו"ן [או עדיף מעל היו"ד], כדי לציין שיש מחלוקת בעניין המילה ביחס לקרי וכתיב; ראה עופר, בבלית, עמ' 246. גינצבורג, מסורה, ח' 619, עמ' 592, מצטט הערה שגויה, כי היא הפכה את דעת נהרדעי: למער' וסקלני כת' וקר', לנהרד' וסקלנו כת' יסקלני [צ"ל: וסקלני] קר' (וכבר ציין שטראק, שם, עמ' 567 שיש לתקן את גינצבורג, אם כי לא הפנה למראה מקום). ההערה השנייה שמצטט גינצבורג, שם, אינה מפרטת את המחלוקת הספציפית בין הדעות: ובמחזורא רבא, חד מן אלפ' ביתא דכתב' וו וקור' יוד, וסקלני ל' מנהון (=מכאן למדנו שהנוסח הוא: וסקלני, ללא קרי וכתיב; הערה דומה בכ"י T99), והוא פלוגתא בין סורא לנהרדעי.

[81] כ"י ל[M] (ויק' יא 21), מס"ג – לו דכת' לא ז' וסימנהון...; וסורא' מוסיפין לא יעדה (שמ' כא 8), עלילת (שמ"א ב 3), בכל צרתם (ישׁ' סג 9), יקטלני (איוב יג 15)..." (=לפי דעת נהרדעי, בד' מקרים של סוראי הנוסח הוא "לו", ללא קרי וכתיב). ברויאר, כ"י ל[M], עמ' 467-469; וראה שם דיונו הארוך בהערה 2. ראה עוד שם, עמ' 525-527, רשימה "י"ה כת' לא וקר' לו", הכוללת בין השאר את ד' המקרים הנ"ל של סוראי (בלי להזכיר את שמם); וראה דיונו הארוך של ברויאר, הערה 3.

[82] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 5554a, 4 (מס' 7; ברשימה של שמות מורכבים): ... לבן ימיני, לבימיני <צ"ל: לבנימיני> כת' (דה"א כז 12), נהרדעי מוסיפין אש דת, אשדת כת' (דב' לג 20), ...; וראה עופר, בבלית, עמ' 392 והערה 381. הרשימה כאן (מילים הכתובות כמילה אחת ונקראות כשתיים) קטועה, ורק סופה נשמר. רשימה שלמה במסורה הבבלית נמצאת בכ"י ל[M], על בר' ל 11 (בגד, בא גד ק'), ושם נמנים י"ג מקרים (כולל אש דת, ומבלי לציין שזאת דעת נהרדעי). במסורה הטברנית, כגון אכלה ואכלה, כ"י פריס 99 = כ"י האלי 82, נמנים ט"ו מקרים, וביניהם "אשדת".

הלם, הלא ק' – סוראי
הלא, הלם ק' – נהרדעי

שמ"א ב 3 (א: ולא נתכנו עללות; ולו ק')[84]
ולא, ולו ק' – סוראי
<ולו – נהרדעי>

יש' סג 9 (א: בכל צרתם לא צר; לו ק')[85]
לא, לו ק' – סוראי
<לו – נהרדעי>

יר' ח 7 (א: ועגור)[86]
ועגיר, [ועגור ק'] – סוראי
<ועגור – נהרדעי>

נחום ב 12 (א: הוא)[87]
הוא – <סוראי ו>מערבאי
היא, הוא ק' – <נהרדעי ו>מדינחאי

איוב יג 15 (א: הן יקטלני לא איחל; לו ק')[88]

---

[83] כ"י קרלסרוה, רויכלין 3 (K154), שופ' יד 15 הֶלֶם, וכן בתרגום: הלכא (=הלם, וכפי שציין רד"ק בפירושו על אתר) – מס"ק: פליג בקריות של סוראי הלם, וקרי הלא; לנהרדע' כת' הלא וק' הלם. ראה ברונס, *Repertorium* XIII, עמ' 70; וציטט אותו די רוסי, חילופים, ב, עמ' 124-125 (על אתר).

[84] ראה הערה 80.

[85] ראה הערה 80.

[86] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II B 9 (יר' ח 7): ועגור – לסור' כת' ועגיר. חילוף דומה נמסר בין מערבאי ומדינחאי: מע' – ועגור כת' וק', מד' – ועגיר כת' ועגור ק'. ראה ייבין, בבלי, עמ' 920.

[87] כ"י ש1 (לשעבר ששון 1053), במ' ה 14: היא, מס"ק – יא' כתב י באור'; מס"ג – [כל היא בא]ור' הוא כתב' בר מן י'א'...; וכל נביאים וכתוב' היא כת' בר מן ג' כתב' ווי; וכל הוא (=הוא) בקר' ווי כת' בר מן ה' כתב' יודי (=וקרי ווי), חד מנה' בנב' וד' בכתובים; כל אלין למערב[אי], ומדנח'[אי] פלגון על מערב' בהוא דכתב היא בנב' וכתו[בים] ומסר הוא דכתב היא (=וקרי ווי) ח'. לחלק האחרון של ההערה ראה ברויאר, כתר, עמ' 194; עופר, בבלית, עמ' 262-263. בנוסף להערה זו, קריאה בצילום דיגטלי משובח של כ"י ש1 מלמדת שיש גם הערה מצד שמאל של העמוד: "מדנ[חאי] – דנהר דעי (=דנהרדעי) מסר' הוא דכתב' היא (=וקרי ווי) בנביא' וכתוב' ח', וסורא{'} פלגין על כלה' [=על כל ח' המקרים של נהרדעי ומדינחאי, או על כל ג' המקרים לדעת נהרדעי ומדינחאי, הנוספים על ה' המקרים של מערבאי]; ואנח[נו] נמס[ר] א[??] בעינ'". משתי הערות אלה אנו למדים שלפי מדינחאי = נהרדעי, יש ח' מקרים בנ"ך של הוא, היא ק'; ואילו לפי מערבאי וסוראי יש רק ה' מקרים בנ"ך של הוא, היא ק'. את שלושת המקרים שעליהם חלוקים סוראי ונהרדעי לא פירט כאן המסרן, וציין שיביא אותם במקומם. ברם בדיקה בכתב היד מגלה שדבר זה לא התבצע הלכה למעשה. מאידך, ברשימת החילופים בין מערבאי ומדינחאי נמצא החילוף הבא: למער' – איה מעון אריות ומרעה הוא (נחום ב 12); למדנ' – ומרעה היא כת' (=הוא ק'). אם כן יש להסיק שזה גם אחד המקרים שעליהם חלוקים נהרדעי (הזהים בדעתם למדינחאי) וסוראי (הזהים בדעתם למערבאי).

[88] כ"י ל^{M} (ויק' יא 21), מס"ג – לו דכת' לא ז' וסימנהון...; וסורא' מוסיפין לא יעדה (שמ' כא 8), עלילת (שמ"א ב 3), בכל צרתם (יש' סג 9), יקטלני (איוב יג 15)..." (=לפי דעת נהרדעי בד' מקרים של סוראי הנוסח הוא "לו", ללא קרי וכתיב). ברויאר, כ"י ל^{M}, עמ' 467-469; וראה שם דיונו הארוך בהערה 2. ראה עוד שם, עמ' 525-527, רשימה "י"ה כת' לא וקר' לו", הכוללת בין השאר את ד' המקרים הנ"ל של סוראי (בלי להזכיר את שמם); וראה בדיונו הארוך של ברויאר, הערה 3.

לא, לו ק' – סוראי
<לו – נהרדעי>

איוב לא 7 (א: מאום [מ' ללא ניקוד])[89]
<מאום – סוראי>
מאומה, מאום ק' – נהרדעי

איכה ג 32 (ל: חסדו, חסדיו ק')[90]
חסדו, חסדיו ק' – סוראי
חסדיו – נהרדעי

דניאל א 4 (ל: מאום [מ' ללא ניקוד])[91]
מאום, מום ק' – סוראי
<מום – נהרדעי>

דניאל ט 17 (ל: והאר פניך עַל מקדשך)[92]
אל, על ק' – סוראי
<על – נהרדעי>

עזרא ב 69 (ל: רִבּאוֹת)[93]

---

[89] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 32א (איוב לא 7: מָאוּמָה [בניקוד בבלי]), מס"ק – (מעל המילה): כת' לנ[הרדעי]; (בגיליון): ן מאום ק (כנראה, הכוונה שלפי נהרדעי יש כאן כתיב וקרי). כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב לא 7: מָאוּמה [בניקוד בבלי]), מס"ק – (מעל המילה): כת'; (בגיליון): מָאוּם [בניקוד בבלי] ק'; מס"ג (בעמוד הקודם): מאום (במובן של מום) ב' דק, ובכפי (איוב לא 7) – מאומה כת', [והקרי הוא מאום]; וסור'[אי] אומ' מום ילדים (דנ' א 4) – מאום כת' [=מום ק']. ייבין, בבלי, עמ' 916-917. כפי שציין ייבין, יש גם חילוף בין מערבאי ומדינחאי באיוב לא 7: מאום כת' וק' מום – מערבאי (מתאים לדעה החולקת על נהרדעי [היינו, סוראי]); מאומה כת' מאום קר' – מדינחאי (מתאים לנהרדעי).

[90] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 17ב (תה' קו 45) – חסדיו דוינחם (תה' קו 45) חסדו כת', וסוראי מוספין דכי אם [הוגה] (איכה ג 32). וייל, *Textus* 2, 1962, עמ' 105. דעת סוראי על איכה ג 32 צוינה גם בהערה נוספת, לעיל, הערה 72 (איכה א 4).

[91] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, (איוב לא 7: [מָאוּמה כת', מָאוּם ק']), מס"ג (איוב לא 7) – מאום ב' דק, ובכפי (איוב לא 7) – מאומה כת' [=מאום ק'], וסור'[אי] אומ' מום ילדים (דנ' א 4) – מאום כת' [=מום ק']. ייבין, בבלי, עמ' 916-917. נראה שלפי ההערה הזו שני המקרים של "מאום" הם איוב לא 7 (לפי הקרי) ודנ' א 4 (לפי הכתיב; וזאת לסוראי).

[92] כ"י ס"פ הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. I B 3 [131b], (יחז' יג 2 אל, על ק'), מס"ג: על דכת' אל וק[רי] על, חד מן ז' וסימנהון, סר וזעף דרמיא (מל"א כ 43), תרהקה דמלכי[ם] (מל"ב יט 9), הנבאים (יחז' יג 2), המתנבאות (יחז' יג 17), הרי בתר (שה"ש ב 17, והאר פניך (דנ' ט 17), ואל תכס (נחמ' ג 37), וכול פל[וג] (=בכל שבעת המקרים יש מחלוקת לגבי הנוסח); ותרין בתראי קרן להון סוראי (= בשני המקרים האחרונים, דנ' ג 17, נחמ' ג 37, סוראי גורסים: אל, על ק'). ש' פינסקר, מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי על פי כתבי יד המונחים באודיסא..., ווין 1863, עמ' 129; שטראק, מבוא, 1873, עמ' 41. את ההערה ניתן לפרש בשתי דרכים שונות: (1) שתי הדוגמאות האחרונות הן רק לפי סוראי, שמוסיפים אותן לחמש הדוגמאות הקודמות; (2) סוראי מסכימים רק בשתי הדוגמאות האחרונות שיש בהן קרי וכתיב, ואילו בחמש הדוגמאות הקודמות אין, לדעתם, קרי וכתיב. לפי הפירוש הראשון, סוראי חולקים בעניין שתי הדוגמאות האחרונות; לפי הפירוש השני, סוראי חולקים בעניין חמש הדוגמאות הראשונות. אנחנו פרשנו לפי הפירוש הראשון.

רבאות, רבות (=רַבּוֹת) ק' – סוראי
[רַבּאוֹת – נהרדעי]

נחמיה ג 37 (ל: ולא תכס עַל עונם)[94]
אל, על ק' – סוראי
על – נהרדעי ומערבאי

דה"א כח 2 (א: והכינותי לבנות)[95]
והכינותי לבנות, והכינות לבבך ק' – סוראי
[והכינותי לבנות – נהרדעי]

דה"ב כט 14 (א: יחואל, יחיאל ק')[96]
<יחואל – סוראי>
יחואל, יחיאל ק' – נהרדעי

חילופי אותיות

א-ה בסוף מילה (בארמית)
דניאל ב 5 (ל: מלְתָה)[97]
מלתא – סוראי
<מלתה – נהדרעי>

דנ' ב 21 (ל: מְהַעְדֵּה)[98]
מהעדא – סוראי

---

[93] כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 1502 (עדן, 1291), רִבּאוֹת (דנ' יא 12, בניקוד בבלי), מס"ג: רבאות (=רַבּאוֹת) ב' והפיל (דב' יא 12), שש רבאות (עז' ב 69), ופול' על בתר', לסור' אמרין רבות (=רַבּוֹת), רבאות כת'. תודתי לפרופ' יוסף עופר שהפנה אותי למקור זה; וכן להלן הערות 95, 131, 186.

[94] ראה הערה 91: ... ותרין בתראי קרן להון סוראי (= בשני המקרים האחרונים, דנ' ג 17, נחמ' ג 37, סוראי גורסים: אל, על ק'). וראה עוד, מקראות גדולות, ונציה רפ"ה, נחמ' ג 37 (ואל תכס עַל עונם), מס"ג – סימן: לנהרדעי ולמערבא[י] על עונם, למדינחאי אל עונם, וסוראי אמרי ואל עונם; ברלינר, המסורה לת"א, עמ' XIV. הדעה שנמסרה כאן בשם סוראי נראית משובשת, הרי אין משמעות לנוסח: אל תכס ואל עונם (ראה פינסקר, לעיל, הערה 91). ולפי העדות בהערה 91, רצוי לנסח, שלפי סוראי, יש לגרוס: אל, על ק' (ואילו פינסקר שיער: ואל, על ק'). וייל, *Textus* 2, 1962, עמ' 106 (מביא רק את ההערה שבמקראות גדולות ומבלי להעיר על הקושי בדעת סוראי שם).

[95] כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 1502, והכינותי לבנות (דה"א כח 2); מס"ג (בראש עמוד שלאחר הפסוק): והכינותי לבנות (דה"א כח 2) – והכינות לבבך קרן סור'.

[96] כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L510, [101א] (דה"ב כט 14; יְחִוּאֵל [בניקוד בבלי]), מס"ק – (מעל המילה): דק בע; (בגיליון): כ, יחִיאֵל ק; מס"ג: – יחואל דק בע ופול[גין] (המילה האחרונה קשה לקריאה); נהרדעי אמרין יחיאל (=קרי), יחואל כת בע'. וויל, *Textus* 2, 1962, עמ' 106 (שם לא הבהיר שההערה היא מכ"י הסמינר, שהוא חלק מכ"י ברלין Or. Qu. 680). בחילוף זה לא ציטט וייל את ההערה, אלא סיכם את תוכנה לדעתו; ולא דייק כשפירש שנהרדעי כותבים "יחיאל"; עופר, בבלית, עמ' 237.

[97] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 34 (דנ' ב 5); מלתא – מס"ק: לסור' כת' א.

[98] כ"י ברלין, ספריית המדינה, Or. fol. 1213 (ערפורט 3), דף 392ב (דנ' ב 5: ענה), מס"ג: ענה (5) – כל הי, אזדא (5, 8) – אלף, כשדיא (5, 10) יהודיא – יוד קדים לאלף, כשדאין יהודאין – א' קד' ליוד, מלתה קד' (5) – הי, דאזדא מני מלתה (8), מלכא דומלתא די מלכ(א)[ה] שאל (11); מהעדה (ב 21), חבולה (ו 23) – לנהרדעי הי' ולסוראי אלף.

מהעדה – נהרדעי

דנ' ג 5 (ל: סומפניא)[99]
סומפוניה – סוראי
סומפוניא – נהרדעי

דנ' ג 13 (ל: וחמא)[100]
וחמה – סוראי
וחמא – נהרדעי

דנ' ד 11 (ל: חיותא)[101]
חיותה – סוראי
חיותא – נהרדעי

דנ' ד 23 (ל: קימא)[102]
קימה – סוראי
קימא – נהרדעי

דנ' ו 4 (ל: יתירא)[103]
יתירה – סוראי (ומערבאי)
יתירא – נהרדעי

דנ' ו 23 (ל: חֲבוּלָה)[104]
חבולא – סוראי
חבולה – נהרדעי

דנ' ז 21 (ל: עָבְדָה)[105]

---

[99] כ"י ברלין, ספריית המדינה, Or. fol. 1213 (ערפורט 3), דף 394ב (דנ' ג 5: סָמפַניא), מס"ג: סומפוניא קדמ (ג 5), וחמא (ג 13), חיותא קדמ (ד 11), קימא (ד 23), יתירא דעשית (ו 4), עבדא קרב (ז 21) – אלין לנהרדעיא (!) אלף, לסוראי הי. הערה זו גם קיימת, במספר שיבושים, בכ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 1502 (עדן, 1291), דף 9ב (דנ' ג 5: סומפוניא; בניקוד בבלי) מס"ג: סמפניא קדמ (ג 5), וחמא (ג 13), חיותא דאנד [צ"ל: דתנד] (ד 11), קימה [צ"ל: קימא] (ד 23), לתורה [צ"ל: יתירא] דעשית (ו 4), עבדא קרב (ז 21), לנ[הרדעי] אלף ולסור[אי] הי. על הערה אחרונה זו, ראה י' עופר, "קונטרסי המסורה של כתר ארם צובה – על-פי העתק בארכיונו של יצחק זליבמן בר", עיוני מקרא ופרשנות ז (תשס"ה), עמ' 161. שם גם ציטט את ההערה מכ"י ברלין, על פי העתקתו של בר (שכללה מעט אי-דיוקים קטנים). את השערתו בהערה 107, שמדובר בכ"י Or. fol. 1215, יש לתקן על-פי צילומי כתבי היד הנמצאים עתה במרשתת. ולעניין קביעת הכתיב בה"א בסוף מילים ארמיות מסוימות בתנ"ך, ראה עופר, שם, עמ' 150–161.

[100] ראה הערה 99.

[101] ראה הערה 99.

[102] ראה הערה 99.

[103] ראה הערה 99. וראה גם כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 143; יתירא (דנ' ו 4) – מס"ק: למע' ולסורא' יתירה בהי כת', ולנהרדע' באלף כת'.

[104] כ"י ברלין, ספריית המדינה, Or. fol. 1213 (ערפורט 3), מס"ג לדנ' ב 5 (בסופה); ראה לעיל הערה 98.

עבדה – סוראי
עבדא – נהרדעי

שאר חילופי אותיות

ב-מ
בר' מב 3 (א: לשבר בר ממצרים)[106]
במצרים – סוראי
ממצרים – <נהרדעי>

מל"ב יד 13 (א: בשער)[107]
משער – סוראי
בשער – מערבאי

ן-ז
שופ' ו 26 (א: על ראש הַמָּעוֹז)[108]
המעון – סוראי
המעוז – נהרדעי

---

[105] ראה הערה 99. מבין תשע הדוגמאות של חילופי ה-א בסוף מילה בארמית בדניאל בין נהרדעי וסוראי, זו הדוגמה היחידה שכתב ארם צובה מתאימה לדעת סוראי; בכל שאר שמונה הדוגמאות (הערות 97-104) כ"י ל מתאים לנהרדעי; אם כי בדנ' ג 5, יש מחלוקת במלא וחסר: נהרדעי – סומפוניא (או: סמפניא), הכתר – סומפניא.

[106] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 65, (בר' מב 3 לשבר בר ממצרים), מס"ק: במצרים פל'[וג], ובמ'[סורה] אחר: ממצרים – פלג' לסוראי.

[107] גינצבורג, מסורה, ח' 666, עמ' 611: בשער (מל"ב יד 13) – ופליגין ביה, סוריא אמרי' משער, ומערביא אמרי' בשער. יש להשוות את החילוף בין מערבאי ומדינחאי: כ"י ל (כרך ג, עמ' 279): למע' בשער אפרים דמלכים (מל"ב יד 13), למד' משער אפרים כת' בש'[ער] ק'. ושמא החילוף של "מדינחאי" מייצג את "סוראי" (אומנם בשינוי קל).

[108] כ"י קרלסרוה, ספריית המדינה, רויכלין 3, 34ב (שופ' ו 26: המעוז [וכן בתרגום: תוקפא=מעוז]; בגיליון: הַמָּעוֹן [בטעם תביר] פליג בקריות אחדות), מס"ג: ג' מיל' פליג' נהרדעאי וסוראי בין נון ובין זין, ראש המעוז (שופ' ו 26) – לנהרד' בזין, לסור'[אי] בנון; המקדש המעוז (דנ' יא 31) – לסוראי בנון; את נבחן (מל"ב יז 31) – לנהרד' בזין, סורא' בנון. המחלוקת כאן, בין ן' לבין ז', מקורה בדמיון הגרפי בין שתי האותיות בכתבי יד קדומים. וראה כבר בתנ"ך עצמו, לפי כ"י א, אותו חילוף בפסוקים מקבילים: תה' לא 3 – "לצור מעוז"; תה' עא 3 – "לצור מעון". מאידך, לפי תרגום השבעים, סומכוס והתרגום הארמי, גם בתה' עא 3 הנוסח הוא "לצור מעוז"; וכך גם הנוסח לפי מדרש שוחר טוב עא, ג; קסב ע"א. חילוף גרפי זה בין ן' לבין ז' הוא גם המקור לשלושה מקרים של ן' קטנה, הנמנים במסורה (כגון אכלה ואכלה [כ"י פריס] 178): "ג' נו"נין כתבין זעירין, וסימניהון ונבושזבן – וישלח נבוזראדן (יר' לט 13), ארן – לכרת לו ארזין ויקח תרזה ואלון (יש' מד 14), ונרגן – איש תהפכות ישלח מדון (משלי טז 28). וראה אליהו בחור, נימוקים לס' השרשים, ערך "ארן": "יש קורין אותו ארז בזי"ן וטועין", ובעקבותיו, מנחת שי, יש מד 14. והשווה היטב את הרחבת התיאור של האות ן' במקרים האלה בהערות המסורה בכ"י רויכלין 3: ארן (יש' מד 14) – מס"ג: ג' כת' לא זיין ולא נון, אילא בינונין, גדול מזיין מעט, ואילו הן: ארן, ונבושזבן, ארן (יש להשמיט), ונרגן; וקריין כולהון נון שלימים. ונבושזבן (יר' לט 13) – מס"ק: ג' נונין כת' זעירין מנון מעט, וגדולים מזין מעט, אבל בינוניין, וסימ', אורן ונבושזבן ונרגן. יש להוסיף, כי בכ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. I B 3, נמצאת רשימת מסורה (בבלית) החולקת על אכלה ואכלה 178 בעניין ג' המקרים של ן' זעירא. כי שם ביר' לט 13 (ארז, ארן ק'), כתוב במס"ג: ג' מלין דכת' זן (=זי"ן, במינוח של המסורה הבבלית) וקר[']נון – ארז, ארן קר' (יש' מד 14); ונבושזבז, ונבושזבן ק' (יר' לט 13); ונרגז, ונרגן ק' (משלי טז 28). לשון אחר, לפי רשימה זו, שלושת המקרים אינם מקרים של ן' זעירא, אלא מקרים של ז' כתיב, ן' קרי. וראה כ"י ברלין Or. Qu. 680, משלי טז 28: ונרגז, ומעל המילה ציינו: "כת"; ויש מקום לשער שהכוונה היא גם ל"ונרגן ק'". גם בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 9398, הנוסח ביש' מד 14 הוא: ארז, ארן ק'; אלא ששם גם ציינו את המסורה הסותרת: "ג' נוני' זעיר'". ומעניין הנוסח בכ"י ש1, ביש' מד 14: "ארן"; ואילו במס"ק ציינו: "ז'".

מל"ב יז 31 (ל: והעוים עשו נִבְחַז)[109]
נבחן – סוראי
נבחז – נהרדעי

דניאל יא 31 (ל: וחללו המקדש הַמָּעוֹז)[110]
המעון – סוראי
המעוז – <נהרדעי>

ר-נ
ירמ' כז 6 (א: נבוכדנאצר)[111]
נבוכדראצר – אולי סוראי
נבוכדנאצר – אולי נהרדעי, ומערבאי

ה-ח
תהלים סב 10 (א: מֵהֶבֶל)[112]
מחבל – סוראי
מהבל – <נהרדעי>

תהלים סב 11 (א: תֻּהְבָּלוּ)[113]

---

[109] כ"י קרלסרוה, ספריית המדינה, רויכלין 3, 171ב (מל"ב יז 31: נבחן > נבחז (תחתית הנו"ן נמחקה, היינו, תיקון מדעת סוראי לדעת נהרדעי [בתרגום: נבחן = סוראי]); מס"ג (שופ' ו 26; 34ב): ג' מיל' פליג' נהרדעאי וסוראי בין נון ובין זין, ראש המעוז (שופ' ו 26) – לנהרד' בזין, לסור'[אי] בנון; המקדש המעוז (דנ' יא 31) – לסוראי בנון; את נבחן (מל"ב יז 31) – לנהרד' בזין, סורא' בנון. נוסיף, שבכ"י רויכלין 3 גורסים: "את נבחז", וכן בתרגום "את נבחז"; ואילו בכ"י א, ללא "את". והשווה רד"ק בפירושו לפסוק: "נבחז - בזי"ן, ויש ספרים כתוב בנו"ן, ואינו כי אם בזי"ן, וטעות הוא בספרים" (וציטטו מנחת שי, על אתר). הדמיון הגרפי בין האותיות ז- ן (ראה לעיל, הערה 108) גרם גם לחילוף הבא במילה הנידונה: במקראות גדולות רפ"ה כתוב במס"ק, מל"ב יז 31 (נבחז): "לית זי"ן רבתי"; מאידך, אין זי"ן של "נבחז" נכללת ברשימת א"ב של אותיות גדולות בתנ"ך, כגון אכלה ואכלה (כ"י פריס) 83, אלא שם רשומה זי"ן של "זכרו" (מלאכי ג 22); וגם לא רשומה ברשימה המורחבת, שבדפים בסוף כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II B 10 ([T17=3ל]; גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 279, קטע 52; ראה גינצבורג, מבוא, עמ' 280) ושבכ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, heb. d 66,134, שם גם רשומה "ז' – דלבז אתן", ירמ' טו 13 3 (או: יז 3). וראה כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Harley 5722, ירמ' יז 3: לבן > לבז (תחתית הנו"ן הסופית נמחקה).

[110] כ"י קרלסרוה, ספריית המדינה, רויכלין 3, 34ב (שופ' ו 26: המעוז [וכן בתרגום: תוקפא=מעוז]; בגיליון: הַמָּעוֹן [בטעם תביר] פליג בקריות אחדות), מס"ג: ג' מיל' פליג' נהרדעאי וסוראי בין נון ובין זין, ראש המעוז (שופ' ו 26) – לנהרד' בזין, לסור'[אי] בנון; המקדש המעוז (דנ' יא 31) – לסוראי בנון; את נבחן (מל"ב יז 31) – לנהרד' בזין, סורא' בנון. חילוף דומה בפסוקים מקבילים בתנ"ך: תה' לא 3: לצור מעוז; תה' עא 3: לצור מעון. כך הנוסח בכתר ארם צובה; ואילו עדים אחרים גורסים גם בתה' עא 3: לצור מעוז – כך תרגום השבעים, סומכוס, ותרגם הארמי, וכן מדרש תהלים שו"ט עא, ג, קסב ע"א.

[111] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 25 (ירמ' כז 6); כל המקרא שוין בו מדנח' ומער' (=ביחס לכתיבת השם נבוכדנאצר – נבוכדראצר) בר מן ועתה אנכי (ירמ' כז 6), דפליג בה סור' ונהרדע' בכתבה במסורת'; ואמרין ועתה (ירמ' כז 6) – נבוכדנאצר כת' ופליג; ופירוש פליג דכת' נבוכדראצר, וכן בסיפ' מוג' נבוכדראצר כת', והוא למערב' נבוכדנאצר מן מסרתהון; וחד פליגין בה מדנח' ומערב' בנוסכיה'[ון] – יהב לנבוכדנצר (דנ' ה 18; ושמא התכוון: לנבכדנצר) למער' כת' בנוסכיהון, ולמדנ' לנבכדנצר בנסכיהון, ובמסרת' דמדנ' ומערב. (יצוין שבסוף לא דייק, וצ"ל: נאצר, ראצר).

[112] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' סב 10: מהבל), מס"ק: לס'[וראי] מחבל בחית. ייבין, בבלי, עמ' 825 והערה 35; עופר, בבלית, עמ' 287.

תחבלו – סוראי
תהבלו – <נהרדעי>

מילה אחת או שתיים
בר' ד 22 – x2 (א: תובל קין)[114]
תובלקין – סוראי
תובל קין – נהרדעי ומערבאי

שמ' יז 16 (א ספיר: כסיה; א עמאדי: כס יה)[115]
כסיה – סוראי
כס יה – נהרדעי

במ' כד 23 (א: מִשָּׁמוֹאל)[116]
משמואל – סוראי
משמו אל – נהרדעי

דב' לב 6 (א: ה לי-הוה)[117]

---

[113] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' סב 11: תהבלו), מס"ק: לס'[וראי] תחבלו דק ובחית. ייבין, בבלי, עמ' 455; עופר, בבלית, עמ' 287 (ותקן שם: "רפ?" > "דק").

[114] כ"י T81, שטראק, ס' קוהוט, עמ' 566. כמו בבר' א 16 (לעיל הערה 54), גם חילוף זה נמסר במקורות אחרים כמחלוקת בין מערבאי ומדינחאי. כך במקראות גדולות רפ"ה (בר' מו 20): תובל קין למדינחאי מילתא חדא כתב וקריין, למערבאי תרין מלין כתיב וקרין; ובדומה בכ"י וינה 13; ראה גינצבורג, מבוא, עמ' 199 והערה 2, עמ' 200 והערה 3; עופר, בבלית, עמ' 245. זו גם אחת מהמילים שיש לנקד עליהן (כאן בין המילים) כדי לציין שיש בה מחלוקת בחלוקת המילה (כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, Or. 62, 7 .d); עופר, בבלית, עמ' 245.

[115] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' יז 16): כסָיה – מס"ק: כסיה, הללויה (=x19), במרחביה (תה' קיח 5), בסיפ' דסורא' חד, ובסיפ' דנהר' ומע' תרתין מלין; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 5554a, 4 (מס' 7; ברשימה של שמות מורכבים): כסָיה – מס"ק: כסיה, הללויה (=x19), במרחביה (תה' קיח 5), בסיפרי דסורא' בחד כתי', ובסיפרי נהרדעי בתרי כתי'. עופר, בבלית, עמ' 393. כמו כן "כסיה" היא מהמילים שיש לנקד מעליהן נקודה בין האותיות "סי", כדי לציין שיש מחלוקת בחלוקת המילה לאחת או שתיים; ראה עופר, בבלית, עמ' 246. וראה ייבין, כתר, עמ' 82. דעה הפוכה ביחס ל"כסיה" נמצאת בכ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 123 (שמ' יז 16): כסָיה – מס"ק: למער חדה מלתה; מס"ג: למערב' ולנהרדעי כַּסָיָה חדה מלתה, לסוראי כס יה תרתן מלין. לפי שטראק, ס' קוהוט, עמ' 566, גם בכתבי יד T62 (שמ' יז), T81 (בר' ה 32), צוין שלדעת מערבאי – כסיה, ולמדינחאי – כס יה. ונוסיף שכך גם לפי כ"י אוקספורד, בודליאנה, heb. e 60 (שמ' יז 4, כסיה – נראית כמו מילה אחת, אך מנוקדת כשתיים), מס"ק: ל' וחדא מילה למערבא'; מס"ג: למערבא' כי יד על כַּסָיָה (שמ' יז 4), ויקרא את שמו יְדִידָיָה (שמ"ב יב 25) – חדא מילה וקורין תרתין, ומדינחא[']כַּס יָה יְדִיד יָה – תרתין כתי' וקורין תרין. ועוד, לפי כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Harley 5710-5711, דף 188ב (שמ"א יז 16), מס"ק וכן מס"ג, יש "פלוג[תא] דרב נחמן" ביחס ל"כס יה" בשמ' יז 14; היינו, לדעתו יש לגרוס "כסיה" במילה אחת; הערה זו של המסורה הגדולה צוטטה על ידי מנחת שי, שמ' יז 16. ראה גם ברויאר, כ"י ל", עמ' 338, הערה 1.

[116] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 88 [=T99] (במ' כד 23): משמואל – מס"ק גולשת למס"ג: חדא מלתא כת' וקר', ופליג' נהרדעי על[ ] תבא; כת' משמו לחוד ואל לחוד, ומסר [נה]רדעי מ[שמו אל], משומי עם עולם (יש' טז 34) דק ושל; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 5554a, 4 (מס' 7; ברשימה של שמות מורכבים): משמואל (במ' כד 23) – סוראי כתי' בחד, נהרדעי כתי' משמו לחוד וקודשא לחוד. עופר, בבלית, עמ' 393. ראה גם שטראק, ס' קוהוט, עמ' 567, המציין בתרגום לגרמנית את החילוף שבכ"י T99: משמואל – חדא מלתא כת' וקר', ופליג' נהרדעי [ ] כת' משמו לחוד ואל לחוד. ראה עוד ייבין, כתר, עמ' 82. כמו כן "משמואל" היא מהמילים שיש לנקד מעליהן נקודה מעל האות וי"ו, כדי לציין שיש מחלוקת בחלוקת המילה לאחת או שתיים; ראה עופר, בבלית, עמ' 246.

ה לי-הוה – סוראי
הל י-הוה – בספרי בית ילתא (אשתו של רב נחמן בר יעקב, ראש ישיבת נהרדעי)
הלי-הוה – בספר יהודה בר יחזקאל (ראש ישיבת פומבדיתא)

חבקוק ב 6 (א: עבָטיט)[118]
עבטיט – סוראי
<עב טיט> – נהרדעי

תהלים קד 35 (א: הללו-יה)[119]
[וכן ב-23 מקרים נוספים של המילה, ב-19 מהם בלי מקף, א: הללו יה]
הללויה – סוראי

---

[117] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 5554a, 4 (מס' 7; ברשימה של שמות מורכבים): הלייי' (דב' לב 6) – בחד כתי' בסיפרא דיהודה בר יחזקאל, ובסיפרי דבית ילתא (י בצירי, גם בניקוד טברני וניקוד בבלי; ת בקמץ בניקוד בבלי) כתבין הל לחוד וקודשא לחוד, וסוראי אמרין הי לחוד לייי' לחוד. עופר, בבלית, עמ' 393; ייבין, כתר, עמ' 80. ובדומה לכך, כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, דב' לב 6, ה לה' – מס"ק: ה חדא אתא בענ לסוראי ולמערבאי, ובספרא דרב יהודה בר יחזקאל כת כחדא הליי', ובספרי דבי ילתא כת ה <צ"ל: הל> לחוד. וראה עוד: מנחם די לונזאנו, אור תורה, ונציה שע"ח, כה ע"ב – כו ע"א (דב' לב 6, הלה')– שתי הערות המסורה ביחס לכתיבת "הלה"" מצוטטים שם על פי כ"י צירוך, יסלזון 5, 167א, ראה J. S. Penkower, *Masorah and Text Criticism…*, Jerusalem 2014, עמ' 178-179; וראה ברונס, *Repertorium für Biblische und Morgenländische Litteratur* XIII (1783), עמ' 56-57; די רוסי, חילופים, ב, 1785, עמ' 65-67 (על דב' לב 6); י' ספיר, אבן ספיר, א, ליק 1866, טז ע"א בהערה; וכן צ' גרץ, *MGWJ* 20 (1871), עמ' 49-50; [ז' פרנקל], *MGWJ* 21 (1872), עמ' 8-15, במיוחד עמ' 9; ברלינר, המסורה לת"א, מבוא, עמ' XIV-XIII; גינצבורג, מסורה, ח' 666, עמ' 614 (שווה למס"ק במקראות גדולות רפ"ה); י' 204a, b (יש אי-דיוקים בהעתקה ברשימות – בראשונה בדעת רב יהודה צ"ל: "הל י"", ובשנייה יש להוסיף "לנהרדעי" בתחילת השורה השנייה), ובהערותיו לרשימות אלה; ייבין, כתר, עמ' 80. חלק מהערות המסורה שבכתבי היד שהביאום החוקרים שלעיל מגלות שבחלקן השתנו שמות המוסרים המקוריים שציטטנו לעיל בהערה (על פי שני כתבי יד). כך אנו מוצאים (א) במקום "סוראי" – די רוסי 754: נהרדעי; די רוסי 674: ספר' בילתאי [הכוונה: דבי ילתא]; (ב) במקום "ספרי דבי ילתא" – Add. 15251, די רוסי 16 (דעה שנייה בשם "יש ספרים"): נהרדעי; K682 (שויאן 5070): רב יהודה בר יחזקאל; די רוסי 674: סוראי ומערבאי; (ג) במקום "ספרא דיהודה בר יחזקאל" – Add. 15251, K682 [וכך גם בכ"י פריס 65]: בספ'/בסיפר אחרינא; די רוסי 754, די רוסי 16; שארא/שאר סיפר'/ספרי'; די רוסי 674: למדינחאי (בחלק ממקרים אלה התחלפו הדעות המקוריות, כגון בכ"י די רוסי 674 התחלפו הדעות של סוראי וספרי דבי ילתא; ויש שהשם נמסר בשיבוש, כגון: כ"י די רוסי 16 "הורא", במקום "סורא").

[118] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 9 (חב' ב 6): עבטיט – מס"ק: ל' וכת חדא וק' חדא', ומסר' סורא' חדא' קרא', ופלג' נהר'.

[119] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' יז 16): כסָיה – מס"ק: כסיה, הללויה (=x24), במרחביה (תה' קיח 5), בסיפ' דסורא' חד, ובסיפ' דנהר' ומע' תרתין מלין; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 5554a, 4 (מס' 7; ברשימה של שמות מורכבים): כסָיה – מס"ק: כסיה, הללויה (=x24), במרחביה (תה' קיח 5), בסיפרי דסורא' בחד כתי', ובסיפרי נהרדעי בתרי כתי'. עופר, בבלית, עמ' 393. עדות הפוכה ביחס לסוראי ונהרדעי נמצאת בכ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, heb. d. 33, 5v (רשימת פתוחות וסתומות בתהילים): הללויה – לנהרדעי כול' כתיבין בחדא מילתא, ולסוראי ולמע' כול' כתיבין בתרתין מלין. עופר, שם, הערה 385; ייבין, פרשיות תהלים (*Textus* 7, 1969), עמ' 89; וייל, *Textus* 4, 1964, עמ' 34-36; ייבין, כתר, עמ' 80-81. מחלוקת זו בכתיבת "הללויה" היא אותה מחלוקת עתיקה שבין רב (שתי מילים) לבין שמואל (מילה אחת); ראה ירושלמי מגילה א, יא, עב ע"א [טור 752]; סוכה ג, יב, נג ע"ד [טור 647]; והשווה בבלי פסחים קיז ע"א; מנחת שי, תה' קד 35; גינצבורג, מבוא, עמ' 376-377, ייבין, כתר, עמ' 81. והינה, רב היה ראש ישיבת סורא ושמואל ראש ישיבת נהרדעא, והמחלוקת ביניהם במילה "הללויה" מתאימה (לפי מקום ישיבתם) דווקא למחלוקת שבעדות השנייה (ההפוכה) שציינו לעיל בהערה (היינו, לסוראי – שתי מילים, לנהרדעי – מילה אחת). מכל מקום, מעניין שבירושלמי תחילה מכריזים שלא ידעו מי אמר כל אחת משתי הדעות ("ולא ידעין מאן אמ' דא ומאן אמ' דא"), אבל לומדים על דעתו של רב על פי דברים אחרים שאמר.

הללו יה – נהרדעי

תהלים קיח 5 (א: במרחב יה)[120]
במרחביה – סוראי
במרחב יה – נהרדעי (ומערבאי)

חילופי מילים
שמ"ב יד 22 (א: ויפל יואב אֶל פניו)[121]
אל – סוראי
<על – נהרדעי>

יש' לז 9 (א: וישמע עַל תרהקה)[122]
אל – סוראי
<על – נהרדעי>

נח' ה 1 (ל: אל אחיהם)[123]
אל אחיהם – סוראי
על אחיהם – נהרדעי

יש' ג 17 (א: ושֹפח א-דני)[124]
<י-הוה – סוראי>
א-דני – נהרדעי

דניאל ט 9 (ל: לא-דני)[125]

---

[120] ראה לעיל, הערה 119: כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80; כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 5554a, 4. וראה עוד: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' קיח 5, במרחב יה) – מס"ק: ולס'[וראי] במרחביה בחדא מלתא. ולפי פסחים קיז ע"א, רב (ראש ישיבת סורא) קבע שיש לכתוב "כסיה" ו"מרחביה", כל אחת מהן כמילה אחת. ייבין, כתר, עמ' 82; ייבין, בבלי, עמ' 1011.

[121] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 24 [= T96] (שמ"ב יד 22, אל פניו); מס"ג: אל ב' פולג' לסוראי דכת' אל – ויפל יואב (שמ"ב יד 22), תרהקה דישעיה (יש' לז 9). ראה שטראק, ס' קוהוט, עמ' 568, המציין את החילוף שבכ"י T96.

[122] לעיל, שמ"ב יד 22, הערה 121.

[123] כ"י ירושלים, הספרייה הלאומית, 1364 4^0, עמ' 2 (מל"א ח 25-32), מס"ג (למטה, בסוף הרשימה המצביעה על החילוף על-אל, בין הנוסח בס' מלכים לבין פסוקים מקבילים): ותהי צעקת (נח' ה 1; ל: אל אחיהם) – לנהר' על קרא וכת', ולסור על קרי וכת. ראה ייבין, בבלי, עמ' 135 (ציין באופן כללי: "נזכרים בה נהרדעי וסוראי", ללא פרטים נוספים).

[124] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 9 (יש' ג 17): ושפח י-הוה – מס"ק: נהרד' כת' א-דני ופלג'. חילוף זה הוא עתיק, וכבר במגילת ישעיהו א ממערות קומראן נמצא "א-דני" בגוף הנוסח כאן, והוא תוקן ל"י-הוה" ע"י נקודות מתחת לנוסח הראשון וכתיבת הנוסח השני מעליו (נוסיף שבפסוקים 15, 18 יש שם חילוף דומה, אבל הפוך, משם הוויה לאדנות).

[125] חילוף זה משתמע ממספר הערות. ההערה הראשונה, קטועה מאוד, בכ"י ש1 (לשעבר ששון 1053), נמצאת בראש עמ' 6 (מס"ג, כנראה לבר' יח 3): א-דוני כת[ב]ן ומדנ[חאי] וכתב אתו א[דני]ם א[ ] / [א?]ם לא-דני אלהינו דרחמ[ים (דנ' ט 9) נה]רדעי [ ] וכת{'} אתו א-דני, וסורא{'} פלגין על מערב' ו[על נהרדעי...]. בגלל צורתה הקטועה של ההערה התוכן שלה אינו ברור דיו, אבל נראה שהייתה מחלוקת לגבי שם ה' בראש דנ' ט 9: יש שכתבוהו "לא-דני", ויש שכתבוהו "לי-הוה". ואכן, צוין בכ"י ל (דנ' ט 9: לא-דני), מס"ק - "למדנ' לי-הוה כת'". לפי הערת מס"ג

לי-הוה – סוראי
לא-דני – נהרדעי

ה' בתחילת מילה
שמ' כט 39 (א: את הכבש האחד)[126]
את הכבש אחד – סוראי
את הכבש האחד – נהרדעי

במ' כח 4 (א: את הכבש אחד)[127]
את הכבש אחד – סוראי
את הכבש האחד – נהרדעי

ל' בתחילת מילה
שמ' כט 41 (א: לריח ניחח)[128]
<לריח ניחח – סוראי>
ריח ניחח - נהרדעי

הנ"ל שבכ"י ש1, נראה שנהרדעי גרסו "לא-דני" (בדניאל), וכנראה גם מערבאי, ואילו סוראי חלקו (וגרסו "לי-הוה"). יש מקום להניח שהערת מס"ג זו גם ציינה מחלוקות נוספות ביחס לכתיבת שם ה'. נציין שבפרק ט בדניאל (הכולל 19 מקרים של שם ה'; ולפי הערות מס"ק בכ"י ש1 [דנ' ט 3, 7, 16], ב-11 מקרים כתוב "(ל)א-דני") אנו מוצאים חילופים נוספים לגבי שם ה' (שם אדנות או שם הוויה); כך לגבי דנ' ט 3 (אל א-דני), ט 4 (אנא א-דני), ט 7 (לך א-דני), ט 15 (ועתה א-דני – כאן יש מחלוקת בין מערבאי ומדינחאי), ט 16 (א-דני ככל). בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2091 (אשכנזי), בכל חמשת המקרים וגם בדנ' ט 9 כתוב שם הוויה. בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 9399 (אשכנזי), בדנ' ט 3, 4, 9 כתוב שם הוויה (ולא כן ט 7), אבל הוא תוקן בגיליון. בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2201 (ספרדי), בדנ' ט 4, 9 כתוב שם הוויה, אבל הוא תוקן בגיליון. בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 15251 (ספרדי), בדנ' ט 9 כתוב שם הוויה, אבל הוא תוקן בגיליון. נמצא שבכל ארבעת כתבי יד אלה, בדנ' ט 9 היה כתוב שם הוויה, ובשלשה מהם הוא תוקן בגיליון לשם אדנות. מחלוקת זו בדנ' ט 9 חוזרת לחילוף בין מערבאי ומדינחאי, ולמעשה אף למחלוקת פנים בבלית – בין סוראי ונהרדעי. עוד נציין, שרשימת מס"ג נוספת בכ"י ש1 מצביעה על המחלוקת שבין נהרדעי ומערבאי לבין סוראי ביחס לכתיבת שם ה' בדניאל, אבל גם רשימה זו קטועה בסופה ואינה שומרת על פרטי המחלוקת: בראש עמ' 762, מס"ג (דנ' ט): <א-דני, לא-דני י'א' בסיפ'>... (מובאים רק עשרה מקרים [כולל ט 15]; אחד [ט 17] נפל בטעות); וסוראי פלג' על מערב' ועל נהרדעי על <...>. לבסוף נעיר שכ"י ש1, עמ' 763, בדנ' ט 15 גורס שם הוויה, ואף כולל רשימת מס"ג של ג' מקרים של "ועתה ה' אלהינו", לרבות דנ' ט 15; והרי רשימה זו סותרת את רשימת מס"ג שלעיל, בכ"י ש1 בעמ' 762, שלפיה בדנ' ט 15 כתוב שם אדנות (ולא הוויה). ואולי לפנינו מקרה נוסף של דעת מדינחאי, היינו: לדעתם, בדנ' ט 15 (בדומה לדעתם בדנ' ט 9) יש לגרוס שם הוויה, ואילו מערבאי גורסים שם אדנות.

[126] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3 (ויק' יד 12): את הכבש האחד – מס"ק: ג' בת[ורה] דמט[עין]; כל חס לסוראי, לג א'[חד] לנהרדעי. בכתב היד יש עיגול מסורה בין המילים "את הכבש" וכן בין המילים "הכבש האחד", כלומר שתי ההערות מתייחסות לשלוש המילים. ההערה הראשונה, משמעה שבפסוקים שמ' כט 39, ויק' יד 12, במ' כח 4 יש הטועים בעניין ה"א לפני "אחד" בצירוף "את הכבש ה/אחד". ההערה השנייה, משמעה שלדעת סוראי בשלושת המקרים חסרה ה"א, ואילו לפי נהרדעי רק במקרה של ויק' יד 12 (שהוא קרוב ל"לג אחד" [ויק' יד 10]) הנוסח הוא "את הכבש אחד", אבל בשאר המקרים הנוסח הוא "את הכבש האחד". בנוסח הכתר, בשמ' כט 39, ויק' יד 12 הנוסח הוא "את הכבש האחד", ואילו בבמ' כח 4 הנוסח הוא "את הכבש אחד".

[127] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3 (ויק' יד 12): את הכבש האחד – מס"ק: ג' בת[ורה] דמט[עין]; כל חס לסוראי, לג א'[חד] לנהרדעי. ראה לעיל, הערה 126.

[128] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 65, (שמ' כט 41 לריח ניחח), מס"ק: ריח ניחח לנהרדעאי.

+- מילה
משלי כח 15 (א: על עם דל)[129]
עם דל – סוראי
<על עם דל – נהרדעי>

צורה מוארכת
יר' ה 17 (א: בהנה)[130]
בהנה – סוראי
<בהן – נהרדעי>
(ושמא החילוף הוא:[א: בטח]
בוטח – סוראי
בטח – נהרדעי)

צורת שם
דה"א טו 22 (א – וכנניהו)[131]
<וכנניה ?> – סוראי
<וכנניהו ? – נהרדעי>

קמץ ה' בסוף
בר' לא 30 (א: נכספתה)[132]
נכספתה – סוראי
נכספת – נהרדעי

אות מנוקדת מעליה ומתחתיה

---

[129] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 55ב (משלי כח 15) – על עם דל (משלי כח 15) דק, וסוראי קרן עם דל. קאלה (1902, מהדורת צילום 1966), עמ' 88; ויילֿ, *Textus* 2, 1962, עמ' 106.

[130] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 61 [= T84] (יר' ה 17); בטח בה[נה] – לנהרדע' חס', לסורא' מל'. ראה שטראק, ס' קוהוט, עמ' 568; שם הפנה לגינצבורג, מסורה, עמ' 594 (=ח' 627), ושם יש חילוף בין מערבאי למדינחאי: למער' – אשר אתה בוטח מל', למדנ' – בטח חס'. בכ"י T84 רואים עיגול מסורה מעל הה"א של "בה[נה]", ולכן קבענו את החילוף על מילה זו; מאידך יש חילוף בין מערבאי מדינחאי על המילה הקודמת לה "בטח", ולכך רמז שטראק, ולכן הוא כנראה חושב שהחילוף הוא על מילה זו.

[131] כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג, 1502 (דה"א טו 22), מס"ג: כנניהו כוונניהו דק וחס וא' (=וי"ו), וסור' אמ' ב – שרי הלוים (דה"א טו 22), השר המשא (שם, 27). לפנינו בכתר השם מנוקד שלוש פעמים בכ"ף שוואית (וכנניהו – דה"א טו 22, וכנניה – דה"א טו 27, כנניהו – דה"א כו 29). בשלושה מקרים אחרים הכתיב מלא, ובקרי הכ"ף קמוצה (כוונניהו, כנניהו ק' – דה"ב לא 12, 13, וכוונניהו, וכנניהו ק' – דה"ב לה 9). אפשרות אחת לפרש את הערת מס"ג שלעיל: לפי סוראי, השם מופיע פעמיים, בדה"א טו 22, 27, באותה צורה, והיא בכ"ף שוואית ובלי וי"ו בסוף השם. ואילו לפי הדעה הראשונה, השם מופיע רק פעם אחת ללא וי"ו בסוף השם – בדה"א טו 27 – אבל בדה"א טו 22 יש וי"ו בסוף השם. אפשרות שנייה: לפי סוראי, השם מופיע פעמיים, בדה"א טו 22, 27 באותה צורה, והיא בכתיב חסר, כלומר בכ"ף שוואית; ואילו בדה"א כו 29 השם מופיע בכתיב מלא ("כו"). ולפי הדעה הראשונה, השם מופיע בכתיב חסר רק פעם אחת – בדה"א טו 22; ואילו בדה"א טו 27 וכן בדה"א כו 29 השם מופיע בכתיב מלא ("כו"). יש להוסיף, שבכ"י ברלין Or. Qu. 680 בדה"א כו 29 הכתיב אכן מלא: "כוונניהו", כ"ף חלומה; וזאת בניגוד לכתר, שם הכ"ף שוואית: "כנניהו".

[132] כ"י פרמה, ספריית הפלאטינה, די רוסי 695 (פרמה 3228), בר' לא 30: נכספתה, מס"ק: פליגא לנהרדעא' נכספת חס' ה' בתר', לסוראי מלא, אף על פי המסורת הגדולה מלא, ויש חילוק עם ר' דוד קמחי ויוסף קמחי, עד דאייתי עזרא. ברלינר, המסורה לת"א (1877), מבוא, עמ' XIV.

איוב לט 15 (א: וחית; ללא נקודה מעל ומתחת ליו"ד)[133]
וחית (ללא נקודה מעל ומתחת ליו"ד) – סוראי
וחית (יו"ד ננקדת מעליה ומתחתיה) – <נהרדעי>, מדינחאי

דעת סוראי שאינה מציינת מחלוקת
ויהי בימי ה' (וכולם בראש פסוק)
אמרפל מלך שנער (בר' יד 1)
אחז בן יותם (יש' ז 1)
יהויקים בן יאשיהו (יר' א 3)
שפט השפטים (רות א 1)
בימי אחשורוש (אס' א 1)
וסוראי מוספין בימי דוד (שמ"ב כא 1)[134]

[133] כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, heb. d. 62, 44b (מס' 9; בהמשך לרשימה של [ט"ו] מילים נקודות בתנ"ך, מביא עוד ד' מקרים של מילים נקודות [ואין הן נקודות במסורה הטברנית], ובכל אחד מהם: "פולג", וזה המקרה הראשון של ארבעה אלה): "וחית [=י' מנוקדת מעליה ומתחתיה] השדה [תדושה] (איוב לט 15) נקוד על יוד מלמעלה ומלמטה, ופליגין סוראי [לא? נק]וד". עופר, בבלי, עמ' 252 הערה 15, עמ' 401. נוסף על הערה זו, יש מספר מקורות נוספים שבהם מציינים שלדעת מדינחאי יש לנקד את "חית" (ויש חילופי דעות לגבי מה בדיוק לנקד): כתבי יד T7, T18a (כתבי היד לא זוהו): "וחית [י' מנוקדת מעליה] נקוד על י' למד'[נחאי]"; ראה בער-שטראק, דקדוקי הטעמים (1879), עמ' 45 הערה C; כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, Add. 465 (איוב כט 15, וחית), מס"ק – למדנח' נקוד על חית ויוד [סגול הפוכה מעל 'חית', 'ויוד]"; גינצבורג, מבוא, עמ' 234 הערה 2, עמ' 334 והערה 2; גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 34, ח' *641r r r. והשווה כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (וחית [י' מנוקדת מעליה ומתחתיה)], מס"ג: "וחית השדה – נקוד על יוד מלמעלה ומלמטה". ייבין, בבלי, עמ' 155; עופר, בבלי, עמ' 252 הערה 15, עמ' 401, הערה 429. בניגוד לשאר המקרים של מילים נקודות, לא ברור לנו למה "וחית" ננקדה.

[134] כ"י T81 (מס"ג לבר' יד 1) – שטראק, מבוא למהדורתו של כ"י פטרוגרד (ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. I B 3), עמ' 002, בהערה ליש' יד 1. במס"ג ליר' א 3 נאמר בכ"י פטרוגרד: ויהי בימי חד מן ה'ר'פ' = ה' ראש פסוק. התוספת של סוראי לא מובנת, כי הרי בשמ"ב כא 1 כתוב: "ויהי רעב בימי דוד", ואם כן אין זה בדיוק מקרה של "ויהי בימי", אלא רק דוגמה "קרובה". מכל מקום, לא נראה שיש כאן מחלוקת בנוסח.

חילופי ניקוד

בר' ג 16 (ל: בְּעֶצֶב)[135]
בעֶצֶב – מערבאי <וסוראי>
בעֵצב – נהרדעי

בר' ו 13 (ל: אֶת)[136]
אֶת דיגשא (=ת' דגושה) – סוראי
אֶת קופיא (=ת' רפויה) – נהרדעי

בר' ח 13 (ל: וַיָּסַר)[137]
<ויסַר> – סוראי
<ויסִר> – נהרדעי

בר' יד 23 (ל: הֶעֱשַׁרְתִּי)[138]
<הֶעֱשרתי – סוראי>
הַעַשרתי – נהרדעי

בר' יט 35 (ל: בְּשִׁכְבָהּ)[139]

---

[135] כ"י ל^{מ}, ראה ברויאר, עמ' 61: בְּעֹצֶב ב' וסימנ' תלדי (בר' ג 16), ילדתי בעצב (דה"א ד 9), כל ליש' חס'; למערב' בעֶצֶב, לנהר' בעֵצֶב. וראה ברויאר, שם הערה 3, שמציע שהמחלוקת היא רק לגבי בר' ג 16, כי גם מערבאי מנקדים "בעצב" בחולם בדה"א ד 9.

[136] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S D 1,8 (מס' 3, מס"ג בבלית, בר' ו 13); כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, בר' ו 13): את [עם ציון דיגשא מעל ת'] מ' באור' – משחיתם (בר' ו 13) [ועוד x39]; משחיתם (בר' ו 13), מצח[ק] (בר' כו 8) והתגלח (ויק' יג 33) - דיגשא לסוראי (דגש בת' של "את" =עם), קופיא לנהרדעי (רפה מעל ת' של "את" = את). עופר, בבלית, עמ' 322-323, 336-337; ייבין, בבלי, עמ' 1120-1121; גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 209 (וראה להלן, הערה 157).

[137] ראה להלן, הערה 144. חילוף זה תקף גם לגבי 21 המקרים הנוספים של "ויסר" בתנ"ך, ולא נרשום אותם בפנים הרשימה: בר' ל 35, מא 42; שמ' ח 27, יד 25; שופ' ד 18, יד 8, טז 19; שמ"א טו 6; מל"א טז 12, כ ; מל"ב ג 2, ד 11, טז 17; איוב יט 9; רות ד 1; אס' ג 10, ח 2; דה"ב יד 2, 4, לג 15, לד 33.

[138] גינצבורג, המסורה, ח' 673, עמ' 612: הֶעֱשַׁרְתִּי – תריץ מר שמואל בר שילת, בנהרדעא פתח. יצוין שגורסים כאן "מר" שמואל בר שילת; לעומת זאת מוכר מהתלמוד הבבלי "רב" שמואל בר שילת, שהיה בזמנו של רב, במאה השלישית לספירה, והיה מלמד תינוקות מעולה. וראה ייבין, בבלי, עמ' 560, שבגופים הראשון והשני כאשר פ"א הפועל גרונית, על פי רוב הה"א פתוחה, וגם עי"ן כמעט תמיד פתוחה, כגון הַעַברתי [בניקוד בבלי]; עוד ציין ייבין שבכ"י אחד נמצא: <ה>עִשַרתִי=הִעְשרתי. ואולי יש לזהות את "ר' שמואל" הנזכר בהערת מסורה אחרת עם ר' שמואל בר שילת הנידון. ראה כ"י ברלין Or. Qu. 680, [60א], קהל' ד 17 (מִתֵת [בניקוד בבלי]), מס"ג: מתת (=מִתֵּת) ב' דר' שמואל, מתת לאחד (דב' כח 55), מתת הכסילים (קהל' ד 17). וייל, *Textus* 2, 1962, עמ' 107; ייבין, בבלי, עמ' 593-594. עוד נציין שספיר, אבן ספיר, ב, מגנצא 1874, עמ' קצב (והפנה אליו, ברלינר, המסורה לת"א, מבוא, עמ' XIV) ציטט מכ"י תימני הערת מס"ק לבר' יד 22 (הרימתי) – "ג' מיפלג' באות' תרץ מר שמואל בר שילת בנהרדעי". ספיר, שם, הערה *, פירש שיש מחלוקת לגבי כתיב מלא וחסר בג' מקרים: הרמתי (בר' יא 22), הרימתי (בר' לט 15), הרימותי (תה' פט 20). לדעתנו, הערה זו (שלשונה קצת מגומגמת) היא שיבוש של ההערה שהבאנו בפנים על בר' יא 23 (העשרתי); לאמור, נראה שההערה המקורית (פס' 23: "תריץ מר שמואל בר שילת, בנהרדעא פתח") הועתקה בטעות פסוק אחד קודם (פס' 22) ושובשה.

[139] כ"י פרמה, ספריית הפלטינה, די רוסי 695 (פרמה 3228), בר' יט 35, מס"ק: סוראי נקדין בשכבה (חסר ניקוד בכ"י!), ונהרדעין ס'א' בְּשָׁכְבָה ובקומה מל'. ההערה אינה בהירה דיה, כי לא נמסר במפורש הניקוד של סוראי, ולכאורה הניקוד של נהרדעי גם הוא חסר, אלא אם כן נשמיט "ס'א'"; ואולי המחלוקת היא כמו שציינו בפנים.

<בשְׁכבה> – סוראי
בשָׁכבה – נהרדעי

בר' כו 8 (ל: אֵת)[140]
אֶת דיגשא (=ת' דגושה) – סוראי
אֶת קופיא (=ת' רפויה) – נהרדעי

בר' כז 30 (ל: לְבָרֵךְ)[141]
לברַך – סוראי
לברֵך – נהרדעי

בר' כט 25 (ל: עִמָּךְ)[142]
עִמָּךְ – סוראי
< עִמָּךְ – נהרדעי>

בר' לג 5 (ל: חָנַן)[143]
חָנַן – סוראי
חַנַן – נהרדעי

בר' לח 14 (ל: וַתָּסַר)[144]
<ותסַר> – סוראי
<ותסָר> – נהרדעי

בר' לח 19 (ל: וַתָּסַר)[145]
<ותסַר> – סוראי
<ותסָר> – נהרדעי

---

[140] לעיל, הערה 136.

[141] ראה להלן, הערה 159.

[142] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 13 (בר' כט 25): עבדת עִמָּךְ – לסור' עִמָּךְ (יש גם קמץ בניקוד בבלי מעל ך'); כ"י גינצבורג 3 = כ"י קיימברידג', טריניטי קולג' 13: עבדתי עִמָּךְ (בר' כט 25) – מס"ק: לסוראי עבדתי עִמָּךְ; כ"י קיימברידג', עמנואל קולג', I.1.5-7, (בר' כא 22: עִמְּךָ), מס"ג – עמך (=עִמָּךְ) י'ב'...; וסוראי מוסיפין האל ברחל עבדתי עמך" (בר' כט 25). ראה גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 23 (ח' *e 641); וראה שם, א, עמ' 611 (ח' 666), וכן גינצבורג, מבוא, עמ' 753 והערה 1; שטראק, ס' קוהוט, עמ' 567; ייבין, בבלי, עמ' 1144; ברויאר, כ"י לᵓ, עמ' 167–168, הערה 1.

[143] כ"י אוקספורד, ספריית בודליאנה, heb. b 17,3 (בר' לג 5): חָנַן (בניקוד בבלי) – מעל המילה: לס[וראי]; בגיליון: חַנַן לנ'[הרדעי]; ייבין, בבלי, עמ' 615.

[144] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S D 1,9 (מס' 5): (מס"ג בבלית, בר' לח 14 [כ"י ל: וַתָּסַר]): ותסר ויסר כול לסוראי, ותסר ויסר [כו]ל לנהרדע[י]. המחלוקת אינה מפורשת, כי הניקוד חסר. ייבין הציע את המחלוקת הבאה: ס' בפתח או ס' בחיריק; ואכן בכ"י קיימברידג' T-S A.S. 62, 358, מנוקדת ס' בחיריק. ראה ייבין, בבלי, עמ' 654; עופר, בבלי, עמ' 420 והערה 536. מחלוקת זו תקפה לגבי כל המקרים של "ותסר" (שני מקרים: בר' לח 14, לח 19), וכן לגבי כל המקרים של "ויסר" (כ"ב מקרים: בר' ח 13 ועוד ד' מקרים בתורה, וי"ז מקרים בנ"ך). בפנים קבענו ס' בפתח לסוראי, ס' בחיריק לנהרדעי; ואפשר שהדעות הפוכות.

[145] ראה בהערה הקודמת, הערה 144.

בר' מ 16 (א: אף אַני)[146]
אָני – סוראי
<אַני – נהרדעי>

בר' מא 1 (ל: חֹלֶם)[147]
חֹלֶם – סוראי
חָלַם – נהרדעי

בר' מג 29 (ל: יָחְנָךְ)[148]
יָחְנָךְ – סוראי
<יחָנך – נהרדעי>

בר' מו 15 (ל: אֲרָם; ר' בזקף)[149]
אָרָם – סוראי
<אַרם – נהרדעי>

בר' מט 7 (ל: בְּיִשְׂראל)[150]
בְּיִשְׂראל – סוראי
<בִּישְׂראל – נהרדאי>

שמ' טו 2 (ל: וזמרת יהּ)[151]
<יה (רפה) – סוראי>
יהּ (מפיק) – מערבאי

שמ' כט 37 (ל: תְּכַפֵּר)[152]

---

[146] כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאה, heb. e 60, בר' מ 16 אף אַני – לסורא' אפ אָני (וגם טעם פשטא) ק'. ייבין, בבלית, עמ' 35, 1102.

[147] כ"י ל[מ] : חלם (=חָלַם) ג' לנהר', ופרעה (בר' מא 1), ויזכר יוסף (בר' מב 9), חלם נבוכדנצר (דנ' ב 1); וסור' חֹלֶם והנה (בר' מא 1), חמש; ונהרד' חָלַם (בר' מא 1), חמש. ברויאר, כ"י ל[מ], עמ' 28, 225; עופר, בבלית, עמ' 235. כפי שציין ברויאר, עמ' 225, הערה 1), התיבה "חמש", שמופיעה כאן פעמיים, איננה מובנת.

[148] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, hébr. 1-3, בר' מג 29: יָחְנָךְ – מס"ק: יָחְנָךְ (מתחת לח' יד א'=קמץ ושווא, יד ב' = שווא נמחקה) לסוראי. וראה ייבין, בבלית, עמ' 619; (עופר, בבלי, עמ' 263).

[149] כ"י ל[מ], (בר' כח 2), מס"ג: ארם ד' זקף קמץ וסימנהון קום לך (בר' כח 2), פתח החלון (מל"ב יג 17), בעת ההיא השיב (מל"ב טז 6), בטרם (יחז' טו 57), קו ב ב סימן; וסור' מוסיפ' (=כאן הכוונה: מוסרים) קום לך, אלה בני לאה (בר' מו 15), בעת, בטרם, ק א ב ב סימן. ראה ברויאר, כ"י ל[מ], עמ' 166 ובהערות 2-4. סוראי מסכימים לגבי ג' מהמקרים של "ארם", ר' בקמץ ובזקף, אבל חולקים בעניין מקרה אחד: לסוראי, הוא בבר' מו 15, ולא מל"ב טז 6.

[150] כ"י פרמה, ספריית הפלאטינה, די רוסי 695 (פרמה 3228), בר' מט 7, בְּיִשְׂראל – מס"ק: לסוראי. השלמתי את המחלוקת על פי המחלוקת הידועה בין בן אשר ובן נפתלי בניקוד "בישראל" (ראה כתאב אלכלף, מהדורת א' ליפשיץ, טקסטוס 2, 1962, עמ' ד).

[151] כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, K, 1, שמ' טו 2: וזמרת יה (ה רפה) – מס"ק: יהּ (מפיק ה) למ[ערבאי]; ייבין, אוסף, א, עמ' 158. ראה: A. Diez Macho, *Manuscritos hebreos y arameos de la Biblia*, Rome 1971, עמ' 238; ייבין, בבלי, עמ' 1085; שניהם מציינים רק "יהּ למ'" שבגיליון. ייבין, כתר, עמ' 81, הוסיף "יה (ה רפה) לס[ורא]", אף שלא נמצא כך במפורש בכתב היד; אם כי ברור שלפי הדעה החולקת "יה" הייתה בה' רפויה; וייתכן שבעלי הדעה הזו הם סוראי, או מדינחאי.

תְּכַפֵּר – סוראי
תכפֶּר – נהרדעי

שמ' לב 1 (ל: בּוֹשֵׁשׁ)[153]
בּוֹשֵׁשׁ – סוראי
בּוֹשַׁשׁ – נהרדעי

שמ' לה 35 (ל: חָרָשׁ)[154]
<חַרָשׁ> – סוראי
חָרָשׁ – <נהרדעי>

ויק' ה 19 (ל: אָשַׁם לה')[155]
אֹשַׁם – סוראי
<אשֵׁם> – נהרדעי

ויק' ח 16 (ל: חֶלְבְּהֶן)[156]
חַלַבהן– סוראי
חֶלַבהן – נהרדעי

ויק' יג 33 (ל: והתגלח ואֶת הנתק לא יגלח)[157]

---

[152] כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, Lutzki 501,5, תְּכַפֵּר (בניקוד בבלי; אבל גם הוסיפו ניקוד טברני, וניקדו פ' בצירי!) – מעל המילה: לס[וראי]; בגיליון: תכַפֵּר (בניקוד בבלי) לנ[הרדעי]; ייבין, בבלי, עמ' 526; ייבין, אוסף א, עמ' 23.

[153] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, אנטונין 82 (Evr. III B 82; שמ' לב 1): בשש ב' משה (שמ' לב 1), רכבו (שופ' ה 28), לסוראי כול' [בדיגרא], ונההרדעי [בניגרא], בּוֹשֵׁשׁ בּוֹשֵׁשׁ (בכ"י בטעות: בריגרא, בניגדא); ווייל, טקסטוס 4 (1964), עמ' 43 (הוא העביר את "בּוֹשֵׁשׁ" הראשון אחרי "בדיגרא"). כפי שציין ייבין, בבלי, עמ' 249, 573, במקרה הזה המונחים דיגרא-ניגרא מתכוונים לחילוף צירי – פתח (ולא כרגיל לחילוף מלרע-מלעיל).

[154] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, שמ' לה 35: חָרָשׁ – פולג לסוראי; ייבין, בבלי, עמ' 968.

[155] כ"י פריס héb. 1-3 (ויק' ה 19: אָשַׁם לה'), מס"ג - ב' כת' לסוראי: ליי' (ויק' ה 19), לאשר אשם לו (במ' ה 10), ופליגי נהרדעי על קדמי. כ"י ל[מ] (ויק' ה 19): אָשַׁם ב', ליי (ויק' ה 19) פולג', ונתן לאשר (במ' ה 10). ראה ייבין, בבלי, עמ' 434 והערה 3; ברויאר, כ"י ל[מ], עמ' 448 והערה 1.

[156] כ"י קיימברידג', ספריית ווסטמינסטר קולג' (גניזה), II 66, ויק' ח 16 (חֶלְבְּהֶן), חלבהן (בניקוד טברני: חֶלְבְּהֶן); מעל המילה: "לס[וראי]", ובניקוד בבלי: חַלַבְהַן; בגיליון: לנ[הרדעי] חֶלַבהַן (בניקוד בבלי); חלבהן <למע>. ראה ייבין, בבלי, עמ' 825; ייבין, אוסף א, עמ' 29 (אין צילום של כתב יד זה באתר של פרידברג; ובצילום שבאוסף א קשה לראות את הניקוד הבבלי וכן "לנ" בגיליון; במיקרופילם, ס' 125657, ניתן לראות את הניקוד, וכן "ל"; אני מביא את הפרטים כאן על סמך ייבין, בבלי, עמ' 825). נוסיף שייבין, בבלי, עמ' 825 גם רשם חילוף דומה באותו כתב יד בויק' ח 25 (חלביהן) – חַלַ<בהַן> (בניקוד בבלי) – מעל המילה: "לס[וראי]"; ובגיליון: חִלבּהַן (בניקוד בבלי) למע[רבאי]. מכל מקום, בצילום אצל ייבין, אוסף א, עמ' 30 ובמיקרופילם אולי רואים "חל", ואולי רואים "לס", אבל אין גיליון כלל.

[157] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S D 1,8 (מס' 3, מס"ג בבלית, בר' ו 13); כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, בר' ו 13): את [עם ציון דיגשא מעל ת'] מ' באור' – משחיתם (בר' ו 13) [ועוד x39]; משחיתם (בר' ו 13), מצח[ק] (בר' כו 8) והתגלח (ויק' יג 33) - דיגשא לסוראי (דגש בת' של "את" =עם), קופיא לנהרדעי (רפה מעל ת' של "את" = את). גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 209; קאלה (1902), עמ' 37 הערה 1; ייבין, בבלי, עמ' 1120-1121, והערה 21; עופר, בבלית, עמ' 322-323, 336-337. גינצבורג סידר את המחלוקת בין סוראי ונהרדעי בשורה של "והתגלח", כאילו רק שם יש מחלוקת. קאלה היה הראשון שהסביר מה בדיוק הייתה המחלוקת, אבל בעקבות גינצבורג פירש אותה רק לגבי המקרה של "והתגלח". ייבין פירש נכונה, שהמחלוקת היא בנוגע לשלושת המקרים הבאים אחרי הארבעים שברשימה ("את מ' באור'"); בעקבותיו סידר עופר את המחלוקת בשורה נפרדת, לאחר

ואֶת (ת' דגושה) – סוראי
ואֶת (ת' רפויה) – נהרדעי

ויק' כו 43 (ל: בָּהְשַׁמָּה)[158]
בֶּהשַׁמָּה – סוראי
בהִשמה – נהרדעי

במ' כד 1 (ל: לְבָרֵךְ)[159]
לברַך – סוראי
לְבָרֵךְ – נהרדעי

במ' לה 30 (ל: לָמוּת)[160]
לָמוּת – סוראי
לָמוֹת – נהרדעי

דב' כז 12 (ל: לְבָרֵךְ)[161]
<לברַך – סוראי ?>
לְבָרֵךְ – נהרדאי
{חילוף זה הוא רק לפי כתב יד אחד
וסותר שני כתבי יד אחרים}

המקרה של "והתגלח". ייבין (שם, הערה 21) גם עמד על כך שרמב"ן בפירושו לתורה, ויק' יג 33 מתאים לדעת סוראי (ואת = ועם).

[158] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 173,2, ויק' כו 43: בֶּהשַׁמָּה (בניקוד בבלי) – מעל המילה: לס[וראי]; בגיליון: בהִשמה (בניקוד בבלי) לנ[הרדעי]. ייבין, בבלי, עמ' 631.

[159] כ"י ניו יורק, ספריית הסימנר, L506, 7r, במ' כד 1 (לְבָרֵךְ [ר' בפתח, בניקוד בבלי]), מס"ק: (מעל המילה) – לס[וראי]; (בגיליון): לְבָרֵךְ [ר' בצירי, בניקוד בבלי] לנ[הרדעי]. ייבין, בבלי, עמ' 543; ייבין, אוסף, א, עמ' 387 (בצילום שבספר לא רואים את הערת הגיליון, אבל בצילום שבאתר הגניזה של פרידברג ניתן לראותה). וראה להלן, הערה 161.

[160] כ"י אוקספורד, אוניברסיטת קיימברידג', T-S B 4, 20 (במ' לה 30): למות (בניקוד בבלי: קמץ ושורוק) – מעל המילה: לס[וראי]; בגיליון: למות (בניקוד בבלי: קמץ וחולם) לנ[הרדעי]. קאלה, מסרנים מזרחיים, עמ' 109; ייבין, בבלי, עמ' 641.

[161] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 26,27 (מס' 12), דב' כז 12 (ל: לְבָרֵךְ) – לבָרֵך (בניקוד בבלי) לנה[רדעי]; בכ"י אוקספורד, אוניברסיטת קיימברידג' B 4, 21, דב' כז 12 (לְבָרֵךְ [בניקוד בבלי]), מס"ג: כל אוריתא לברך ולברך ב' לסור[אי], ויהי כאשר כלה יצחק (בר' כז 30), וירא בלעם (במ' כד 1), ונהר'[דעי] אמרין לבר< > [הלשון אינה ברורה דיה, אבל מהערה אחרת (ראה לעיל הערה 159) נראה שרוצה לומר שלסוראי יש לנקד "לברך" ר' בפתח, ואילו לנהרדעי יש לנקד "לבְרֵך" ר' בצירי (וכפי שנראה בהמשך, נראה שההערה מציינת שהם חלוקים פעמיים בתורה בניקוד "לברך")]; ייבין, בבלי, עמ' 543; ייבין אוסף, א, עמ' 119; ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, עמ' 135. וראה ברויאר, כ"י ל", עמ' 628-629, והערה 1; שם יש רשימה של חמש "לברך" [בלישנא] בכל התנ"ך, ובסוף "וסור' מוסיף' ויהי כשאר כלה יצחק (בר' כז 30), וירא בלעם (במ' כד 1), וכל ישראל (יהו' ח 33)". מכאן יש להסיק שבתורה סוראי ניקדו "לברך" פעמיים ר' בפתח; וזה פירושה של הערת המס"ג בכ"י קיימברידג', B 4, 21 שלעיל, וכפי שהסיק ברויאר, שם. ומכאן שיש סתירה בין שתי ההערות שלעיל; לפי כ"י קיימברידג', K 26,27 שמציין שנהרדעי מנקדים בדב' כז 12 לבְרֵך, ר' בצירי, משתמע שסוראי מנקדים שם לברַך, ר' בפתח; ואילו לפי כ"י קיימברידג', B 4, 21, (וכן לפי כ"י ל"), יוצא שסוראי מנקדים בדב' כז 12 לבְרֵך, ר' בצירי (כי זה לא אחד מבין שני המקרים בתורה שסוראי מנקדים לברַך בפתח).

דב' כח 35 (א: קָדְקָדֶךָ)[162]
קֳדקֹדך – סוראי
קדקֹדך – נהרדאי

דב' לב 25 (א: בָּחוּר)[163]
בַּחוּר – סוראי
< בָּחוּר – נהרדעי>

דב' לג 10 (א:מזְבְּחֶךָ)[164]
[מזבחָך] – סוראי
מזבחֶך – <נהרדעי>

דב' לג 16 (א: וּלְקָדְקֹד)[165]
ולקֳדקֹד – סוראי
ולקדקֹד – נהרדעי

יהו' ח 33 (א: לְבָרֵךְ)[166]
לברך – סוראי
לְבָרֵךְ – נהרדאי

יהו' יד 2 (א: בגורל)[167]

---

[162] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 26,27 (מס' 12), דב' כח 35: קדקך (ק' ראשונה בשורוק, שנייה בחולם, בניקוד בבלי; וצ"ל: קדקדך) – קדקך (ק' ראשונה ושנייה בחולם, בניקוד בבלי; וצ"ל: קדקדך) לנה[רדעי]; ייבין, בבלי, עמ' 978; ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, עמ' 137 (כאן לא העיר על הטעות של חסרון הד' השנייה). וראה להלן אותו חילוף בדב' לג 16 (ולקדקד).

[163] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 26,25 (מס' 12): [דב' לב 25 בָּחוּר] – סוראי אמרין בחור (בניקוד בבלי: פתח ושורוק) דקרן באור'. ייבין, בבלי, עמ' 961; ייבין, אוסף, א, עמ' 442; ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, תשל"ד, עמ' 150-151. כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, דב' לב 25: בַּחוּר – מס"ק: ג פת[ח] לסוראי, מחוץ תשכל (דב' לב 25), תמכתי [! המילה אינה מופיעה בתנ"ך; צ"ל: ונפצתי (יר' נא 22)], זקן (יחז' ט 6). לפי הצעתי לתיקון, הכוונה היא לפסוק ביר' נא 22: "ונפצתי בך בחור ובתולה" (המילה "ונפצתי" גם נמצאת פעמיים לפני כן בפסוק). גם ייבין, בבלי, עמ' 962 הפנה לכ"י פריס ושם העתיק "ונפצתי", ושכח להעיר שזהו תיקון משוער.

[164] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 26,27 (מס' 12), דב' לג 10: מזבְּחַךְ (בניקוד בבלי) – "חיט (=שוא) לסור[ראי]; ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, עמ' 154. לפי ייבין, בבלי, עמ' 749, 998, וכן ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, עמ' 154, נראה שהכוונה שסוראי מנקדים ך' שוואית ולא קמוצה; ייבין, אוסף א, עמ' 443.

[165] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S K 26,27 (מס' 12), דב' לג 16: ולקדקד (ק' ראשונה בשורוק, שנייה בחולם, בניקוד בבלי) – לקדקד (ק' ראשונה ושנייה בחולם, בניקוד בבלי; זהו חילוף בניקוד, ולא התכוון לרשום חילוף בוי"ו תחילית) לנהר[דעי]; ייבין, בבלי, עמ' 375, 978; ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, עמ' 155. וראה לעיל, אותו חילוף בדב' כח 35 (קדקדך).

[166] כ"י ל", רשימה של חמש "לברך" (=לבֵרך) [בלישנא] בנ"ך, ובסוף: "וסור' מוסיפ' ויהי כשאר כלה יצחק (בר' כז 30), וירא בלעם (במ' כד 1), וכל ישראל (יהו' ח 33)". ראה ברויאר, כ"י ל", עמ' 628-629. כפי שהעיר ברויאר, שם הערה 1, מהערה זו יש להסיק שבשני מקומות בתורה ובמקום אחד ביהושע רק סוראי מנקדים "לבֵרך", ר' בפתח; לעומתם, החולקים (נהרדעי) מנקדים "לבֵרך", ר' בצירי; ובכל שאר המקומות בתורה ובמקום אחד בנ"ך, כולם מסכימים בעניין הניקוד "לבֵרך", ר' בצירי.

בגורַל – סוראי
<בגורָל – נהרדעי>

שופ' ט 45 (א: נלחָם)[168]
<נלחַם> – סוראי
נלחָם – <נהרדעי>

שמ"א ב 10 (א: וְיָרֵם)[169]
ויָרָם – סוראי
וְיָרֵם – נהרדעי

מל"א יב 33 (א: ויעַל)[170]
<ויעַל> – סוראי
ויעֶל – <נהרדעי>

מל"ב טז 6 (ל: אֲרָם; ר' בזקף)[171]
ארַם – סוראי
<אָרָם– נהרדעי>

יש' מט 4 (א: משפטי אֶת ה' ופעלתי אֶת אלהי)[172]
<אּת, אּת (ת' דגושה, בניקוד בבלי) – סוראי>

---

[167] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, במ' לו 3): גורל ד' דק במיפתח פומא (=פתח), ומגרל דהוא חס' (במ' לו 3), בגורל נחלתם דסוראי (יהו' יד 2), ויעל גורל (יהו' יח 11), כי לא ינוח (תה' קכה 3). עופר, בבלית, עמ' 526; גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 244; ברויאר, כ"י ל״, עמ' 667 (כאן לא מציינים לגבי יהו' יד 2 שזה לדעת סוראי).

[168] כ"י ל״ (שמ' יד 25), נלחָם ג' דמיטע' (=וקוראים בפתח), וסימנהון "ויסר את אפן מרכבתיו" (שמ' יד 25), ואבימלך (שופ' יט 45), ומלך ארם (מל"ב ו 8); ופלוג' סוריא (!) על אבימלך (שופ' יט 45; היינו, לדעתם יש לנקד בפתח). ראה ברויאר, כ"י ל״, עמ' 325 ובהערות.

[169] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3 (במ' יז 2), מס"ג: וְיָרֵם ב לנהרדעי <מחתת (במ' יז 2)>, קרן משיחו (שמ"א ב 10), ופליגי סוראי על בתר[אי], ואמרי ויָרֵם. ייבין, בבלי, עמ' 636; עופר, בבלית, עמ' 263 (ויש לתקן שם את מראה המקום של "קרן משיחו").

[170] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, בר' ח 20): ויעל (ע' בצירי בבלית = בנין הפעיל בניקוד בבלי) כ"ד בע, עלת (בר' ח 20)...ויעש ירבעם חג (מל"א יב 32), ושל'[אחריו] (מל"א יב 33) – פולג דסוראי,... [בסך הכל רשומים כ"ד מקרים]; וסוראי חשבין כ"ג (ולא כ"ד), מפקין על המזבח תנינא (היינו: מוציאים את הדוגמה של מל"א יב 33 מן המניין, שלדעתם "ויעל" שם מנוקדת בפתח [=בנין קל בניקוד בבלי] ולא בצירי). ראה ייבין, בבלי, עמ' 738; עופר, בבלית, עמ' 366-367 והערות 245, 247 (לפי פירושו, דעת סוראי מתכוונת למקרה הראשון של "ויעל על המזבח" במל"א יב 33 ולא השני; ונוסיף שלשון המסורה כאן איננה בהירה מספיק); גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 220 (ושם נעלמה ממנו משמעות המילה "בתר" שברשימה: "לקול תתו בתר'"; והכוונה יר' נא 16, ולא יר' י 13). ראה גם את הערותיו של ברויאר לרשימה בכ"י ל״ (שם אין הערות לגבי דעת החולקים), עמ' 87, המפנה לגינצבורג, מסורה.

[171] כ"י ל״, (בר' כח 2), מס"ג: ארם ד' זקף קמץ וסימנהון קום לך (בר' כח 2), פתח החלון (מל"ב יג 17), בעת ההיא השיב (מל"ב טז 6), בטרם (יחז' טו 57), קו ב ב סימן; וסור' מוסיף (=כאן הכוונה: מוסרים) קום לך, אלה בני לאה (בר' מו 15), בעת, בטרם, ק א ב ב סימן. ראה ברויאר, כ"י ל״, עמ' 166 ובהערות 2-4. סוראי מסכימים לגבי ג' מהמקרים של "ארם", ר' בקמץ ובזקף, אבל חולקים בעניין מקרה אחד: לסוראי הוא בבר' מו 15 ולא מל"ב טז 6.

[172] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 258, 8b, יש' מט 4: אּת ה'... אּת (דגש בניקוד בבלי, פעמיים, המציין: "את" = עם, ראה ייבין, בבלי, עמ' 1120) – את < > לנהר' < >; ייבין, בבלי, עמ' 1122. נמצא שיש מחלוקת בין נהרדעי וסוראי, אם יש דגש באות ת' של "את"; אולי לדעת נהרדעי אין דגש.

את, את <(ת' רפויה)> – נהרדעי

יש' נה 1 (א: לַמַּים)[173]
לַמָּיִם – סוראי ומחוזנאי
<לַמַּיִם – נהרדעי>

יר' נא 22 (א: בָּחור)[174]
בַּחור – סוראי
< בָּחור – נהרדעי>

יחז' ט 6 (א: בָּחור)[175]
בַּחור – סוראי
< בָּחור – נהרדעי>

יואל ד 4 (א: [עלָי] ואם גמלים אתם עלַי [שתיהן ל' בזקף])[176]
עלָי [המקרה השני; ל' בזקף] – סוראי
עלַי [המקרה השני; ל' בזקף] – נהרדעי

תה' לא 14 (א: עלָי; ל' באתנחתא)[177]
עלָי [ל' בזקף] – סוראי

---

[173] כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, heb. e.77, 19b (=מס' 1; שמ' יז 3): לַמָּיִם (בניקוד בבלי) ב' דק, ויצמא (שמ' יז 3), ואדירהם (יר' יד 3), וסוראי ומחוזנאי מוספין הוי כל צמא (יש' נה 1); ואית למים (=לַמַּיִם) בע, ויצמא מאד <צ"ל: ויצא (מל"ב ב 21)>, ומחוזנאי מוספין ואדריהם שלחו (יר' יד 3), ומערבאי מוספין והשלחתי רעב (עמ' ח 11). וייל, מסורה בבלית 1 (*Textus* 3, 1963), עמ' 85-86 (הצעת התיקון); ייבין, בבלי, עמ' 1066 והערה 15; עופר, בבלית, עמ' 431-432 והערות 21, 23. ראה גם כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, (שמ' יז 3, לַמַּים), מס"ק – ה דג, וס[ימנהון] ויצמא (שמ' יז 3), רפאתי למים (מל"ב ב 21), שלחו צעיריהם (יר' יד 3), ולא צמא (עמ' ח 11), וסוראי מוספין הוי כל צמא (יש' נה 1). אף שהכותרת מציינת שיש ה' מקרים, נמנו רק ארבעה. המסרן הכיר את החיסרון והוסיף סימן אחרי המקרה השני לציין שיש משהו חסר. על הבעייתיות בהערה זו, ראה עופר, בבלית, עמ' 263 והערה 8. וראה גם כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, יש' נה 1, לַמַּים, מס"ק: לסוראי ו' דגש'. וראה עוד ברויאר, כ"י ל[ה], עמ' 336.

[174] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, דב' לב 25: בַּחוּר – מס"ק: ג פת[ח] לסוראי, מחוץ תשכל (דב' לב 25), תמכתי [! המילה לא מופיעה בתנ"ך; צ"ל: ונפצתי (יר' נא 22)], זקן (יחז' ט 6). לפי הצעתי לתיקון, הכוונה הוא לפסוק יר' נא 22: "ונפצתי בך בחור ובתולה", (המילה "ונפצתי" גם נמצאת פעמיים לפני כן בפסוק). גם ייבין, בבלי, עמ' 962 הפנה לכ"י פריס, ושם העתיק "ונפצתי", ושכח להעיר שזהו תיקון משוער.

[175] ראה הערה 174.

[176] כ"י קיימברידג' T-S D 1, 77 (מס' 34): עָלַי ג' באוקומי (=זקף) לנהרדעי – גמלים (יואל ד 4; המקרה השני של "עלי" בפסוק: [עלי,] ואם גמלים אתם עלי), בהוסדם (תה' לא 14), צורי [צ"ל: צירי (דנ' י 16)]; וסוראי עלָי קרן בכולהון קמצין. קדמ' עלָי דפסוקא ("עלי" הראשון ביואל ד 4), תינ' עָלַי למע'[רבאי]. ייבין, בבלי, עמ' 1143 (יש לתקן שם: במקום "עורי" (איוב ל 30) > "צורי", וצ"ל: "צירי" (דנ' י 16), וכן נמצא בכ"י ל[ה]). וראה ברויאר, כ"י ל[ה], עמ' 595-596 (רשימה של "עלַי ה' באוקי'" – בלי לציין את דעתם של סוראי) וההערות שם.

[177] כ"י קיימברידג' T-S D 1, 77 (מס' 34): עָלַי ג' באוקומי (=זקף) לנהרדעי – גמלים (יואל ד 4; המקרה השני של "עלי" בפסוק: [עלי,] ואם גמלים אתם עלי), בהוסדם (תה' לא 14), צורי (איוב ל 30); וסוראי עלָי קרן בכולהון קמצין. קדמ' עלָי דפסוקא ("עלי" הראשון ביואל ד 4), תינ' עָלַי למע'[רבאי]. כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' לא 14 (עָלַי [בניקוד בבלי]), מס"ק – עָלַי [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 1143. דעת סוראי בכ"י לונדון (עלי) הוא הפך דעתם שבכ"י קיימברידג' (עלָי).

עלי [ל' בזקף] – נהרדעי

תה' קלג 2 (א: יֹרֵד)[178]
יֹרֵד – סוראי
יֹרֵד – <נהרדעי>

משלי ח 27 (א: בַּהֲכִינוֹ)[179]
בַּהֲכִינוֹ – סוראי
בְּהֲכִינוֹ – נהרדעי

משלי כג 34 (א: לֵב יָם)[180]
לֵב יָם – סוראי
<לַב יָם – נהרדעי>

משלי ל 19 (א: לֵב יָם)[181]
לֵב יָם – סוראי
<לַב יָם – נהרדעי>

משלי ל 28 (א: תְּתַפֵּשׂ)[182]
תְּתַפֵּשׂ – סוראי
תִּתָּפֵשׂ – נהרדעי

איוב כט 18 (א: וְכַחוֹל)[183]

---

[178] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S A 39,21, תה' קלג 2: יֹרֵד (בניקוד בבלי; כך ציין ייבין ר' פתוחה, אם כי אינני מזהה את הניקוד מעל הרי"ש), בשורה מעל המילה: יֹרֵד (בניקוד בבלי) בס[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 438, אוסף ג, עמ' 104.

[179] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 42א (משלי ח 22: בַּהֲכִינוֹ [בניקוד בבלי]), מס"ק – בְּהֲכִינוֹ [בניקוד בבלי] דק לסור'; מס"ג: ונהרדעי בְּהֲכִינוֹ קרן. קאלה (1902), עמ' 18, 85; ייבין, בבלי, עמ' 656; פירוש מוטעה של ההערה (וללא ניקוד) אצל וייל, *Textus* 2, 1962, עמ' 105. כ"י קיימברידג' T-S, D 1,77 (מס' 34): בהכינו (=בְּהֲכִינוֹ) דק לסור', בְּהֲכִינוֹ [בניקוד בבלי] לנהרדעי; ייבין, שם.

[180] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. I B 3, יר' נא 1 (לב [צירי בניקוד בבלי] קמי) – מס"ק: ...; לב דק, ל (אפשר שיש כאן כפל גרסה [דק, ל], או שיש לתקן: לב קמי ל = לב בביטוי "לב קמי" מנוקדת בצירי ולא בפתח), וסוראי מוסיפין כל דגבי ים לב. ראה ייבין, בבלי, עמ' 783; נדמה שייבין פירש במקרה הזה שלא הייתה דעה חולקת (שניקדה פתח בשני המקרים במשלי), אלא שסוראי רק צירף למקרה של "לב קמי" את שני המקרים של "לב ים". מכל מקום, מהלשון "וסוראי מוסיפין" נראה שיש דעה שנייה חולקת, שניקדה גם "לב ים" (פעמיים במשלי), למ"ד בפתח, כרגיל בניקוד בבלי.

[181] ראה בהערה 180.

[182] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 57א (משלי ל 28; תְּתַפֵּשׂ [בניקוד בבלי]): מס"ק – (מעל המילה): דק לסו'[ראי]; (בגיליון): תְּתָפֵשׂ לנ'[הרדעי]. קאלה (1902), עמ' 18 (ויש לתקן שם את מספר הפסוק). כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (משלי ל 28: תְּתָפֵשׂ [בניקוד בבלי]), מס"ק – (מעל המילה): למ[ערבאי]; (בגיליון): תְּתָפֵשׂ [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 506. בהערה זו, בעימות הדעות שבין מערבאי וסוראי, סוראי אכן משקף את דעת סוראי ולאו דווקא את המסורת הבבלית בכללה (שהרי נהרדעי חולקים עליהם, כפי שלמדנו מכ"י ברלין Or. Qu. 680).

[183] רד"ק, ס' השרשים, 'חול' (בסוף הערך): "וראיתי בספר מדויק ירושלמי: 'וכחול ארבה ימים' (איוב כט 18) – בשורק לנהרדעי, ובחולם למערבאי". כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, Marsh. Or.1 (נויבואר K18; 19), 299ב

וכחוֹל – מערבאי
וכחוּל – נהרדעי

איוב ל 30 (א: עלָי [ל' באתנחתא)[184]
עלָי – סוראי
עלַי – נהרדעי

איכה ג 3 (ל: יַהֲפֹךְ)[185]
יַהֲפֹך – סוראי
יְהֲפֹך – <נהרדעי>

נחמ' י 12 (ל – רְחוֹב)[186]
רְחוּב – סוראי
רְחוֹב – מערבאי <ונהרדעי>

נחמ' יג 27 (ל: הֲנַשְׁמַע)[187]
הנשמָע – סוראי

(איוב כט 28: וְכַחוֹל) – הערה בגיליון: "נמצא בספר מדוייק ירושלמי, וכחוּל לנהרדעי בשורק, ולמערבאי בחולם; אך המסורת מוכיח כי הוא בחוֹלם" (ראה בכתב היד הזה, בר' כב 17 [וכחוֹל] – מס"ג: וכחול - ב' ומב' [=ומתרי] לישני: בר' כב 17, איוב כט 18). כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Kings 1, 16ב (בר' כב 17: וְכַחוֹל), מס"ק – ב' בתרי ליש' וְכַחוֹל ארבה ימים (איוב כט 18) למערבאי, ולנהרדעי לית דכו' וקורין וְכַחוּל ארבה ימים, והוא שם עוף. מנחת שי, איוב כט 18; ברונס, *Repertorium* XIII, 1783, עמ' 98; שטראק, *Prolegomena* (1873), עמ' 41; גינצבורג, מבוא, עמ' 515 הערה 2. היפוך הדעה של נהרדעי (להלן פומבדיתא) נמצא בדברי יעקב אל-קרקסאני, החכם הקראי מן המאה העשירית, כתאב אלאנואר, מאמר ב, שער יז, מהדורת L. Nemoy, ח"א, עמ' 139 (בתרגומו לעברית של ב' קלאר): "כגון שאנשי פומבדיתא קוראים 'וְכַחוֹל ארבה ימים' (איוב כט 18), ואנשי סורא קוראים 'וכָחול' [אפשר לשער, שהכוונה לניקוד: 'וכַחוּל']". ראה ב' קלאר, מחקרים ועיונים, בלשון בשירה ובספרות, תל-אביב תשי"ד, עמ' 325, והערה 27 = עניני לשון, ח' ילון (עורך), ירושלים מרחשון תש"ג, עמ' 35 והערה 27 (ביחס ל'פומבדיתא': במקור כתוב 'אלאנבארין', ואנבאר היא פומבדיתא; ראה לעיל, הערה 49. ועוד, פומבדיתא הייתה יורשתה של נהרדעא לאחר שנחרבה, ועל כן נקראה על שמה); ייבין, בבלי, עמ' 759. וראה G. Vajda, *REJ* 7, 1946/7, עמ' 92, עמ' 93 והערה 1; וייל, *Textus* 2, 1962, עמ' 107. קלאר (וכן ייבין בעקבותיו) ניקד את דעת סורא בדיוק כמו שנדפס במהדורת נימוי ("וכָחול"); ואילו Vajda, בעקבות ההערה על אתר בתנ"ך BH3 (שיש חילוף בניקוד, ולנהרדעאי: וכחוּל), תיקן (בלי לציין זאת) את דעת סורא בדברי קרקסאני: "וְכַחוּל" (בתעתיק לועזי); והלך בעקבותיו וייל. אף לנו נראה שהתיקון הזה סביר ומשקף את היפוך הדעות שנמצא במקורות שבתחילת הערה זו (רד"ק: נהרדעי [וכחוּל] מול מערבאי [וכחוֹל]; קרקסאני: פומבדיתא/נהרדעא [וכחוֹל] מול סוראי [וכחוּל]).

[184] כ"י קיימברידג' T-S D 1, 77 (מס' 34): עָלַי ג' באוקומי (=זקף) לנהרדעי – גמלים (יואל ד 4; המקרה השני של "עלי" בפסוק: [עלי,] ואם גמלים אתם עלי), בהוסדם (תה' לא 14), צורי (איוב ל 30); וסוראי עָלַי קרן בכולהון קמצין. קדמ' עָלַי דפסוקא ("עלי" הראשון ביואל ד 4), תינ' עָלַי למע'[רבאי]. ייבין, בבלי, עמ' 1143.

[185] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S NS 247,16, איכה ג 3: יְהֲפֹךְ (בניקוד בבלי), בגיליון: לסור'[ראי] יַהֲפֹךְ (בניקוד בבלי) מס; ייבין, בבלי, עמ' 454.

[186] כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 1502, רְחוֹב (נחמ' י 12; בניקוד בבלי), מסורה קטנה (מצד ימין), רְחוּב (בניקוד בבלי) לס[וראי], דק ושל', וכול' רחום (=רְחוּם; היינו, רק כאן כתוב "רחוּב" עם שורק ובי"ת, ובשאר המקומות כתוב "רחום" עם שורק ומ"ם סופית). במס"ק מצד שמאל: למ[ע] (=למערבאי, מנקדים כפנים: רְחוֹב).

[187] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S N.S. 246,26[2], נחמ' יג 27: הַנ< > (בניקוד בבלי; גם רואים פתח בהמשך, אף שהאות מ"ם לא שרדה), בגיליון: לס[וראי] הנשמָע (בניקוד בבלי, כך קרא ייבין); ייבין, בבלי, עמ' 497, ייבין, אוסף ג, עמ' 342. בצילום אני רואה בגיליון: []ס' [ ] – עם קמץ בהמשך, אף שלא רואים את האות מ"ם. נמצא שהמחלוקת היא בניקוד האות מ"ם, בקמץ (סוראי) או בפתח (כנראה נהרדעי).

הנשמע – <נהרדעי>

דה"א ד 14 (א: וּמְעוֹנֹתַי)[188]
ומעוֹנָתי – סוראי
<ומעוֹנֹתי – נהרדעי>

דה"א ו 42 (א:יַתֵּר)[189]
יַתַר – סוראי
<יַתֵּר – נהרדעי>

דה"א ו 46 (א: מְמִשְׁפַּחַת)[190]
ממשפחֹת – סוראי
< ממשפַּחַת – נהרדעי>

דה"א ו 56 (א: מְמִשְׁפַּחַת)[191]
ממשפחֹת – סוראי
< ממשפַּחַת – נהרדעי>

דה"א יז 11 (א: מָלְאוּ)[192]
מִלאו – סוראי
<מָלאו – נהרדעי>

דה"ב כו 7 (א: בגור בָּעַל)[193]
בַּעל – סוראי
<בָּעל – נהרדעי>

---

[188] כ"י קיימברידג' T-S A 38,15, דה"א ד 14 (וּמעוֹנֹתַי [בניקוד בבלי])‏, מס"ק – (מעל המילה): במיפתח פומא דק (=פתח)‏, (בגיליון): וּמעוֹנָן [בניקוד בבבלי; =וּמעוֹנָתַי] בס[וראי]. קאלה, מסרנים בבליים, עמ' 84, 149; ייבין, בבלי, עמ' 1024. יש לציין שבכ"י ברלין Or. Qu. 680 הניקוד בפנים הוא כמו הפנים של כ"י קיימברידג': וּמעוֹנֹתַי, נ' בחולם בבלי (וכן קרא ייבין, שם)‏; ואילו קאלה, שם, עמ' 150, העתיק: וּמעוֹנָתַי, נ' בקמץ בבלי.

[189] כ"י קיימברידג' T-S A 38,15, דה"א ו 42 (יַתֵּר [בניקוד בבלי])‏, מס"ק – יַתַר בס'[וראי]. בכ"י ברלין Or Qu. 680, הניקוד הוא כמו סוראי: יַתַר [בניקוד בבלי]. ייבין, בבלי, עמ' 1190.

[190] כ"י קיימברידג' T-S A 38,15, דה"א ו 46 (מְמִשׁפַּחַת [בניקוד בבלי])‏, מס"ק: ממשפחֹת [בניקוד בבלי] בס'[וראי]. קאלה, מסרנים מזרחיים, עמ' 87, 149; ייבין, בבלי, עמ' 1016.

[191] כ"י קיימברידג' T-S A 38,15, דה"א ו 56 (ממשפַּחַת [בניקוד בבלי])‏, מס"ק: ממשפחֹת [בניקוד בבלי] בס[וראי]. קאלה, מסרנים מזרחיים, עמ' 87, 149 (בעמ' 49 יש לתקן את מספר הפסוק: 55 < 56)‏, ייבין, בבלי, עמ' 1017. בכ"י ברלין Or. Qu. 680, הניקוד הוא כמו בכ"י קיימברידג': ממשפחַת, ח' בפתח; קאלה, שם, עמ' 150; ייבין, שם. להבהרת הערת המס"ג בכ"י ל[מ], במ' כז 1, בעניין הניקוד של משפחַת-משפחֹת (וכפי שציין ברויאר, עמ' 629 סוף הערה 1, הנוסח המשובש של ההערה בכ"י פריס 1-3, אפשר לתקנו ע"פ הנוסח בכ"י ל[מ])‏, ראה עופר, בבלית, עמ' 525 הערה 171.

[192] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. III B 366 (אנטונין 366)‏, דה"א יז 11: מָלאו (בניקוד בבלי), בגיליון: מִלאו (בניקוד בבלי) בס[וראי]; ייבין, בבלי, עמ' 659; ייבין, אוסף ג, עמ' 72.

[193] כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L510, [99א] (דה"ב כו 7, בָּעַל [בניקוד בבלי]) – מס"ג: בָּעל – בַּעל [שניהם בניקוד בבלי] קרן סוראי. ייבין, בבלי, עמ' 846.

שני מקרים שסוראי מציינים שיש שמשתבשים בהם ומחליפים את הניקוד,
היינו: מנקדים "כלי" ל' צרויה במקום ל' חרוקה:[194]
בכלי הרעים (שמ"א יז 40)
כלי פז (איוב כח 17)

לא הובהר מה בדיוק המחלוקת
באת (בכ"י א: בָּאת) ב' דק
אי מזה באת (בר' טז 8)
באת לחסות (רות ב 12)
[ ]סור'[195]

חילופי טעמים

מלרע-מלעיל
במ' לב 10 (ל: וַיִּשָּׁבַע, ב' בטפחא)[196]
וישבע (בטעם למרע) – סוראי
וישבע (בטעם מלעיל) – נהרדעי

דב' לג 7 (א: ויאמַר, ר' בטעם סגול)[197]
ויאמַר, <בטעם מלרע> – סוראי
ויאמַר, בטעם מלעיל – <נהרדעי>

---

[194] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, במ' לא 50): כלי ח' דמיש' בה – {איש אשר מצא] כלי זהב (במ' לא 50 [ועוד ז' מקרים]), וסוראי מוסיפין בכלי הרעים (שמ"א יז 40), כלי פז (איוב כח 17). עופר, בבלית, עמ' 504 והערות 62, 65; גינצוברג, מסורה, ג, עמ' 238; והשווה שם, כ' 339 (עמ' 46), במסורה הטברנית מוסרים "כְּלִי ז' מטעין דסבי' כְּלִי וסי'". וראה עוד ברויאר, כ"י ל"מ, עמ' 653 (הרשימה, "כלי ז' דמיטע'", אינה מציינת את התוספות של סוראי).

[195] כ"י אוקספורד, ספריית בודליאנה, heb. d 62, 44a ; ייבין, אוסף, א, עמ' 429; ייבין, בבלי, עמ' 633 הערה 3; עופר, בבלית, עמ' 402. ייבין שיער שאולי יש כאן מחלוקת לסוראי; ובכ"י ס"פ אנטונין 792, מנוקד: "בָּאתָ" (בניקוד בבלי).

[196] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, במ' לב 10): וישבע ג' בדיגרא (=מלרע) – ויחר אף ייי דסור[אי] (במ' לב 10), [לבלתי עבר]י (דב' ד 21); בחי העו[לם] (דנ', יב 7), ובתרא [פולג]...; (מס' 11, דב' ד 21): וישבע ב' דק – לבלתי עברי (דב' ד 21), בחיי עולם (דנ' יב 7) – בתר' פול', וסוראי מוספין ויחר אף ייי (במ' לב 10). עופר, בבלית, עמ' 506, 546-547 והערה 133 (ועם הצעה נוספת לפירוש המחלוקת); גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 238, 264; ייבין, בבלי, עמ' 506; ברויאר, כ"י ל"מ, עמ' 683, ובהערות.

[197] כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה, heb. d 62 ,44 (מס"ג בבלית, בר' טז 8): ויאמר מר ("מר" יד שנייה, לא ברור משמעה) ניגדא [צ"ל: ניגרא = טעם מלעיל] ד' [בשיריא = טעם בבלי = סגול טברני] באור', הגר (בר' טז 8), הגוי (בר' כ 4), הקרה (בר' כד 12), וזאת ליהודה (דב' לג 7), בתר [פלוגתא דסו]ראי; ואית דמס' ויאמר ד' ניפצא. ראה ייבין, ס' הזיכרון לחנוך ילון, עמ' 105; ייבין, בבלי, עמ' 585; עופר, בבלית, עמ' 213 (ושם במקום "מלרע" צ"ל: מלעיל), 401-402 והערה 433. ייבין מסיק שההערה, שאינה ברורה כל כך, מציינת שיש ד' מקרים של "ויאמַר" בטעם שיריא שהם מלעיל. ונוסיף, שמסוף ההערה נראה שסוראי חולקים על הדוגמה האחרונה (דב' לג 7) וסוברים ששם הטעם הוא מלרע.

יחז' ג 15 (א: וָאֹשֵׁב [ש במרכא] שם)[198]
ואשב (בטעם מלרע) – סוראי
ואשב (בטעם מלעיל) – <נהרדעי>

איכה ב 19 (ל: רִני [טעם מלעיל])[199]
רני (טעם מלעיל) – סוראי
רני (טעם מלרע) – נהרדעי

אוקומי (=זרקא) – אתנחתא?
יר' יד 18 (א: אל-ארץ [בטעם טפחא מתחת לאל"ף של "ארץ")[200]
ארץ (אוקומי=זרקא מעל לאל"ף) – סוראי
<ארץ – נהרדעי>

עם פסק – בלי פסק
שמ' לה 35 (ל: חרש ו וחשב [טעם פסק אחרי "חרש"])[201]
חרש – סוראי
<חרש ו – נהרדעי>

[198] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 1549 (מס' 11, דב' ט 9): ואשב ב' דק, ואשב בהר (דב' ט 9), ואשב שם (יחז' ג 15), ופולג לסורא' על בתרא; ובדומה לכך כ"י לימ, ראה ברויאר, עמ' 699 (והערתו); וראה כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S B 4, 28 (מס"ג בתחתית העמוד, בפנים נוסח ות"א): <ו>אשב ניג' (=מלעיל) ב' דק, ואשב ב<ה>ר (דב' ט 9), ואשב ש<ם (יחז' ג 15), ופול'> לס' על בתר. ראה גינצבורג, מסורה, ג, עמ' 258; ייבין, בבלי, עמ' 605; עופר, בבלית, עמ' 566.

[199] כ"י ברלין Or. Qu. 680, 67א (איכה ב 19) – רנִי [נקודה מתחת לנו"ן מציינת הטעמה מלרע] כת' ודק והוא בדיגרא [=טעם מלרע; ראה ייבין, בבלי, עמ' 246] לנהרדעי, וסוראי רִני [נקודה מתחת לרי"ש מציינת הטעמה מלעיל] קרן. ייבין, בבלי, עמ' 251, 621. ויל, *Textus* 2, 1962, עמ' 106 (יש לתקן את פיסוק ההערה: הפסיק צריך לבוא אחרי המילה "לנהרדעי" ולא לפניה).

[200] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. I B 3, יר' יד 18 (ארץ [פתח/סגול וסגול בניקוד בבלי]) – חַ' באוקומי לסוראי. לפי סוראי, יש שמונה מקרים של "ארץ" שבהם האלף בסגול ובטעם אוקומי = זרקא. ראה ייבין, בבלי, עמ' 836, המשער שאולי הדעה החולקת סוברת שבמקרים האלה הטעם הוא אתנחתא.

[201] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3 (במ' לה 35): חרש ו – פס[ק], ב דס[פרא], פולג לסוראי.

חילופי פתוחות, סתומות וסדורות
על פי הערות בגיליונות של כתבי יד

(א) 8 חילופים של נהרדעי הנתמכים על ידי הרשימות הבבליות של הפרשיות[202]

בר' ג 16 (א: אל האשה – סתומה)[203]
אין פרשה – סוראי
סתומה – <נהרדעי>

שמ' יב 1 (א: ויאמר ה' דהחדש הזה - סתומה)[204]
<סתומה – סוראי>
פתוחה – נהרדעי

שמ' כג 26 (א: לא תהיה משכלה – סתומה)[205]
סדורה – סוראי
סתומה – נהרדעי

שמ' כד 12 (א: ויאמר ה' ...עלה אלי ההרה – סתומה)[206]

---

[202] (א) "הלין פיסקי דפליגין עליהון נהרדעי....(רשימה של 70 פרשיות), כול' סתומין..." – כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (הכוונה כאן היא לרשימה האמצעית בכתב היד); גינצבורג, מבוא, עמ' 981. (ב) "אילו הפסקיות פתוחות וסתומות וסדורות שבתורה" – כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156; י' עופר, "רשימה בבלית של פרשיות פתוחות וסתומות בתורה", משאת אהרן, מחקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, מ' בר-אשר, ח"א כהן (עורכים), ירושלים תש"ע, עמ' 409-434; ושם בתחילת בראשית, בסוף שמות ובסוף דברים (לאחר חומר נוסף) מציינים את הפסקאות (מכל הסוגים) שחולקים עליהן נהרדעי, ומדי פעם בתוך הרשימה מציינים מחלוקת בין סוראי ונהרדעי. הראשון שגילה את הרשימה השנייה שלעיל מבין האוסף השני של פירקוביץ היה שטראק, ורמז אליה במאמרו בס' קוהוט, עמ' 568; ושם כינה את כתב היד: "Mas 8". על אף שנקבעו מספרים חדשים לכתבי היד באוסף השני של פירקוביץ, ועל אף שהמספרים שקבע שטראק לא נשמרו, הודות לרמיזתו זכיתי לגלות מחדש את כתב היד באוגוסט 1990, בביקורי בספרייה בסנט פטרבורג. וזאת בעזרת הספרן דאז ד"ר לבדב, שבטובו תרגם עבורי כרטיסים רבים בכרטסת הידנית (ברוסית) של הספרייה.

[203] כ"י קיימברידג', ספריית האוניברסיטה, T-S D 1,8 (מס' 3): אל האשה (בר' ג 16) – בראש פסוקי בע, וסתום ונקוד ופולג, וסוראי לא כתבין פיסקא. ראה גם כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), שלפי נהרדעי "אל האשה" היא סתומה (אבל גם ברשימה הראשונה שם "אל האשה" נקבעה כסתומה); עופר, בבלית, עמ' 252, 319; גינצבורג, מבוא, עמ' 981. וכן כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגין עליהון ספרי נהרדעי... אל האשה... סת[ומה]; עופר, ס' דותן, עמ' 413. גם ברשימה הרגילה שם, יש פרשה סתומה בבר' ג 16 ("אל האשה...סת'"); עופר, עמ' 409.

[204] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' יב 1): ויאמר ה' דהחדש הזה (סתומה 3) – פליג' ביה נהרדעי ואמ' פתוח. וכן כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגי עליהון ספרי נהרדעי... וידבר דהחדש... פת[וחה]; עופר, ס' דותן, עמ' 418.

[205] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 88 (שמ' כג 26): לא תהיה משכלה (אין פרשה) – פיס' סת' לנהר' (ההערה כתובה מול השורה הקודמת לתחילת הפרשה); כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' כג 26): לא תהיה משכלה (סתומה 1) – פליג' סור' ואמ' סד'. ועוד, "לא תהיה משכלה" היא מבין המילים שראוי לנקד בה נקודה לפני המילה "לא" כדי לציין שיש מחלוקת בחלוקת הפרשה כאן (ברשימה של הנקודות כללו את הדוגמה, אבל בטעות השמיטו את הנקודה); ראה עופר, בבלית, עמ' 244. ראה גם כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), שלפי נהרדעי "משכלה" היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981 (אבל גם ברשימה הראשונה שם "משכלה" נקבעה כסתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 978); וכן כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגי עליהון ספרי נהרדעי... לא תהיה <משכלה>... סת[ומה]; עופר, ס' דותן, עמ' 419.

<סתומה – סוראי>
סדורה – נהרדעי

שמ' לו 14 (א: ויעש יריעת – פתוחה)[207]
פתוחה – סוראי
<סתומה – נהרדעי>

שמ' לו 23 (א: ויעש את הקרשים – אין פרשה)[208]
<אין פרשה – סוראי>
פתוחה – נהרדעי

במ' א 48 (א: וידבר ה' דאך את מטה לוי – פתוחה)[209]
פתוחה – סוראי
סתומה – נהרדעי

במ' ח 1 (א: וידבר ה' דבהעלתך – פתוחה)[210]
<פתוחה – סוראי>
סתומה – נהרדעי

---

[206] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' כד 12): ויאמר ה'...עלה אלי ההרה (סתומה 1) – סדור לנהר'. וכן כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגי עליהון ספרי נהרדעי... עלי אלי סדור; עופר, ס' דותן, עמ' 419.

[207] כ"י קיימברידג' T-S D 1,71 (רשימת פתוחות וסתומות ומלא וחסר, שמ' ל 26 – לח 28): ויעש יריעת עזים (שמ' לו 14) ס', פ' לסוראי. עופר, בבלית, עמ' 141 הערה 38. ראה גם כ"י ניו יורק, ספריית המסינר, L715 (מס' 51), שלפי נהרדעי "ויעש יריעת" היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981 (אבל גם ברשימה הראשונה שם "ויעש יריעת" נקבעה כסתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 978); וכן כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגי עליהון ספרי נהרדעי... ויעש יריעות סת[ומה]; עופר, ס' דותן, עמ' 419.

[208] כ"י פרמה, ספריית הפלאטינה, די רוסי 695 (פרמה 3228), שמ' לו 23 (אין פרשה): מס"ק: פליגא נהרדעא, הלין אמרי פת[ו]חי. וראה כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: ויעש את הקרשים (שמ' לו 20) סת; [ויעש את הקרשים] (שמ' לו 23) ופליגתא דנהרדעי ודסוראי, הלין אמרי פת והלין אמרי סת, ולא פשיטה לי עד דאתי עזרא לעלמא דאתי ויאמר. ובדומה מנחת שי, ויעש את הקרשים למשכן עשרים קרשים (שמ' לו 23) – בסיפרי דילן לית הכא פרשתא כלל. ובספר תאגי פליגי עליה נהרדעי וסוראי, הלין אמרין פ', והלין אמרין ס', ולא פשיטא לן עד דייתי עזרא לעלמא דאתי ולימא. עופר, ס' דותן, עמ' 417 הניח שהמחלוקת היא על "ויעש את הקרשים" (שמ' לו 20); אולם לדעתנו יש הפלוגרפיה בכתב היד, ויש להשלים, לאור כ"י פרמה 695 ולאור דברי מנחת שי, "ויעש את הקרשים" (שמ' לו 23). כמו כן, משום מה הפעם, שלא כמו מקרים אחרים ברשימה, לא ציטט עופר את ההגהה בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, JTS 2968 (ENA 251), כתב יד שבסופו יש רשימה של פתוחות וסתומות בתורה, עם הגהות בגיליון ביחס לפתוחות וסתומות בס' תגי. וזה לשון ההגהה שם בנוגע ל"ויעש את הקרשים": "פליגי עליה נהרדעי וסוראי, הלין אמרין פ', והלין אמרין ס', ולא פשיטא לן עד דייתי עזרא לעלמא דאתי ולימא. **וזהו על ויעש את הקרשים למשכן עשרי' קרשי' (שמ' לו 23).** כלומר, גם לפי ההגהה המחלוקת היא ביחס לשמ' לו 23 (ולא שמ' לו 20). ואוסיף שלדעתי כל ההגהות האלה בכתב היד בעניין ס' תגי הן בכתיבת ידו של בעל מנחת שי.

[209] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2626 (במ' א 48): וידבר ה' דאך את מטה לוי (פתוחה 1) – פליגי', נהרדעי סתו', וסור פתו'; ראה גינצבורג, מסורה, ג, ח' *641p (עמ' 24), וגינצבורג, מבוא, עמ' 713 והערה 4. ראה גם כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), שלפי נהרדעי "אך את מטה" היא סתומה.

[210] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (במ' ח 1): וידבר ה' דבהעלתך (פתוחה 1) – פליג' ביה נה' ואמ' סת'. ראה גם כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), שלפי נהרדעי "בהעלתך" היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981.

(ב) 7 חילופים של נהרדעי שלא נסתרו על ידי הרשימות הבבליות של הפרשיות[211]

בר' מט 8 (א: פתוחה)[212]
סתומה – סוראי
פתוחה – נהרדעי

שמ' לא 1 (א: סתומה)[213]
סתומה – סוראי
<פתוחה – נהרדעי>

ויק' כה 19 (א: ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה – סתומה)[214]
<סתומה – סוראי>
סדור – נהרדעי

במ' ד 29 (א: בני מררי – סתומה)[215]
<סתומה – סוראי>
סדורה – נהרדעי

במ' יד 1 (א: ותשא כל העדה – אין פרשה)[216]
<סתומה [כך בפנים] – סוראי>
סדורה – נהרדעי

במ' כה 4 (א: ויאמר ה' דקח את כל ראשי העם – אין פרשה)[217]
סדורה – סוראי
<פתוחה – נהרדעי>

דב' יח 14 (א: כי הגוים האלה – אין פרשה)[218]
<סתומה – סוראי>
<פתוחה> – נהרדעי

---

[211] היינו, ברשימה של סתומות לנהרדעי (לעיל, הערה 202), לא נרשמו שם המקרים שהובאו כאן ברשימה (של פרשיות שאינן סתומות).

[212] כ"י פרמה, ספריית הפלאטינה, די רוסי 695 (פרמה 3228), בר' מט 8 (פתוחה 2) – מס"ק: פליג', לסוראי סתומ', לנהרדע' פתח (=פתוחה). (ברלינר, המסורה לת"א, מבוא, עמ' XIV, טעה בפירוש ההערה וייחסה לעניין מחלוקת בניקוד בפסוק 7).

[213] כ"י קיימברידג' T-S D 1, 71 (רשימת פתוחות וסתומות ומלא וחסר, שמ' ל 26 – לח 28): ראה קראתי בשם (שמ' לא 1) פ', סת' לסוראי. עופר, בבלית, עמ' 141 הערה 38.

[214] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 14 (ויק' כה 29): ואיש כי ימכר (בכ"י: סתומה) – מס"ק: פליג' ביה נהר', ואמ' סדור.

[215] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (במ' ד 29): בני מררי (סתומה 1) – פליג' ביה נהר' ואמ' סד'.

[216] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 88 (במ' יד 1): ותשא כל העדה (סתומה 2) – פלוג', סדור לנהר'.

[217] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (במ' כה 4): ויאמר ה' דקח את כל ראשי העם (פתוחה 1) – פליג' ביה סורא' וא'[מרין] סדו'.

[218] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (דב' יח 14): כי הגוים האלה (סתומה 2): פליג' ביה נהר'.

(ג) 4 חילופים של פרשיות סתומות לנהרדעי שאינם מסכימים לרשימות הבבליות של הפרשיות[219]

במ' יז 1 (א: וידבר ה' דאמר אל אלעזר – סתומה)[220]
<פתוחה – סוראי>
<סתומה> – נהרדעי

במ' כז 12 (א: ויאמר ה' דעלה אל הר העברים – פתוחה)[221]
<פתוחה– סוראי >
<סתומה> – נהרדעי

דב' יא 22 (א: כי אם שמר תשמרון – סתומה)[222]
<פתוחה – סוראי>
<סתומה> – נהרדעי

דב' כב 23 (א: כי יהיה נערָ בתולה - סתומה)[223]
<פתוחה – סוראי>
<סתומה> – נהרדעי

(ד) 7 חילופים של נהרדעי שסותרים את הרשימות הבבליות של הפרשיות[224]

שמ' כח 30 (א: ונתת אל חשן המשפט – אין פרשה)[225]
<סתומה – סוראי>
סדורה – נהרדעי

שמ' כט 38 (א: וזה אשר תעשה על המזבח – סתומה)[226]

---

[219] היינו, ברשימה של סתומות לנהרדעי (לעיל, הערה 202), המקרים הבאים שרשמנו כאן של סתומות לנהרדעי לא נמצאים שם.

[220] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (במ' יז 1): וידבר ה' דאמר אל אלעזר (פתוחה 2) – פליג' נהר'.

[221] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (במ' כז 12): ויאמר ה' דעלה אלי על הר העברים (פתוחה 1) – פליג' ביה נהר'.

[222] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (דב' יא 22): כי אם שמר תשמרון (פתוחה 2) – פליג ביה נהר'.

[223] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (דב' כב 23): כי יהיה נערָ בתולה (פתוחה 2): פליג' ביה נהר'.

[224] היינו, בשישה מבין שבעת המקרים הבאים בהמשך רשימתנו (להוציא שמ' כט 38), במקום סדורה או פתוחה יש סתומה ברשימה של סתומות לנהרדעי; ובאחד מאלה (שמ' כח 30) יש סתומה גם ברשימה הבבלית של הפרשיות (לעיל, הערה 202). ועוד, במקרה של שמ' כט 38, לפי הרשימה בכ"י ס"פ, Evr. II C 156 יש פתוחה, ולא סתומה, לנהרדעי, ובנוגע לדב' לא 7, אין שם פתוחה לנהרדעי אלא סדור (ולפי כ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715, יש שם סתומה).

[225] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' כח 30): ונתת אל חשן המשפט (סתומה 1) – סדור לנהר'. אבל בכ"י ניו יורק, ספרית הסמינר, L715 (מס' 51), לפי נהרדעי "ונתת אל חשן" (שמ' כח 30) היא סתומה, גינצבורג, מבוא, עמ' 981; וכן בכ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגי עליהון ספרי נהרדעי... ונתתה אל חשן (שמ' כח 30) סת[ומה]; עופר, ס' דותן, עמ' 419.

[226] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (שמ' כט 38): וזה אשר תעשה על המזבח (פתוחה 2) – פליג' נהרד' ואמ' סתום. אבל בכ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסקי דפלגי עליהון ספרי נהרדעי... וזה

<פתוחה – סוראי>
סתומה – נהרדעי

ויק' כז 26 (א: אך בכור אשר יבכר – אין פרשה)[227]
סתומה – ספר תגי
<פתוחה? סדורה?> - נהרדעי

במ' כג 27 (א: ויאמר בלק את בלעם – אין פרשה)[228]
<סתומה [כך בפנים] – סוראי>
סדור – נהרדעי

במ' כט 12 (א: ובחמשה עשר יום – סתומה)[229]
סתומה – סוראי
פתוחה – נהרדעי

דב' טז 22 (א: ולא תקים לך מצבה – אין פרשה)[230]
<סתומה – סוראי>
<פתוחה> – נהרדעי

דב' לא 7 (א: ויקרא משה ליהושע דחזק ואמץ – סתומה)[231]
<סתומה – סוראי>
<סדור> – נהרדעי

אשר תעשה (שמ' כט 38) פת[וחה]; עופר, ס' דותן, עמ' 419. ובהתאם לכך, אין פרשה זו נכללת בין הסתומות לנהרדעי בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715.

[227] כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 65 (ויק' כז 26 – אין פרשה), הערה בגיליון: סתומ' לספ'[ר] תגי, לר'מ' (=רמב"ם) לא פסיק, ופלי'[גי] עליה נהרדעי. לפי ההערה נראה שלפי נהרדעי יש כאן פתוחה (או סדורה). אבל בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715, פרשה זו, "אך בכור" (ויק' כז 26), נכללת בין הסתומות לנהרדעי; גינצבורג, מבוא, עמ' 981 (גם לפי הרשימה הראשונה בכ"י הסמינר, "אך בכור" [ויק' כז 26] היא סתומה; גינ', מבוא, עמ' 979).

[228] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 88 (במ' כג 27): ויאמר בלק את בלעם (סתומה 2) – פלוג, סדור לנהר'; כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (במ' כג 27): ויאמר בלק את בלעם (סתומה 1) – פליג ביה נהר'. אבל בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), לפי נהרדעי "ואקחך" (במ' כג 27) היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981.

[229] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 88 (במ' כט 12): ובחמשה עשר יום (פתוחה 2) – פולג', סתום לסור'; לנהר' פתוח (ההערות כתובות מימין ומשמאל לתחילת פרשה). אבל בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), לפי נהרדעי "ובחמשה עשר" (במ' כט 12) היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981 (גם לפי הרשימה הראשונה שם, "ובחמשה עשר" [במ' כט 12] היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 979).

[230] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (דב' טז 22): ולא תקים לך מצבה (סתומה 1): פליג' ביה נהר. אבל בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), לפי נהרדעי "תקים לך" (דב' טז 22) היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981 (גם לפי הרשימה הראשונה שם, "תקים" [דב' טז 22] היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 980).

[231] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 80 (דב' לא 7): ויקרא משה ליהושע דחזק ואמץ (סתומה 3) – פליג' ביה נהר'. אבל בכ"י ניו יורק, ספריית הסמינר, L715 (מס' 51), לפי נהרדעי "ויקרא משה ליהושע" (דב' לא 7) היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 981 (גם לפי הרשימה הראשונה שם, "ויקרא משה ליהושע" [דב' לא 7] היא סתומה; גינצבורג, מבוא, עמ' 980). ואילו לפי כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, Evr. II C 156: הלין פסוקי [צ"ל: פסקי] דפליגי עליהון ספרי נהרדעא[י]... ויק[רא] משה (דב' לא 7) סדור; עופר, ס' דותן, עמ' 433 והערה 155. בכתב היד כתוב כאן: "ויקהל משה", וברור שפסוק זה בשמ' לה 1, אין לו מקום ברשימה של חילופי נהרדעי בס' דברים. על כן תיקנתי: ויק[רא] משה (דב' לא 7), ואז ראיתי שעופר תיקן בדומה.

(ה) חילוף פרשה בנביאים
יש' א 21 (א: איכה הייתה לזונה – פתוחה)[232]
פתוחה – סוראי
<סתומה – נהרדעי>

חלוקת הפסוקים
דב' טז 3 (ל: פסוק אחד)[233]
שני פסוקים (השני מתחיל "כי בחפזון") – סוראי
פסוק אחד – מערבאי, <נהרדעי>

[232] כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, ב 9 (יש' א 21; מול: א 28) – איכה היתה לזונה (הקטע לא שרד בכתב היד) – לסור' פת.

[233] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2363, (דב' טז 3 – פסוק אחד), מס"ג – כי בחפזון (דב' טז 3), חד פיס' למערבא, ולסוריא תרין פיסוקין (=השני מתחיל "כי בחפזון"). במספר כתבי יד דעת סוראי כאן מצוינת כמדינחאי: כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2626 (דב' טז 3), מס"ק – למדינחאי כי בחפזון רא' פסו'; כ"י רומה, וטיקן, Heb. 448 (דב' טז 3), מס"ק - למדנח' כי בחפזון ריש פסוק; כ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3 (דב' טז 3), מס"ק – לא תאכל רי' פס', כי בחפזון ריש פס', תרין פס' למדינ' (סימני הגרש אינם נראים בצילום). ראה י' (זליגמן) בער, ס' בראשית (מהדורתו), לייפציג 1869, עמ' 81 הערה 1; שטראק, ס' קוהוט, עמ' 568; גינצבורג, מסורה, ד, הערות לרשימה ח' 621, עמ' 415; ייבין, בבלי, עמ' 35; עופר, בבלית, עמ' 156 והערה 55. לשתי מחלוקות נוספות בין בבל לארץ ישראל בחלוקת פסוקים בתורה (דב' לב 35, 39) שצויינו בכ"י פריס, הספרייה הלאומית, héb. 1-3, ראה גינצבורג, מסורה, שם; עופר, בבלית, עמ' 157. וראה עופר, בבלית, עמ' 157-158 על מחלוקת נוספת שצוינה שם – איפה מסתיים הפסוק (דב' יב 30). על שתי מחלוקות בין בבל לארץ ישראל בחלוקת הפסוקים בכתובים, ראה כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, יבשו ...שנאי ציון (:) והיו כחציר..., מס"ק בגיליון: "תרין פסו' למע'[רבאי]". כלומר לפי מערבאי, "והיו כחציר" הוא ראש פסוק תה' קכט 6, ואילו לפי החלוקה הבבלית (וכן בכתב היד הזה, לאחר תיקון), זה סוף הפסוק הקודם, תה' קכט 5. כ"י ס"פ, הספרייה הרוסית הלאומית, III B 366 (אנטונין) – הבו לה' כבוד שמו, מס"ק בגיליון: "ראש פס[וק] מע[רבאי]". כלומר, לפי מערבאי "הבו לה' כבוד שמו" הוא ראש פסוק דה"א טז 29 (וכך גם בתה' צו 8), ואילו לפי החלוקה הבבלית (וכן בכ"י הנוכחי עם ניקוד בבלי) זהו סוף הפסוק הקודם, דה"א טז 28.

חילופי סוראי בענייני ניקוד לפי כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373
(כאן השם "סוראי" משמעו המסורת הבבלית בכללה)

תה' ז 9 (א: שָׁפְטֵנִי)[234]
<שפֹטני> – סוראי
<שָׁפְטני – מערבאי>

תה' יב 9 (א: זֵלוּת)[235]
זַלות – סוראי
<זֵלות – מערבאי>

תה' ל 3 (א: אֱלֹהָי)[236]
אלֹהַי – סוראי
אֱלֹהָי – מערבאי

תה' לא 25 (א: וְיַאֲמֵץ)[237]
וְיֵאמַץ – סוראי
וַיַאמֵץ – <מערבאי>

תה' לב 7 (א: רָנֵי)[238]
רֹנֵי – סוראי
רָנֵי – <מערבאי>

תה' לב 8 (א: אִיעָצָה)[239]
איעָצה – סוראי
אִיעַצָה – <מערבאי>

תה' לד 15 (א: וְרָדְפֵהוּ)[240]

---

[234] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' ז 9 (שָׁפְטֵנִי, בניקוד בבלי), מס"ג: שפטני כול חס' לסור[אי]; ייבין, בבלי, עמ' 480. מכיוון שלפי סוראי הכתיב הוא חסר, נמצא שניקודו בחולם (ולא בקמץ), וכן הניקוד בכ"י ברלין Or. Qu. 680. וראה להלן את החילוף בתה' פב 8 (שפטה).

[235] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' יב 9, זַלוּת (בניקוד בבלי, הפתח פרי תיקון), מעל המילה: לס[וראי]; בגיליון: למ'[ערבאי] (וחסר לפנינו יתר ההערה; ועוד: הוסיפו מזמור יח בגיליון כאן). ייבין, בבלי, עמ' 1057.

[236] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' ל 3, אֱלֹהָי (בניקוד בבלי; הקמץ פרי תיקון), מעל המילה: למ'[ערבאי]; בגיליון: הָ (בניקוד בבלי) לס'[וראי], ייבין, בבלי, עמ' 908 (ייבין קרא: קמץ ויו"ד; אבל לפי הצילום באתר פרידברג, דומני שיש לקרוא הָ).

[237] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' לא 25, וַיַאֲמֵץ (בניקוד בבלי; הצירי פרי תיקון), בגיליון: וְיֵאמַץ לס[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 461.

[238] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' לב 7, רָנֵי (בניקוד בבלי), בגיליון: דק וחס' ולס[וראי] רֹנֵי (בניקוד בבלי). ייבין, בבלי, עמ' 805.

[239] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' לב 8, אִיעַצָה (בניקוד בבלי), בגיליון: איעצה לסר (=לסוראי). ייבין, בבלי, עמ' 606, קרא את הערת הגיליון: אִיעָצָה (בניקוד בבלי); מכל מקום מהצילום באתר פרידברג, אינני מצליח לראות את הניקוד.

וְרִדֹּפֵהוּ – סוראי
וְרָדְפֵהוּ – <מערבאי>

תה' לז 1 (א: תִּתְחַר)[241]
תִּתְחָר – סוראי
תִּתְחַר – <מערבאי>

תה' מד 23 (א: הֹרַגְנוּ)[242]
הֻרַגְנוּ – סוראי
<הֹרַגְנוּ – מערבאי>

תה' מד 23 (א: טִבְחָה)[243]
טֻבְחָה – סוראי
< טִבְחָה – מערבאי>

תה' נא 12 (א: חַדֵּשׁ)[244]
חַדַּשׁ – סוראי
חַדֵּשׁ – <מערבאי>

תה' נה 22 (א: מִשָּׁמֶן)[245]
משָׁמַן – סוראי
משַׁמַּן (=משָּׁמֶן) – מערבאי

תה' נח 7 (א: הֻרָס)[246]
הַרֹּס – סוראי

---

[240] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' לד 15, ורָדְפֵהו (בניקוד בבלי), בגיליון: ורדֹּפֵהו (בניקוד בבלי) לס'[וראי] דק וחס. ייבין, בבלי, עמ' 480.

[241] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' לז 1, תִּתְחַר (בניקוד בבלי), בגיליון: תִּתְחָר (בניקוד בבלי; ייבין קרא ת' ראשונה חרוקה, אבל אין זה ברור בצילום באתר פרידברג) לס[וראי]; ייבין, בבלי, עמ' 730.

[242] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' מד 23: הֹרַגְנוּ [בניקוד בבלי]) – מס"ק: הֻרַגְנוּ [בניקוד בבלי] לס'[וראי] דק' וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 546. לדעת ייבין, שם, עמ' 34, בהערות בכתב יד זה, "סוראי" אין משמעותם אסכולה בבלית אחת בניגוד לנהרדעי, אלא משמעותם כלל המסורת הבבלית לעומת הטברנית (בכתב היד "למ'[ערבאי]" נזכרים, אבל לא נהרדעי). מכל מקום, כפי שייבין עצמו העיד בעמ' 546, במקרה שלפנינו אין אחידות במסורת הבבלית.

[243] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' מד 23: טִבְחָה [בניקוד בבלי]) – מס"ק: טֻבְחָה [בניקוד בבלי] לס'[וראי] וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 863.

[244] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' נא 12, חַדֵּשׁ (בניקוד בבלי; הצירי פרי תיקון, כנראה מפתח), מס"ג: חדש ב' דק, לב טהור (תה' נא 12), חדש ימינו (איכה ה 21), ונמר [אולי צ"ל: וסור] אומרין חַדֵּשׁ (בניקוד בבלי) דק. ייבין, בבלי, עמ' 535. לפי ייבין, מהערת המסורה כנראה משתמע שבאחד המקומות (תה' נא12, איכה ה 21) סוראי מנקדים ד' בפתח, ולא בצירי כדעה החולקת. אנו רשמנו את החילוף הזה כאן בתה' נא 12 (ואפשר שצריך לרושמו באיכה ה 21).

[245] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' נה 22, משַׁמַּן (בניקוד בבלי), מעל המילה: למ'[ערבאי]; בגיליון: משָׁמַן (בניקוד בבלי) <לס'[וראי]>. ייבין, בבלי, עמ' 845. ההשלמה הנחוצה, "לס'", הוצעה על ידי ייבין.

[246] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' נח 7: הַרָס [בניקוד בבלי]), מס"ק – (מעל למילה): למ'[ערבאי]; (ובגיליון): ולס[וראי] הַרֹּס [בניקוד בבלי] וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 253.

הַרָס – מערבאי

תה' סב 10 (א: בְּמֹאזְנַיִם)[247]
בְּמֶאֱזְנַיִם (הניקוד של "במא" בספק) – סוראי
בְּמֹאזְנַיִם – מערבאי

תה' סט 19 (א: קָרְבָה)[248]
קרֹבָה – סוראי
<קָרְבָה – מערבאי>

תה' סט 25 (א: שְׁפָךְ-עליהם)[249]
שְׁפֹךְ – סוראי
<שְׁפָךְ – מערבאי>

תה' עט 9 (א: וְכַפֵּר)[250]
וְכַפַּר – סוראי
וְכַפֵּר – <מערבאי>

תה' פב 8 (א: שָׁפְטָה)[251]
שפֹטה – סוראי
שָׁפְטָה – <מערבאי>

תה' קט 10 (א: וְדָרְשׁוּ)[252]

---

[247] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' סב 10: בְּמֹאזְנַיִם [בניקוד בבלי; אולי רק שריד של החולם]), מס"ק – [ב]מאזְנַיִם [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 1029 (יש להוסיף שם: "לס'", הנראה בצילום הדיגטלי). הניקוד בתחילת המילה במס"ק איננו ברור. ייבין הציע בסימן שאלה: ב' בפתח, מ' בחולם; ולנו נראה (על פי הצילום הדיגיטלי) אולי: ב' בחיריק, מ' בשווא, א' בקמץ, ואז הניקוד יהיה: בְּמָאזְנַיִם. ועוד, יש שם הערת מס"ג (וחלק מהניקוד קשה לקריאה; הכול בניקוד בבלי): נביי בַּמאזְנַיִם, כתיבי במאנַיִם [צ"ל: במאזנים] לסר' (=לסוראי), ולמע'[רבאי] במאזְנַיִם. ייבין, שם, לא ציין ניקוד בתחילת המילה "במאנים", ולנו נראה שיש שם שני סימנים מעל האלף, אולי שניהם קמצים, ואז הניקוד שם יהיה: בְּמָאְזְנַיִם לסוראי בכתובים. לגבי מערבאי, ייבין, שם, ציין ב' בשווא; ונוסיף שאולי רואים שריד של חולם מעל המ"ם, ואז הניקוד שם יהיה: בְּמֹאזְנַיִם. עוד יש לציין שבכ"י זה באיוב ו 2, בפנים מנוקד בניקוד בבלי: בְּמֹאזְנַיִם, עם הערת מס"ק מעל המילה: למע[רבאי]; וכך הניקוד גם בכתר. נראה שלניקוד זה גם מכוונת הערת המס"ג שלעיל, ביחס למערבאי. בגיליון באיוב צוינה דעה חולקת (אולי סוראי), בניקוד בבלי: בְּמָאֱזְנַיִם. ראה ייבין, שם. ונציין, שזה קרוב לניקוד שהצענו לעיל במס"ק לתה' סב 10, לדעת סוראי: בְּמָאְזְנַיִם. כאמור לעיל, הבעיה בהערות המסורה בתה' סב 10 היא שהניקוד קשה לקריאה, ועל כן נותרים ספקות לגבי דעת סוראי.

[248] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' סט 19: קָרְבָה [בניקוד בבלי]), מס"ק – קרֹבָה לס'[וראי] דק היא וחס' (המשך ההערה קשה לקרות: ל' והוא [ ] ל[מ']). ייבין, בבלי, עמ' 481.

[249] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' סט 25: שְׁפָךְ [בניקוד בבלי]), מס"ק – שְׁפֹךְ [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 254.

[250] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' עט 9, וְכַפֵּר (בניקוד בבלי); בגיליון: וְכַפַּר (בניקוד בבלי) לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 535.

[251] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' פב 8, שָׁפְטָה (בניקוד בבלי), בגיליון: שפֹטה (בניקוד בבלי) [ל]סור'[אי] חס מש. ייבין, בבלי, עמ' 481. קריאת ההערה בגיליון קשה, חלק מהדיו דהה והאותיות אינן חדות; השחזור הוא של ייבין. וראה לעיל את החילוף בתה' ז 9 (שפטני).

וְדָרְשׁוּ – סוראי
וְדָרְשׁוּ – <מערבאי>

[גם חילוף מלא-חסר]
תה' קיט 130 (א: דְּבָרֶיךָ)[253]
דְּבָרְךָ – סוראי
דְּבָרֶיךָ – <מערבאי>

תה' קכז 5 (א: אַשְׁפָּתוֹ)[254]
אַשתַּו – סוראי
אַשְׁפָּתוֹ – <מערבאי>

תה' קלה 8, 9 (א: מִצְרָיִם)[255]
מצרַים – סוראי
מִצְרָיִם – <מערבאי>

תה' קמא 3 (א: שָׁמְרָה)[256]
שִׁמְּרָה – סוראי
שָׁמְרָה – <מערבאי>

תה' קמא 3 (א: נִצְּרָה)[257]
נִצְּרָה – סוראי
נִצְרָה – <מערבאי>

תה' קמד 13 (א: מְזַן אל זַן)[258]
מְזַן אל זַן – סוראי
<מְזַן אל זָן – מערבאי>

---

[252] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' קט 10, וְדָרְשׁוּ (בניקוד בבלי), בגיליון: וְדָרְשׁוּ (בניקוד בבלי) דק' לס'[וראי] וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 546.

[253] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' קיט 130, דְּבָרֶ[י]ךָ (בניקוד בבלי; הסגול [בצורת פתח] פרי תיקון), בגיליון: לס[וראי] דְּבָרְךָ (בניקוד בבלי). ייבין, בבלי, עמ' 934 (ייבין הציע שהיו"ד במילה "דבריך" נמחקה, ולדעתי היו"ד ניתוספה לאחר שהרי"ש צומצמה).

[254] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' קכז 5, אַשְׁפָּתוֹ (בניקוד בבלי); בגיליון: אַשתַּו לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 1064 (ושם, במקום: "לסוראי ס פתוחה" קרא: לסוראי פ פתוחה").

[255] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' קלה 8, מִצְרָיִם (בניקוד בבלי); מס"ק בגיליון: ולסו'[ראי] מִצְרַים (בניקוד בבלי); מס"ג: מצרים – ב' באוקומי (=זקף) לסור'[אי] במפתח פומא בסיפ', שהכה (תה' קלה 8), ולשא'[חריו] (תה' קלה 9). ייבין, בבלי, עמ' 54, 1093.

[256] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' קמא 3, שָׁמְרָה (בניקוד בבלי), בגיליון: לס'[וראי] שִׁמְּרָה (בניקוד בבלי) דק וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 481.

[257] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' קמא 3, נִצְּרָה (בניקוד בבלי), בגיליון: נִצְרָה (בניקוד בבלי) לס'[וראי] דק וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 481.

[258] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (תה' קמד 13: מְזַן אל זָן [בניקוד בבלי]), מס"ק – לס'[וראי] מְזַן אל זַן [בניקוד בבלי] . ייבין, בבלי, עמ' 766.

איוב ה 4 (א: מְיֻשַּׁע)[259]
מְיֻשַּׁע – סוראי
מְיַשַּׁע – מערבאי

איוב ה 23 (א: הָשְׁלְמָה)[260]
הֲשַׁלְמָה – סוראי
<הָשְׁלְמָה – מערבאי>

איוב ז 5 (א: וַיְמָאֵס)[261]
וַיְמָאַס – סוראי
<וַיְמָאֵס – מערבאי>

איוב ז 18 (א: לִבְקָרִים)[262]
לַבְּקָרִים – סוראי
< לִבְקָרִים – מערבאי>

איוב י 1 (א: נָקְטָה)[263]
נָקְטָה – סוראי
נָקְטָה – <מערבאי>

איוב כד 14 (א: יִקְטָל-עני)[264]
יִקְטֹל – סוראי
<יִקְטָל – מערבאי>

איוב כט 4 (א: חָרְפִי)[265]
חֲרְפִי – סוראי

---

[259] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב ה 4: מְיַשַּׁע [בניקוד בבלי]), מס"ק – (מעל המילה): למ[ערבאי]; (בגיליון): מְיֻשַּׁע לס'[וראי] וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 826.

[260] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב ה 23: הָשְׁלְמָה [בניקוד בבלי; שווא או פתח מקורי בשי"ן כנראה נמחק, ויד שנייה כתבה שווא רחב, אולי התכוונה לשתי האותיות "של"]), מס"ק – הֲשַׁלְמָה [בניקוד בבלי; פתח השי"ן אולי נמחקה] לס'[וראי] דק וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 570 (יש לתקן שם את ניקוד הה"א של "השלמה", שבפנים כתב היד).

[261] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב ז 5: וַיְמָאֵס [בניקוד בבלי]), מס"ק – ולס'[וראי] וַיְמָאַס [בניקוד בבלי] דק בדיגרא. ייבין, בבלי, עמ' 509. החילוף בניקוד האל"ף ברור. לגבי ה"דיגרא", ייבין מציע שתי אפשרויות – מחלוקת בהטעמה: מלרע (סוראי), או "מ מונעת בתנועה (היינו: נפעל, ולא קל)". ולנו נראה שמשמעו כאן הוא בנוגע לחילוף בניקוד, ראה ייבין, שם, עמ' 249, על שימוש ב"דיגרא" במשמע זה.

[262] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב ז 18: לִבְקָרִים [בניקוד בבלי; שווא בבי"ת כנראה נמחקה, ושמא היה ניסיון לתקן לחולם, וגם היא נמחקה]), מס"ק – לַבְּקָרִים [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 850.

[263] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, איוב י 1, נָקְטָה (בניקוד בבלי), בגיליון: נָקֹטָה (בניקוד בבלי) לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 642.

[264] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב כד 14: יִקְטָל [בניקוד בבלי; הניקוד המקורי של "קט" נמחק, ויד שנייה ט' נוקדה בקמץ]), מס"ק – ולס'[וראי] יִקְטֹל [ניקוד בבלי] וכול' ליש חס'. ייבין, בבלי, עמ' 253-254.

[265] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב כט 4: חָרְפִי [בניקוד בבלי]), מס"ק – חֲרְפִי [בניקוד בבלי] לס'[וראי] דק וחס. (הפסוק לא רשום במפתח אצל ייבין, בבלי).

<חָרְפִי – מערבאי>

איוב כט 6 (א: בְּחֵמָה)[266]
בַּחַמָה – סוראי
<בַּחֵמָה – מערבאי>

איוב לח 18 (א: רַחְבֵי)[267]
רֵחבֵי – סוראי
<רַחְבֵי – מערבאי>

איוב מ 24 (א: יִנָּקֵב אף)[268]
יִנָּקֹב – סוראי
< יִנָּקֵב – מערבאי>

משלי א 11 (א: נֶאֱרָבָה)[269]
נארֹבה – סוראי
נָאָרְבָה – <מערבאי>

משלי ו 25 (א: יָפְיָהּ)[270]
<יֵפיה> – סוראי
יָפְיָהּ – <מערבאי>

משלי י 22 (א: עָצָב)[271]
עֹצַב – סוראי
< עָצַב – מערבאי>

שיר השירים ב 8 (א: מְקַפֵּץ)[272]

---

[266] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב כט 6: בַּחֵמָה [בניקוד בבלי])‏, מס"ק – בַּחַמָה [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 814.

[267] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב לח 18: רַחְבֵי [בניקוד בבלי])‏, מס"ק – רֵחבֵי [בניקוד בבלי] דק' וחס' לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 855 (יש להוסיף את הצירי בניקוד בבלי לפי סוראי).

[268] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (איוב מ 24: יִנָּקֵב [בניקוד בבלי])‏, מס"ק – יִנָּקֹב [בניקוד בבלי] לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 253.

[269] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, משלי א 11, נַאַרְבָה (בניקוד בבלי; ועם פתח מחוק מעל הרי"ש)‏, מעל המילה: דק וחס' (נדמה שהערה זו מניחה שהרי"ש מנוקדת בחולם); בגיליון: נ< > שרד קמץ בניקוד בבלי, היינו מעל הבי"ת שלא רואים) לס[וראי] דק וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 474. לפי הערת המסורה, נדמה שלפי סוראי הניקוד הוא "נארֹבה"; ועל כן אפשר לומר "דק וחס[ר]". וכן בשני כתבי יד עם ניקוד בבלי, הרי"ש חלומה (והאל"ף בצירי); ייבין, שם.

[270] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, משלי ו 25, יָפְיָה (בניקוד בבלי)‏; מס"ג: יפיה – ב' דק וחס' לס'[וראי], אל תחמד (משלי ו 25), להראות העמים (אס' א 11). ייבין, בבלי, עמ' 877. כפי שציין ייבין, הערת המסורה בעניין "חסר" מתאימה לכתבי יד עם ניקוד בבלי, שם היו"ד הראשונה חרוקה.

[271] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (משלי י 22: עָצַב [בניקוד בבלי])‏, מס"ק – עֹצַב [בניקוד בבלי] לס[וראי] וחס'. ייבין, בבלי, עמ' 860.

מקפֵץ (פ' רפויה) – סוראי
מְקַפֵּץ (פ' דגושה) – מערבאי

אס' א 11 (ל: יָפְיָה)[273]
<יֵפיה> – סוראי
יָפְיָה – <מערבאי>

דה"ב טז 3 (א: וְהָפֵר)[274]
והפַר – סוראי
וְהָפֵר – <מערבאי>

חילופי סוראי בענייני נוסח לפי כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373 (כאן השם "סוראי" משמעו המסורת הבבלית בכללה)

מלא-חסר
תה' י 7 (א: וָתֹךְ)[275]
ותֹך – סוראי
ותוֹך – מערבאי

א-ה בסוף מילה
תה' מ 10 (א: אֶכְלָא)[276]
אכלא – סוראי
<אכלה – מערבאי?>
ושמא החילוף הוא:
תה' מ 12 (א: תִכְלָא)[277]

---

[272] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, שה"ש ב 8, מְקַפֵּץ (בניקוד בבלי); מס"ג: מקפץ – פי למ'[ערבאי] דיגש'; ולס[וראי] קיפ' (=רפה), סימן: לקפצא בהון (=ת"א לויק' יא 21) דיגשא בע'. ייבין, בבלי, עמ' 347, 519-520.

[273] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, משלי ו 25, יָפְיָה (בניקוד בבלי); מס"ג: יפיה – ב' דק וחס' לס'[וראי], אל תחמד (משלי ו 25), להראות העמים (אס' א 11). ייבין, בבלי, עמ' 877. כפי שציין ייבין, הערת המסורה בעניין "חסר" מתאימה לכתבי יד עם ניקוד בבלי, שם היו"ד הראשונה חרוקה.

[274] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' פה 5, וְהָפֵר (בניקוד בבלי); מס"ג: והפר ב' דק, כעסך (תה' פה 5), לך הפר דדב' ימים (דה"ב טז 3), בתר' הָפַר (בניקוד בבלי) קרן סר' (=סוראי). ייבין, בבלי, עמ' 629. ייבין מציין שלפי הערת המסורה נראה שלפי סוראי בתה' פה 5 יש לנקד "והפר", פ"א בצירי, אבל בכתבי יד משובחים עם ניקוד בבלי גם בתה' הפ"א מנוקדת בפתח.

[275] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' י 7, וָתֹוךְ (בניקוד בבלי), מעל המילה: למ[ערבאי]; בגיליון: וָתֹךְ (בניקוד בבלי), לסור' כת' חס; ייבין, בבלי, עמ' 805. יש בכתב היד גם קבוצה של הערות שבהן מציינים כתיב חסר לסוראי, אבל שם אין מחלוקת בכתיב חסר ומלא אלא בענייני ניקוד (ברובם, חולם בניקוד בבלי, קמץ בניקוד טברני). ראה בהערות שלעיל: 234 (שפטני), 238 (רני), 240 (ורדפהו), 242 (הרגנו), 243 (טבחה), 246 (הרס), 248 (קרבה), 251 (שפטה), 252 (ודרשו), 256 (שמרה), 257 (נצרה), 259 (מישע), 260 (השלמה), 265 (חרפי), 267 (רחבי), 269 (נארבה), 270 (יפיה), 271 (עצב), 273 (יפיה).

[276] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' מ 10, אֶכְלָא (בניקוד בבלי, ועם שלוש נקודות מעל א' ראשונה), בגיליון: אלף בע לס'[וראי]. ייבין, בבלי, עמ' 666. לפי הערת המסורה, נראה שאחרים כתבו "אכלה" בה"א בסוף. לעומת זאת, לפי סוראי יש לכתוב "אכלא", באל"ף בסוף. וראה בהערה הבאה.

תכלא – <סוראי>
תכלה – <מערבאי?>

כתיב וקרי
תה' נא 4 (א: הרבה, הֲרֵב ק')[278]
הרבה, הרב ק' – סוראי
הרב – מערבאי

קהל' ז 2 (ל: מְשָׁתָּה)[279]
משתה, המשתה ק' – סוראי
משתה – מערבאי

[277] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' מ 12, תִּכְלָ(א)[ה] (בניקוד בבלי); ייבין, בבלי, עמ' 666. אולי יש מקום לשער שההערה בכתב היד שנמצאת עתה מול פס' 10 (לעיל הערה 276), מקורה מול פס' 12; כלומר לפי סוראי יש לכתוב "תכלא" באל"ף בסוף, וזה בניגוד לדעת אחרים שיש לכתוב "תכלה" עם ה"א בסוף. וראה שבכתב היד הזה תיקנו בפס' 12 "תכלא" מאל"ף בסוף לה"א בסוף ("תכלה"). לכתבי יד מימי הביניים שגרסו "תכלה" בה"א ראה באפארט של תנ"ך קניקוט (ושם גם רשומים מעט כתבי יד שגרסו בפס' 10 "אכלה").

[278] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, תה' נא 4. הַרֵבה (בניקוד בבלי; נראה שיש ניסיון למחוק את הה"א השנייה), מעל המילה: "כת'[יב]"; בגיליון – הַרֵב (בניקוד בבלי) ק' לס'[וראי]; הַרֵב למ'[ערבאי] (היינו, כתיב=קרי). ייבין, בבלי, עמ' 740. לכאורה, נראה שיש ניסיון בכתב היד למחוק את הה"א בסוף המילה; מכל מקום מעליה כתוב "כת'", ועל כן נראה שבסופו של דבר יש לקיים את הה"א השנייה בכתיב.

[279] כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 2373, קהל' ז 2, מִשְׁתֵּה (בניקוד בבלי), בגיליון: המשתה לס[וראי] (שרידי האותיות "לס" אולי קיימים) ק'. ייבין, עמ' 997. כפי שציין ייבין, שם, יש חילוף במילה הנידונה: מע' – משתה; מד' – המשתה כת', משתה ק'.